

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GAZETECİLİK ANABİLİM DALI
GAZETECİLİK BİLİM DALI**

**İKON-İKTİDAR İLİŞKİSİNİN
İLETİŞİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. M. Bilal Arık

HAZIRLAYAN

Kazım Tolga Gürel

KONYA-2007

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
-------------------	----------

BİRİNCİ BÖLÜM

İKON VE İKONLARA DUYULAN İHTİYAÇ

1.1. İKON KAVRAMI	8
1.2. ÖZKENİN İKONA İHTİYAÇ DUYMASININ TEMELLERİ.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL KONTROL ARACI OLARAK İKONLAR

2.1. İKONSUZ DEVLET YOKTUR.....	21
2.2. TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMASI OLARAK İKONLAR	32
2.3. İKONLAR VE SOSYALLEŞME: BİREYİN İDEOLOJİK MANÜPİLASYONU	48
2.4. GÖRSEL KÜLTÜRÜN YAYGINLAŞMASI.....	58
2.5. İKONLAŞMIŞ BEDENLER	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLETİŞİMSSEL AÇIDAN İKON-İKTİDAR İLİŞKİSİ

3.1. İKON ENFLASYONUNUN TIRMANDIĞI DÖNEM: FORDİZMDEN POSTFORDİZME GEÇİŞ.....	94
3.2. TÜKETİM TOPLUMUNUN OLUŞTURULMASINDA İKONLARIN ETKİNLİĞİ.....	105
3.3. MUHALEFETİN SUSTURULMASI.....	115

SONUÇ.....	125
-------------------	------------

KAYNAKÇA.....	130
----------------------	------------

EKLER

Ölümün bilinmezliğinden kaynaklanan, kaosun içimize işlediği bilinmezliğin bir ürünü olan korku, uygarlık tarihi boyunca her köşe başına melekler ve tanrılar dikmemize neden oldu ve bu durum, boyun eğme alışkanlığımızın temelidir.

GİRİŞ

Her çağda iktidarın belli toplumsal kontrol mekanizmaları bulunur. Bu toplumsal mekanizmalar kimi zaman örgütlü ideolojik aygıtlarla hissedilir bir biçimde, sürekli yapılandırılır; kimi zamansa toplumun iç dinamiklerinden kaynaklandığı için toplumsal yaşamda normların içinde barınır ve hissedilmeden günlük yaşam biçimleriyle sürdürülür. İkonlar, bu toplumsal mekanizmalardan biridir.

İnsan, insan olmasının gereklerinden biri olan alet yapabilme özelliğini kazandığı erken zamanlarda, ürettikleri dolayısıyla çevresinden bağımsız bir varlık olduğunu zamanla keşfetmiş ve kendi fiziksel varlığını fark etmeye başlamıştır. Dünyayı şekillendirdikçe bu farkındalığı artmış ve özneleşmiştir. Ancak insanın insanı sömürmeye başladığı uygarlaşma süreci ile birlikte insan, ilk zamanlar geniş düzlüklerde sürüler halinde avcılık ve toplayıcılıkla yaşayıp savaş sonucu elde ettikleri insanları yemiş ve bir süre sonra onları köleleştirmiş; köleleşen bu yığınlar, Akdeniz ticaretinin gelişmesi sonucu ihtiyaçlara cevap veremeyince toprağa bağlı serflere, toprağa bağlı serflerden fabrikaya bağlı olanlarına yani işçilere dönüşmüş ve değiştiremediği gerçeklerin acısı yani yaşam koşullarının acısı sebebiyle ve atalarından öğrendiği inançlarıyla, her çağda realiteyi çeşitli şekillerde reddetmiş ve varolan dünya dışında bir yaşam alanını kurmaya güdümlenmiştir. Sınıflı toplumlarda bireyler, ezilmişliklerini ve sömürülmelerini bir anlamda yok saymak için savunma mekanizmaları olarak gerçeği reddetmeye meyillidirler. Günümüzde medya tüketimini, sanal gerçekliği, ikon enflasyonunu bu noktayı dikkate alarak okumak gerekir.

Grekçe bir kelime olan “eikon” imaj anlamına gelir ve “ikonografi” ise bir konunun resim veya başka görsel araçlar yardımı ile temsil edilmesidir. İkon bir anlam oluşturunca ve algılanırın kopyasıdır. Tüm ikonlar birer göstergedir ve bu göstergeler de kendileri dışında farklı bir fenomene göndermede bulunurlar. Ancak göndermede bulundukları fenomen de, Kant’ın felsefesi açısından bakılırsa bir göstergeden öteye gitmez ve tüm kültür, aslında bir göstergeler zinciridir. İkonları oluşturan kültürel doku, hakim ideolojinin egemenliği altındadır. Hakim ideolojinin yayılım şeklinin tarihsel süreçteki değişimi ve sanayi devrimi sonrasında oluşan enformasyonun, ‘devletin ideolojik aygıtları’* sayesinde yoğun bir biçimde şekillendirilişi ve yeniden üretilebilirliği ile denetlenebilir oluşu, ikonun işlevselliğini arttırmış; özellikle postmodern toplumun bir ikon enflasyonu sonucunda ikonik bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Bu ikonik yapı, insan

* Lois Althusser’in terminolojisinden bir kavram.

tarafından kontrol edilemez olmuş ve gerçekte etkileşim içinde reel dünyadan bağımsız bir gezegene dönüşmüştür. Çalışmada “Sanal ikon gezegeni” olarak isimlendirdiğimiz bu ileti dünyası, gerçek dünya ile etkileşim halindedir ve bizim ahlaki kavramlarımızdan algılama boyutlarımıza kadar geniş bir spektrumu etkisi altında tutmaktadır.

“Tüm göstergeler gibi ikonun da işlevi, bildiriler aracılığıyla düşünceler iletmektir. Bu iletim işlemi bir nesne, yani kendisinden söz edilen bir şey ya da gönderge; göstergeler ve bundan dolayı bir düzgü, bir iletim aracı ve de doğallıkla bir yayıcı ile bir alıcı içerir.”¹ İşleyişleri sırasında algılayanlara, kendi eylemsel yapılarını, işleyişlerini, bu oluşum özelliklerini unuttururlar. Yani doğal bir olay şeklinde algılanırlar. Toplumsal yapılanmayı sorgulattırmazlar ya da sorgulatsalar bile bu sorgulamanın sınırlarını kendileri belirlerler. Düşünmeye belli oranda kilit vurmaya kodlanmışlardır, ancak vurdukları bu kilit, göstergenin anlam boyutunda sabit kalınmasına ve bu anlamın dışında bireyin, toplumdan bağımsız anlamlandırmalara çıkmamasına, dolayısıyla iletişime girebilmesine sebep olur. Ancak işte tam da bu sınırlama, ikonları ideolojik kılar, ikonlar içinde bulundukları ideolojinin ajanlarıdır.

Bu çalışmada; insanın, toplumun ve iktidarın ikon ihtiyacı sorgulanacak ve bu durumun tüm yapılanmamızı sanal bir yapılanmaya dönüştürüşünün zorunlu temelleri üzerinde durulacaktır. İkonsuz devletin var olamayacağı ve uygarlığın ortaya çıkmasıyla birlikte her dönemde varolmuş oligarşik devletin, sınıfsal iktidarını sürdürmesi için ikonlara duyduğu ihtiyaç gösterilecek ve bunun gerçekleşmesi için ikonlardaki iktidar simgelerine hakimiyetin gerekliliği ortaya konacaktır. İkonların, oluşum nedenlerinin toplumsal yapıdaki üretimi; toplumların sosyo-politik yapılarının ve egemen sınıfların baskı araçlarının yani devletlerin evrimi, dolayısıyla da toplumlardaki ikonların oluşumlarının evrimi üzerinde durulacaktır. Sosyo-politik yapı ikonlarda ve onların oluşum biçimlerinde sembolik olarak belirir. Bu semboller iktidarın merkezîyetçiliğine dayalı olarak somutlaşır. Bu durumun nedeni, yani ikonların iktidarsal simgelerinin gizlenmesi, bir anlamda günümüz ikonunun doğrudan doğruya bir iktidar simgesi haline gelişi, ekonomik yapının siyasala etkisinin evrimi ile bağlantılıdır ki konumuzun odak noktalarından biri budur. İkonların iktidarı temsil eden göstergelerindeki evrim, iktidarın evrimiyle ilgili bilgiler verir.

İdoller ya da diğer bir deyişle totemler, toplumların tarihsel süreçlerinde, onların kültürleri içerisinde evrim geçirmiş ve günümüze dek ulaşmışlardır. Sanatın ve görsel

¹ P.Guiraud , Göstergebilim, Çev: Prof. Dr. Mehmet Yalçın, Ankara, İmge, 1994, syf. 21

kültür ürünlerinin, teknolojinin çeşitli safhalarındaki evrimsel sürecinde bu idoller toplum içerisinde ikonlaşmışlar ve bu durumlarıyla şu noktayı kanıtlamışlardır: Her idol mutlak suretle ikonlaşmıştır.* İkon kendisinin dışında bir varlığa göndermede bulunurken, o olduğu iddiasıyla ortaya çıkar –Pierce tarafından ifade edildiği gibi- ve bir varlığın ikonlaşması için idol olma zorunluluğu yoktur. Ancak idol olabilmenin yegane yolu aynı zamanda ikonlaşmaktır. Bu bağlamda çalışmada, kullanılan ikon kavramıyla idol kavramına yaklaşılmaması, bu iki kavramın tarihsel süreçte birbirleriyle sürekli ilişki içerisinde olmasından ve topluma sunulan ikonların geniş bir kısmının dönemin idolleri oluşundan kaynaklanır.

Her toplumda iktidar tarafından yaşatılması desteklenen ikonlar olduğu gibi, iktidar tarafından yasaklanan ikonlar da bulunur. Bunun sebebi de ikonların ideolojik olmasıdır. Bu yasaklama, her zaman kendi iktidarsal temellerini sarstığı ya da yıkmaya yeltendiği için gerçekleşmez. Kimi durumlarda, sadece yasaklama eyleminin kendisi iktidarın temelidir ve onun kendini yeniden üretme aracıdır. Devletin sosyo-kültürel yapıyla etkileşiminde bu durum, belli oranlarda kendisini gösterir. Yani “yasaklama” kavramının kendisi bir araca dönüşebilir. Yasaklamanın bizzat kendisi bir disiplin aracı olabilir.

Postmodern dönemde devletin demokratikleşmesi olarak görülen ve bu durumun “özgürlük” olarak sunulduğu ortamda –ki bu özgürlük aslında üretim-tüketim ilişkisi için gereklidir- “birey” kavramı mitleştirilerek, sistemin temel mobilitelerinden biri haline getirilmiştir. Sistemin kendi muhalifini yaratması ve onu yaşatmasındaki temel etken, devletin toplumu özgürleştirme isteği değil; bu muhalefetin kendisine zarar vermemesi ve hatta bu muhalefetin sisteme karşı oluşabilecek gerçek bir muhalefete karşı bir önlem olmasıdır. Bu özgürleşme, sistem için tehdit olduğu anda devlet, gerçek yüzünü gösterir.

İkonların tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir ve uygarlığın var olduğu her dönemde insan bir ikona, bir imaja ihtiyaç duymuştur. Tüm tarih ise Marx’ın belirttiği gibi, “bir sınıf mücadeleleri tarihi, sömüren ve sömürülen, hükmeden ve hükmedilen sınıflar arasında bunların sosyal gelişmelerinin farklı aşamalarına ait mücadeleler tarihidir”². Bu mücadeleler ikonların göstergebilimsel incelemesi sırasında gözlemlenebilir.

* Çalışmada ikon kavramı, Charles Sanders Pierce’ın ikon kavramından bağımsızlaştırılmış ve Pierce’ın ikon kavramına her ne kadar göndermede bulunulsa da temel olarak yeni bir ikon kavramının tanımlanmasına gidilmiştir.

² Frederich Engels, Komünist Partisi Manifestosu 1883 Edisyonunun Önsözü, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998, syf. 17

İnsanın sembol ihtiyacının birçok nedeni vardır. Nedenlerinden biri, onun kendine yabancılaşmasıdır. İnsan, üretime geçtiği andan itibaren, ürettiği her anda sadece metaya değil, bir önceki kendisine de yabancılaşır. Birey ürettiğine dönüşür ve bu dönüşüm aşama aşama gerçekleşir. Üretim-tüketim ilişkilerinin hızlanması, bireyin kendi kendisine yabancılaşması sorunsalını da hızlandırır. Yabancılaşma, bireyin kendini gerçekleştirdiği yegane noktalardan biri olan ürettiğine hakim olamaması sonucu kendi dünyasını tanımlayabilme yetisine darbe yemesine neden olmakta ve bu tanımlama eksikliği bir çeşit kimlik bunalımına yol açarak onun, semboller aracılığıyla bu eksikliğini, bu gereksinmesini karşılamasına sebep olmaktadır. Yabancılaşma, üretimin son dönemlerinde, yani Sanayi Devrimi'nden sonra maksimum hıza ulaşmıştır ki Marx yaşadığı dönemde konuyu inceleyerek, kendi yabancılaşma kuramını oluşturur. Bu durum modern dönemde, o döneme kadar görülmemiş bir biçimde artsa da, modern dönemden önce belli bir ölçüde vardı. Marx'ın ifade ettiği, metanın üretimi sırasında bireyin üretim ilişkilerinden gerek ürettiğine bilgisel olarak hakim olamamaktan gerekse emeğinin karşılığını alamamasından kaynaklanan yabancılaşma, Sanayi Devriminden sonra, o ana kadar görülmemiş ölçüde artmış olsa da; ürettiğinin bireyi dönüştürmesi süreci ve bireyin ürettiklerinin iktidar tarafından gaspı uygarlıkla başlamıştır. İşte bu başlangıç, uygarlığın temellerinden biri olacak bir yapılanmaya, bir ihtiyaca neden olmuştur: Sanal ikon gezegenlerine.

İnsanın üretmesi ve bu üretimle başkalaşması, yabancılaşması, onun inanç gereksinimini oluşturmuştur. Aynı zamanda bu durum, onun bilincinin oluşması için temel durumdur. Çünkü, “öteki”nin farkındalığı –ki ürettiği bir ötekidir- insanı var eden temel etkidir. Yani birey olduğunu ve dünyadan bağımsız olduğunu ürettikçe fark eden insan, bir ötekiyi var ederek, kendisinin de varoluşunu yorumlamaya başlamış ve “yaratıcı” fikrine ulaşmıştır: “Eğer her şey bir döngüden oluşuyorsa, toprağa atılan tohum gelişip bitki oluyorsa; o zaman benim de bir tohum atıcım var” önermesini geliştirmiştir. Ancak bu farkındalık aynı zamanda kendi etkisinin farkındalığına geçişi de gerçekleştirir.

Ürettiği meta farklılaştıkça insan da farklılaşır. Çünkü insan, önce kendi ortamını biçimlendirir, sonra da ortamın kendisini biçimlendirmesine sebep olur. İnsan, günümüzdeki şekline son iki yüz yılda dönüşmüştür. Bilinen insan sanayi devrimi sonrasında ürettikleriyle etkileşime girerek yapılanan insandır. Bu yabancılaşmanın arttığı post-modern dönemde oluşan ikon enflasyonu ve insanın yaşam pratiklerindeki değişim, bu dönüşümde büyük pay sahibidir. Postmodern dönemde gerçekleşen ve tarihte örneği olmayan ikon enflasyonu, bireyin tanımsız bir varlık olmasına ve insanın bilincinin ikonik

bir bilince dönüşümüne, üstelik bu ortamı gerçek olarak algılamasına neden olmuştur. Baudrillard'ın ifadesiyle insan, gerçeklikten “hipergerçeklik”e ulaşmıştır.

Postmodern ikonlar ve tüm reklamsal göstergeler, postmodern iktidara ve onun diasporasına göndermede bulunurlar. Bir atmosfer var ederler ki bu, modern teknoloji sayesinde, tarihte görülmüş tüm devletlerin iktidarlarından daha geniş bir alana ulaşır. İktidar devlet denilen maskesini düşürmüş ve ekonomi merkezleşmiştir. Jack London'ın romanlarında betimlediği, açık sömürünün gerçekleştiği erken kapitalist dönemlere geri dönüşün temel nedeni, direniş odaklarının da sistem içerisinde emilmesidir. Direnişin kırılması ise geçmiş dönemlerde olduğu gibi zorbalıkla değil, bireylerin rızası ile oluşturulmaktadır. Her dönemde egemenler azınlık, yönetilenler ise çoğunluktur. Bu bağlamda “zor” olgusu, manipülasyonun olmadığı bir ortamda egemenlerin aleyhinedir. Demek ki egemen azınlığın iktidarının kabulü, bir rıza üretimi söz konusudur. Bu, zordan ziyade kolektif bilincin manipülasyonu ile mümkündür. İnsanların reddedişinin bastırılmayacağını geçmiş tecrübelerle sabitleyen iktidar, artık onun reddedişlerini biçimlendirmekte ve onlara “hayır” diyebilecekleri, “yuh”layabilecekleri mekanlar var etmektedir. 1980 sonrası rok müziğin dönüşümünü, futbol takımı fanatikliğini ve her çeşit nihilist gençlik hareketlerini bu yorumu dikkate alarak okumak gerekir. Sınıflı toplumun yapısını bulanıklaştıran milliyetçilik gibi inançlar, yerini etnik milliyetçilik, nihilist başkaldırıları, postmodern dini inançlar ve tarikatlar gibi yapay ve sistemin meta üretimi ve dönüşümünün etkisinden nasibini alarak yeniden üretilen aidiyet mekanizmalarına bırakmaktadır.

İkonlar ve iktidarsal göstergeler, sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla her dönemde kullanılmışlardır. İkonlarla güçlenen ‘kollektif bilinç’* bireyin sınıfsal algılamasını zayıflatırken, iktidar için gerekli olan bireyin toplumsal konumlandırılışının zeminini güçlendirmektedir. Ulus-devlet bayrakları konuyla ilgili önemli bir örnek teşkil ederler. Ayrıca ikonların sekülerleşmesi, üretim-tüketim ilişkisinde bireysel kararların yönlendirilerek tüketimi arttırmanın belirgin bir yoludur. Cemaatlere dahil olan bireyler özgürce tüketemezler. Bundan dolayı cemaatlerin cemiyetlere dönüştürülmesi gerekir. Tüketimde karar verme hakimiyetinin reklamcılıkla egemenlerin eline geçmesi ve “birey miti”nin yüceltilerek cemaat kültürünün çökertilerek bu karar verme hakimiyetinden bireylere de sunulması –ki özünde bireye sunulan sadece bunun sanısıdır-, meta değişimini hızlandırmış ve olmazsa olmaz koşulunu, sekülerleşmenin oluşumunu sağlamıştır.

* Emile Durkheim'in terminolojisinden bir kavram.

Bu çalışmadaki yaklaşıma göre, iktidarın evrimi insanın ortaya koyduğu, ürettiği her şeyin evrimi anlamına gelir. Ancak iktidar öznenen yani insandan bağımsız değildir. Teleolojik yasalara tabi değildir. Elbette ki insanın doğasından getirdiği esaslarla da ortaya çıkmaz. İnsanın maddeyi biçimlendirışı ve bu biçimlendirme sürecinin yani insanın insan olma sürecinin bir ürünüdür. Bu süreçte insanın insanı sömürmeye başladığı ve artı değeri eşit olmayan bir biçimde dağıttığı sürecin başlarında şekillenmiştir iktidar. “Baba” ve “tanrı” kavramları da, bugün bilinen şekillerine yakın olarak, aşağı yukarı aynı antropolojik dönemlerde şekillenmişlerdir.

Tarihin yapıcısı ve yazıcısı, sınıflı toplumlarda egemenlerdir. Uygarlık, Jean Jack Rousseau’nun belirttiği gibi “bir miktar toprağı çitle çevirerek ‘bu benim’ diyen ve buna inanacak kadar saf insanları bulan, ilk egemenle başlamıştır.”³ Ancak egemene inandırılan insanların köleleştirilmeleri ve bunu kabul etmeleri, iktidarsal göstergeler ve ikonlar ile dinin oluşturduğu kolektif bilinç ile gerçekleşir. Zorlama ile değil, rıza üretme mekanizmalarıyla gerçekleşir. Uygarlık tarihi boyunca ezenler, ezilenleri zora dayalı bir biçimde değil, rıza üretimini gerçekleştirci kurumlarla; boyun eğmeyi öğreten, baş eğdiren kurumlarla yönetmişlerdir. Tarih boyunca sayı olarak ezilenler, ezenlerden çok daha azdır. Ezenleri koruyanlar dahi -yönetici kadroları dışında- ezilenlerdir. Bu bağlamda bireyler, zora dayalı değil inandırılmaya, rıza üretimine bağlı bir sürece tabidirler. Günümüzde ise boş zaman yönetiminin ve bireysellik mitinin temel dayanağı olan, modern tanrıların ve şamanların hakimiyetindeki sanal ikon gezegeni aynı süreci gerçekleştirmeyi sürdürmektedir. İktidarın var ettiği ortamın bu evrimi içerisinde, ikonlara, bu çalışmada özel bir yer ayrılmış ve onların iktidarla ilişkilerinin üzerine eğilmiştir.

Çalışmadaki temel varsayım; post-modernizmin etki alanı içerisindeki her kavramın merkezi yönetimden kopması, ikonların da bu duruma paralel olarak gün geçtikçe merkezi bir noktadan kontrol edilememesi, sistemin ve dolayısıyla ikonların kendi paradigmasıyla edilgen olarak üretilmesi ve bu oluşumun alt yapısında sermayenin dağılımının merkezileşmesini yitirışinde olduğu gibi ikonların kontrolsüzleşmesidir. Bu kontrolsüzleşme ve ikon enflasyonu; reel dünyadan aşama aşama bağımsızlaşan, imgelerinin nesnel gerçeklikten koparak kendi üretimsel sürecinin kurallarını oluşturduğu, nesnel dünyanın zaman-mekan boyutundan bağımsız, ancak elbette ki onun gerçekliğiyle bir dereceye kadar bağlantılı ve karşılıklı etkileşimli farklı bir gezegen, bir sanal gezegen

³ Jean Jack Rousseau, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev: Rasih Nuri İleri, İstanbul: Say Yay,1998, syf.135

oluşturmuştur. “Sanal İkon Gezegeni” olarak kavramsallaştırılan bu siber ortam, bireylerin bilinçlerini etkilemiş ve bireylerin bilinçlerindeki kavramların ve öznelerin, gittikçe artan bir biçimde sanallaştığı, imgenin imgesi haline geldiği, ikonikleştiği bir bilinç oluşumuyla bu etkisini gerçekleştirmiştir. Çalışmada “İkonik Bilinç” olarak kavramsallaştırılan zihinsel süreç, sanal ikon gezegeninin gerçek dünyayla etkileşiminin sonucudur.

Bu çalışmada niteliksel tarihsel analiz yöntemi kullanılmış ve neden sonuç ilişkilerinin ardındaki tarihsel bağlam daima göz önünde bulundurulmuş, alt yapı-üst yapı ilişkisi irdelenmiştir. Kaynaklar literatür taraması yöntemi ile toparlanmış ve mümkün olduğunca birincil kaynak kullanımına özen gösterilmiştir. Çalışmanın amacı ikonların ideolojik işlevlerinin okuyucuya sunulması ve bu sunumu yaparken kapitalist sistemin temel dinamiklerinin anlatılmasıdır. Sistemin temel dinamiklerinin oluşturulmasında ikonların, gerek var olan ideolojiyi yapılandırmada ve onu yeniden üretmedeki görevlerinin gerekse tüketim toplumunun oluşturulmasındaki işlevlerinin anlaşılması; iletişim bilimleri kapsamında bilimsel üretiminin gerçekleşmesi için büyük önem taşımaktadır.

İlk bölümde ikon kavramı ve ikona duyulan ihtiyacın kökenleri ve nedenleri tartışılmıştır. İkon ihtiyacının kökenleri, yabanıl insanın totemle ilişkisinin temel niteliklerinden kök aldığı savlanmıştır. İkinci bölümde ikonların ideolojik işlevleri ve toplumsal kontrol mekanizması olarak etkinlikleri anlatılmış, bu bağlamda önce kontrol ve toplumsal kontrol kavramları açıklanmış, sonrasında egemen sınıfın tarihteki en temel kontrol aracı olan devlet kavramı ve kavramın kökeni açıklanmış ve sonraki kısımlarda ikonların birey üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Üçüncü bölümde iletişimsel açıdan ikon iktidar ilişkisi incelenmiş ve ekonomik geçiş dönemleri, üst yapıdaki etkileriyle anlatıldıktan sonra, tüketim toplumunun oluşturulmasında reklam olgusu ve tüketim toplumunun oluşturulmasındaki bazı dinamikler açıklanmıştır. Medyanın egemen kültürü dayatması sonucunda muhalefetin susturulmasında ikonların etkinliği ve kısa bir süre öncesinde dünyayı değiştirebilecek bir kuşağın nasıl dönüştürüldüğü tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKON VE İKONLARA DUYULAN İHTİYACIN KAYNAĞI

1.1. İKON KAVRAMI

İkon, daha geniş bir kümede, tıpkı semboller gibi birer göstergedir. Ancak o, sembolden daha tutucu bir iddiada bulunarak, kendisi ve gösterdiği arasında bir ayrım olmadığı iddiasıyla ortaya çıkar ki; bu iddia ikonu sembolden daha fazla propagandif bir yapıya dönüştürür. Bu işleyişiyle sembolden çok daha sinsidir ve kendisini direk gösterdiği nesne olarak kavratır. Roland Barthes'ın ifade ettiği gibi, “dünyadaki göstergeleri çözmek, nesnelerin belli bir saflığıyla mücadele etmek demektir.”⁴ İkonlar da birer gösterge oldukları için bu saflık iddiasıyla seslenirler ve bu saflık iddiaları, ideolojik işlevlerini gerçekleştirmeleri için olmazsa olmaz şarttır.

İkon kavramını incelemekten önce sembol kavramının kökenine bakmak yararlı bir adımdır. “Sembol bir şeyin yeniden tanınmasına yarayandır. Tıpkı ev sahibinin konuğunu yeniden tanımak için, ona vermiş olduğu “tessera hospitalis”^{*} de olduğu gibi. O zaman yeniden tanımak ne demek? Yeniden tanımak bir şeyi yeniden görmek değildir, o bir şeyi bildik olarak tanımadır. Bu, insanın yurt tutmasının^{**} gerçek sürecini oluşturur. Her yeniden tanıma bilgisi ilk bilginin katkısıyla yönlendirilir. Yeniden tanımda, genellikle ilk karşılaşmanın ansal tutkusunda mümkün olunandan daha iyi tanıma yatar.”⁵ Yeniden tanımanın, bu “ilk bilgi”, “ilk tanıma” zorunluluğunu beraberinde getirişi ve “ilk bilgi”nin de zorunlu olarak göstergelerle örülü olması, bireyi, doğduğu andan itibaren bir kültür ağı ile donandığını gösterir: bir göstergeler ağı. İkonlar tıpkı semboller gibi, uygarlığın başlangıcından bu yana, tekrarlanabilir olma özelliklerinden dolayı toplumun bu kültür ağının oluşturucusu ve yeniden üreticisi olmuşlardır.

Bir bakışta zihne girme ve kolayca zihinde tutulma, sanatsal figürlerde olduğu gibi zorlukla tekrarlanabilirliğe sahip olmama, ikonların temel özelliğidir. Bu özellik, bireyin

⁴ Roland Barthes, “Gösterebilimsel Serüven”, Çev: Sema Rıfat, Mehmet Rıfat, İstanbul: YKY, 1998, syf.186.

^{*} Hans Georg Gadamer, “Güzelin Güncelliği” kitabının 47. sayfasında, kullanılan bu kavramın tarihsel yapısını anlatıyor ve sembol kelimesinin ilk çıkış noktası olduğunu şöyle belirtiyor:

“Sembol nedir? Bu öncelikle Yunanca teknik bir terimdir ve anı parçası anlamına gelir. Ev sahibi kendisini kendisini ziyaret eden konuğuna “tessera hospitalis” denen ikiye böldüğü paranın yarısını verir, diğer yarısını ise kendisi için alıkor. Eğer bu konuk belli bir süre sonra tekrar gelirse, elindeki yarım para yardımıyla bunlar birbirlerini hatırlarlar. Antik dünyasına ait bir çeşit pasaport. İşte bu, sembol kelimesinin eski teknik anlamıdır. Daha önceden tanınan birini tanımak için kullanılan bir şey.”

^{**} Hans Georg Gadamer burada, insanın sosyalleşme sürecine göndermede bulunuyor.

⁵Hans Goerg Gadamer, “Güzelin Güncelliği”, Çev: Fatih Tepebaşı, Konya: Çizgi Yay., 2005, syf.72

bir kavramı anlığında oluşturmada daha az enerji sarf etmesi ve iletişimi daha hızlı gerçekleştirmesi için kolaylık sağlaması ile sonuçlanır. Her ikon bir ideolojiye sahiptir. Anlamlandırma hayatın diğer sembollerinden bağımsız değildir ve algılamamız, zamana, mekana bağlı olduğundan bir göstergenin anlamını; bulunduğu mekan, bulunduğu zaman ve diğer göstergelerle ilişkisi etkiler. İkon, bir çok soyut kavramın ve onların tarihsel süreçte kümülatif oluşumlarının somuta dökülmüş halidir. Bu bağlamda kültürün kuşaklara aktarımında ikonlar önemli bir etkidir.

Grekçe bir kelime olan “eikon” imaj anlamına gelir ve “ikonografi” ise bir konunun resim veya başka görsel araçlar yardımı ile temsil edilmesidir. “İkonoloji” sözcüğünü ilk kez, 1912’de Roma’daki uluslararası Sanat Tarihi Kongresi’nde sunduğu ve Ferrara’daki Schifanoia Sarayı’nda bulunan burç betimlerini çözümleyen bildirisinde Aby Warburg kullanmıştır.”⁶ “Aslında Warburg, daha çok kültürel etkileşimler izleği üzerinde çalışan bir kültür tarihçisidir.”⁷ İkonları inceleyen ve çözümleme yöntemleri ile uğraşan bilim dalını ilk kullanan kişinin kültür tarihçisi olması, kavramın kültürel yapıyla ve ideolojiyle ne kadar da bağlantılı olduğunun göstergesidir.

İkonlar tarih boyunca sınıf çatışmalarının oluşturabileceği ayrımları yok ederek, iktidardaki sınıfın çıkarları doğrultusunda yanlış bilinç oluşturma işlevlerini sürdürmüşlerdir. Tarihte bu durumun bir çok örneği görülür. Site devletlerinin, imparatorlukların, ümmetlerin, milletlerin savaşları ve bu sosyolojik gruplanmaların kendi içindeki çatışmalarının sembolize edilmesi sırasında taşınan ikonlar bu durumun örneklerindendirler. “Sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl Bizansı’nda ikonla ilgili bir tartışma sizi hemen imparatorla patrik arasındaki mücadelede yer alan bir partizan, kiliseyi putlardan temizlemeye çalışan radikal bir put kırıcı veya geleneksel ayin pratiklerini korumaya çalışan bir tutucu ikonofili (ikonatapar) yapar. İkonların doğası ve kullanımıyla ilgili çatışma yüzeyde, dini ritüellerdeki iyi şeyler ve sembollerin anlamıyla ilgili tartışma; gerçekte, Jaroslav Pelikan’ın işaret ettiği gibi, ‘politik bir çatışmayı rasyonelize etmek için doktrin vokabülerini kullanan örtülü bir sosyal harekettir’”.⁸ Aslında tüm ikon savunucuları ya da karşıtları, siyasal bir çatışmayı rasyonelize eden bir doktrin vokabüleri kullanırlar ve bu durumun daha da altında sınıf çatışmaları görülür. Sınıf çatışmalarının sebebi ise artı değerlerin eşitsiz dağılımının bireylerde oluşturduğu algı ve anlamlandırma çerçevesidir ki bu, “ideoloji” olarak tanımlanabilir. İdeoloji kavramı tıpkı “ikon” gibi

⁶ Uşun Tükel, “Resmin Dili İkonografiden Göstergebilime”, İstanbul: Homer Kitabevi, syf.35

⁷ A.g.e., syf.35

⁸ Mitchell W.J.T., “İkonoloji”, Çev: Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2005, syf.9

göstergebilim açısından anlamlıdır. İdeoloji, nesneleri ve olayları algılamak merkezi bir ahlaki veya bilişsel eksen etrafında dönülmesini sağlayan ve bir taban oluşturan büyük ölçüde bilinç altı travmalardan –doğum travmasının vermiş olduğu kopma, ait olamama duyguları gibi- dolayı yaşanan inanç sistemidir. Her ikon belli bir ideoloji ile anlamlandırılır ve bu durum onun gerçeklikle arasındaki bağların sorgulanmasına sebep olur. Her ikonun belirli bir arketipi vardır. Bu arketip görünmez bir gücün merkezi ve dinamik bir çekirdeğidir. Semboller bu arketipten dolayı sadece yüzeyindeki anlamına indirgenemez. Bundan dolayı imajları, zamanda ve mekanda yer değiştirerek yayılan ve bu süreç içinde derin dönüşümlere uğrayan metaforlar olarak düşünülebilir.

Tüm göstergeler gibi ikonun da işlevi, bildiriler aracılığıyla düşünceler iletmektir. “Bildiriler aracılığıyla” ifadesinin kullanılmasındaki neden, ikonun gönderdiği iletinin ideolojik formatta birçok etken tarafından yeniden düzenlenmesi ve oturduğu söylemin bütünlüğüne ve algılayıcının bilgi seviyesi, sınıfı vb. değişkenlerle yeniden yorumlanmasına bağlı olarak bildiri formatına dönüşmesidir. “Bu iletim işlemi bir nesne, yani kendisinden söz edilen bir şey ya da gönderge; göstergeler ve bundan dolayı bir düzgü, bir iletim aracı ve de doğallıkla bir yayıcı ile bir alıcı içerir.”⁹ “Gösterge bir uyarıcıdır –yani duysal bir tözdür-. Uyandırdığı belleksele imge kafamızda başka bir uyarıcının imgesine bağlanır. Göstergenin işlevi, bir iletişim doğrultusunda bu ikinci imgeyi canlandırmaktır.”¹⁰ Ancak bu canlandırım sırasında, Wittgenstein’in dilde ifade ettiği, göstergelerin bizi kendi yanlış modellerinin tuzağına düşürme tehdidinde bulunmaları durumuna düşerler. Çünkü tüm göstergeler, kendi gösterilenleri ile birlikte, aynı zamanda kendilerinin de temsilidirler. Ancak bunu, kendi suniliklerini reddederek yaparlar. Kendilerinin doğal olarak algılanması, işlevsellikleri için gereklidir. Doğal olana gönderme yaparken onlar da doğallaşırlar. Şeylerin doğal temsili olma iddiasında bulunurlar. Kant bu anlatılanları bir zorunluluk olarak görür: “Nesnelerin olabilirliğini ve gerçekliğini birbirinden ayırmak insan aklı için gereklidir.”¹¹

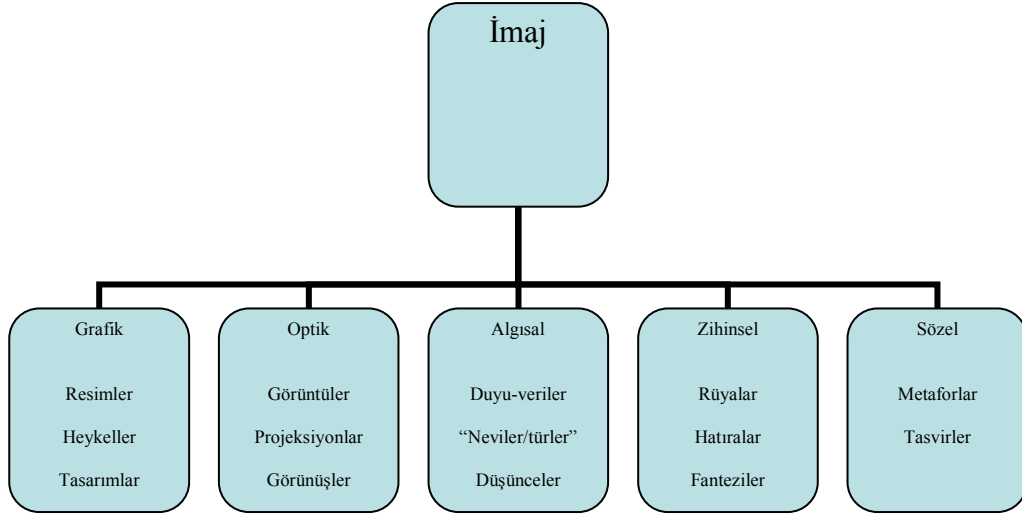
“İmajları bir aile olarak gördüğümüzde, soy kütükleri hakkında bir fikir inşa etmek mümkün demektir. Terimin evrensel bir tanımına değil, imajların kendilerini farklı kurumsal söylemler arasındaki sınırlar temelinde birbirlerinden farklılaştıkları yerlere bakarak işe koyulursak, aşağıdakine benzer bir aile ağacı ortaya koyabiliriz”¹²:

⁹ Guiraud P., a.g.e., syf. 21

¹⁰ Guiraud P., a.g.e., syf. 39

¹¹ Immanuel Kant, a.g.e., syf. 21.

¹² Mitchell W.J.T. , a.g.e., syf13

-Tablo- 1 : İkonların Sınıflandırılması

Bu ayrımlar ikonların oluşum süreçleri ve işlevlerinin aydınlatılmasında yararlıdır. Grafik ve optik olarak konumlanan ikonlar; algısal, zihinsel ve sözel kavramların, metaforların, tasvirlerin nesnel dünyaya aktarılışları ile biçimlenirler. Kübist bir portrede kullanılan metaforlar ya da empresyonist sanatta gerçekliği yasıtma zorunluluğunun kırılması durumlarında olduğu gibi gerçeklik yorumlamalarının, bir dereceye kadar ona bağlı olarak sunulmasında veya ekspresyonist sanatta olduğu gibi gerçekliğin doğrudan imgeselleştirilmesinde kullanılabilirler.

“Bu ailenin her bir kolu, herhangi bir entelektüel disiplinin söylemi için merkezi bir tasvir tipini gösteriyor: zihinde tasvir psikoloji ve epistemolojiye; optik tasvir fiziğe, grafik, heykelcilik ve mimari tasvir sanat tarihçisine; sözel tasvir edebiyat eleştirmenine aittir; algıya özgü imajlar fizyolojistlerin, nörologların, psikologların, sanat tarihçilerinin ve optik araştırmacılarının içinde filozoflar ve edebiyat eleştirmenleriyle işbirliği yaptıkları çok geniş bir bölgede ikamet eder”¹³

1.2. ÖZHENİN İKONA İHTİYAÇ DUYMASININ NEDENLERİ

“Katerina’nın yine ikonanın karşısında diz çöktüğünü, sonsuz bir keder içinde kendinden geçerek ellerini oğuşturup durduğunu görür gibiydi. Kimdi bu kadın? Kimin için dua ediyordu? Hangi çaresiz tutku yüzünden bütün huzurunu kaybetmişti? Bu kalpten, bitmek bilmeyen bir keder ve yakıcı gözyaşları halinde boşalan umutsuzluğun nedeni neydi?”¹⁴ Dostoyevski, Freud’un da imlediği gibi mükemmel karakter analizleri yapabilen bir yazardır ve öznenin ikon ihtiyacının temellerini sorgulamıştır. Modern yazın içersinde

¹³ Mitchell W.J.T. , a.g.e. syf. 13

¹⁴Fyodor Dostoyevski, “Ev Sahibesi”, Çev: Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: Varlık Yayınları, 1994,syf.38

bireyin ikon ihtiyacı, birçok eserde teorik olarak olmasa da, hayat pratikleriyle anlatılmıştır. Sembollerin metaforları simgelemesi ve araçsallık özellikleri insanların kognitif (bilişsel) sahaları için zorunluluktur. Gregoire Palamas, sembollerin bu işlevini şu cümlelerle ifade eder:

“Ve eğer iştirak edilemeyen ile iştirak edenlerin

Arasında bulunanı ortadan kaldırırsan, ne büyük boşluk!

Bağı yok ederek ve aşamaz ve büyük bir uçurum oluşturarak bizi

Tanrı’dan ayırırsın...”¹⁵

Başlıkta insan, birey ya da homo sapiens vb. kavramlarının seçilmeyip özne kavramının seçilmesinin en belirgin nedeni; ideolojinin bireylere özne olarak seslenmesidir. Bireyler ihtiyaç duymaya başladıkları andan itibaren özne olmaya mahkumdur. Birey ihtiyaçlarını belli kültürel formları kullanarak, sosyalleşmesi sırasında kazandığı nitelikler aracılığıyla sağlayacaktır. Bu da onun ideolojik özne olmasını zorunlu kılacaktır. Aynı özne ideolojinin kurucusudur. Öğrendiklerini geliştirecek ve kültürel formun yayılmasında bir anlamda ajan olacaktır. O olmadan, ideolojiden ve dolayısıyla varlığın algılanabilirliğinden söz edilemez. Nietzsche’nin, “Ey büyük ve parlak yıldız ! Aydınlatacak kimsen olmasa halin nice olurdu” ifadesinde belirttiği üzere, özne, yorumun ve eylemin vazgeçilmez koşuludur. Maddenin çeşitli şekillerde vücut bularak varoluşu sonrası belli bir ideoloji içerisinde var olan insan tarafından şekillendirilmesi –ki bunda yine ideoloji etkindir- bireyin özneleşmesi ile mümkündür. Bireyin özneleştirilmesi, sistemin devamını sağlayan eylemlerin oluşması ve bu eylem yapıcılarının birer özne olması, insanın bilincinin inşasından geçer. Ancak bu inşanın kontrolünün egemenlerin eline geçmesi ve toplum mühendisliğinin etki alanının genişlemesi, tarihin başından bu yana teknolojik gelişmelerle mümkündür. Teknolojik gelişmelerle merkezileşmesini güçlendiren devlet, bireylere bağımsız olabilecekleri bir alan bırakmamakta ve “özgür olabilme” koşulunu oluşturan etmenleri yine kendisi üretmektedir. Yani özne, bir özgürlük sanrısı içinde yaşatılır ki bu noktada ikonlar aktif görevlidirler. Louis Althusser’in de belirttiği gibi “her ideoloji ancak bir özne aracılığıyla ve özneler için varolabilir”.¹⁶ İdeoloji, öznenin barınabileceği bir alan oluşturur ve bu alanın oluşturma temelleri ikon ve sembollerden geçer. Bu barınak dolayısıyla bireyler ikona muhtaçtırlar.

¹⁵ Palamas G. Aktaran: Gilbert Durand, “Sembolik İmgelem”, Çev: Ayşe Meral, İstanbul, İnsan Yayınları, 1998, syf. 91

¹⁶ Lois Althusser, “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”, İstanbul: İthaki, 2003, syf.99

Öznenin ikon ihtiyacı kavramını irdelemeden önce, insanın görmeyle ilgili bazı temel özelliklerinden bahsedilmesi, konunun açıklığa kavuşması bakımından önemlidir. Ancak burada bir kez daha altını çizmek gerekir ki, özne ve insan farklı kavramlardır. Özne, belli bir sistem içersinde konumlanmış ve o sistem tarafından biçimlendirilmiş, o sistemin ikonları ve sembolleriyle kuşatılmış ve harmanlanmış insandır. Sistem, bu iki kavram arasındaki, özne ve insan kavramları arasındaki mesafeyi genişlettikçe ve özneyi tanımlayabilme ve oluşturabilme gücü sürdükçe var olabilir.

İnsan, gerçekliği beş duyu organı yardımı ile algılar. Ancak onun, en etkin duyu organı gözdür. Gözün yapısı ve dolayısıyla görme biçimi, dünyanın ve dolayısıyla insanın evriminde doğrudan etkendir. Merleau-Ponty, “Göz ve Tin” adlı ünlü eserinde bu durumu şöyle ifade ediyor: “Eğer gözlerimiz, bakışımızın, vücudumuzun hiçbir bölümüne erişmesine olanak vermeyecek şekilde oluşmuş olsaydı, ya da kötücül bir düzen ellerimizi şeylerin üzerinde gezdirmemizi sağlayıp vücudumuza dokunmamızı engelleseydi –ya da sadece, bazı hayvanlar gibi, görsel alanların kesişmesine olanak vermeyen yan gözlere sahip olsaydık- bu kendini yansıtmayacak olan, bu neredeyse elmas sertliğinde olan, tam olarak ten olmayan vücut, bir insan vücudu olmayacaktı, ve insanlık olmayacaktı.”¹⁷

Bedenini konumlandırma işlevi görme eyleminden geçer. Birey kendini her zaman dolaylı olarak görür. Aynadaki sureti dolaylı bir yansımadır. Ten, önce kendi maddesel oluşumundan dolayı ışığı yansıtır, sonrasında ayna, o yansıyan ışığı ikinci bir kez daha yansıtır. Bu bağlamda insan kendini asla göremez. Kendini görmemeye mahkum edilmiştir doğa tarafından. Merleau-Ponty bu durumu şu şekilde ifade eder: “Görüş, kendimden eksik olmanın bana verilen yoludur.”¹⁸ Kendini başkalarının gözleri ve kendi çevresi ile etkileşiminde bulur insan. Goethe’nin ifade ettiği gibi: “İnsan kendini yalnızca insanda tanır”.

Görme, ışık süzmesiyle dolu boş bir alandır. Görülen nesne, görüntü itibarıyla gören insanın beyninde oluşur. Bilinç nesnelerin içine sızar ve onunla birleşerek imgelemleri yorumlar. “İmgelem, şimdi olana hem çok daha yakın, hem çok daha uzaktır: Çok daha yakındır, çünkü şimdi olanın yaşamının vücudundaki diyagramıdır, onun bakışlara ilk defa sunulmuş teni ya da tensel ters yüzüdür, ve bu anlamda Giacometti’nin enerjik bir biçimde söylediği gibi: ‘Bütün resimlerde beni ilgilendiren benzerliktir, yani benim için benzerlik olan: dış dünyayı bana keşfettiriyor olan.’ Çok daha uzaktır, çünkü

¹⁷ Maurice Merleau-Ponty, “Göz ve Tin”, Çev: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis Yay., 1996, syf.34-35

¹⁸ A.g.e., syf. 73

tablo ancak vücuda göre bir benzerdir, çünkü tıne şeyleri oluşturan şeyleri yeniden düşünme fırsatı vermez, ama bakışa –onlarla birleşmesi için- iç görüşün izlerini sunar, görüşe onu içsel olarak kaplayana, gerçeğin imgesel dokusunu sunar.”¹⁹ Bu bağlamda inançlarımızın görmemizi etkileyişi ile gördüklerimizin inançlarımızı etkilemesi iç içe girmiş, etkileşimli bir zihinsel süreç oluşturur. Öznenin oluşum süreci ve topluma adapte olma durumunda ikonlar etkindir.

“Düşündüklerimiz ya da inandıklarımız nesneleri görüşümüzü etkiler. İnsanların cehennemin gerçekten var olduğuna inandıkları ortaçağda ateşin bugünkünden çok değişik bir anlamı vardı kuşkusuz”²⁰. Alıgılamayı etkileyen nedenler, daha önceki yaşamışlığından yani daha önceki süje-obje etkileşiminden arta kalan çıkarımlarından etkilenirler. Bunların hepsini karşısındakine aktarmasa da, insan, gerçekliğin belli bir kısmını aktarabilmek için onu sembolize etme ihtiyacı duyar ve onu sanal alemde tekrardan var eder. Bunları alegoriler ve imajlar yardımı ile kısaltır ve aktarımını kolaylaştırır. Alegorik işaretlerin arketipleri çok daha geniştir. Bunlar tasvir edilmesi güç bir gerçeğe gönderme yaparlar ve içlerinde bu gerçekliği belirli bir oranda betimlerler. Gösterilen tasvir edilemez olduğunda ise tamamen sembolize edilir. Ancak bu semboller sadece öznelere var olamaz, aynı zamanda barındıkları kültürle etkileşim içerisinde olmak zorundadırlar. Semboller ve ikonlar başlangıçta orda olmayan kavramları temsil etmek için bulunmuş ve üretilmiş olsalar da, zamanla canlandırdıkları ve göndermede bulundukları kavramlardan daha kalıcı olmuşlardır.

İkonlar barındıkları kültürde sürekli olarak yinelenerek anlam sahibi olurlar. Sürekli tekrar edilirler ki onlara duyulan ihtiyacın temelinde bu “tekrar edilme gerekliliği” bulunur. Kültürün özneyi çepeçevre kuşatma süreci sembol ve ikonların bireyle iletişim süreciyle gerçekleşir. Belirsizlik, ikonu ikon olmaktan çıkarır. İkon anlam sahibi olmak zorundadır. Belirsiz değildir, çünkü belirsizlik onun ortak paylaşımını ve pragmatik oluşum niteliklerini yok eder. Yani kültürün içerisinde varlığını koruyabilmesi için işlevini hissettirmeden, bir başka kavrama gönderme yaptığı gerçeğini algılatmadan sürdürmesi, bir ikon için zorunludur. İkonlarla birlikte tüm görünürler için şu kural ifade edilebilir: “Herhangi bir verili anda görünüm, daha önce görünmüş olan her şeyin enkazından inşa edilen yorumlardır”²¹ Bu bağlamda görme eyleminin kültürle iç içeliğinin bilinmesi,

¹⁹ Maurice Merleau-Ponty, a.g.e., syf.37

²⁰ John Berger, “Görme Biçimleri”, Çev: Yurdanur Salman, İstanbul: Metis Yay., 2004, syf.8

²¹ John Berger, “O Ana Adanmış”, Çev: Yurdanur Salman, Müge Gürsoy Sökmen, İstanbul: Metis Yay. 2003, syf.9

bireyin sosyal varlık olma zorunluluğunun hatırlanarak yorumlanırsa, öznenin ikon ihtiyacının temelleri kavranacaktır. İkonlar ve semboller bir anlatı öbeği oluştururlar. Tüm toplumlarda anlatının varlığı evrenseldir. Anlatıları olmayan, bundan dolayı da göstergeleri olmayan toplum yoktur. “Anlatı insanlık tarihinin kendisiyle başlar; dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halk yoktur, hiçbir zaman da olmamıştır”²². Bu anlatılar, beraberinde ikonların da evrensel olmasını gerektirir. Ancak ikonların kökenini tam da bu noktada sınıfsız toplumlardaki* totem ve fetiş kavramlarının kökeni ile açıklanabilir.

İnsanlar sadece kültürel bilgilerin paylaşımı için değil, kendilerine varoluşsal dayanaklar oluşturabilmek için de ikonlara ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçları kültürün oluşumunun en temel dayanaklarından biri olan dinin tarihteki evrimi incelendiğinde ortaya çıkar. Dinler tarihindeki semboller ve göstergelerin ortaya çıkışıyla ilgili antropolojik bilgiler, günümüzde öznenin ikona duyduğu ihtiyacın temellerini aydınlatır. Yabanıl toplumların ikonları dini metaforlar ve tasvirlerdir, bu metaforlara duyulan ihtiyaç ile günümüzde ikonlara atfedilen aşkınlık hali arasında ortak noktalar vardır.

“Yabanıl insanın düşüncesinin benzetmeci, simgeci ve sınıflandırıcı olduğu söylenebilir.”²³ İnsanın, soyut kavramlardan önce, somut kavramları düşünmüş olması muhtemeldir. Çünkü ilk gereksinimleri içdörtüsel gereksinimlerdir ve birey bu gereksinimlerini maddeden karşılayacaktır. “Toplumda somut düşüncenin ilerlemesi için anımsama, düşünme yetmez, iletişim gereklidir. İçlerinden yaşlı birinin verdiği bir sinyal ile hep birlikte antilop yavrusuna saldırıp onu parçalayan babunların, bir tehlike karşısında çığlık çığlığa bir araya toplanan şempanzelerin davranışları örneklerinde görüldüğü gibi, yüksek primatların “sinyalleşme” düzeyinde bir iletişim düzenekleri vardır; Ramapithecus’un* da olmalı.”²⁴ Sinyaller, yani ilk iletişim sistemi, yapılması gereken eylemlere göndermede bulunmaktaydılar. “Sinyaller, bir şeyi anımsatan simgelerdir. Konuşmadaki sözler de birer simgedir. İşaretleşmede ise daha çok, şeyin, taklidi yapılır. Dolayısıyla ilkel düşüncesinin sinyalleşmelerle ‘simgeci’, işaretleşmelerle ‘benzetmeci’

²² Roland Barthes, “Anlatıların Yapısal Çözümlemelerine Giriş”, Çev: Mehmet Rıfat, Sema Rıfat, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998, Syf.7

* Kerov, Mitropolski Zubritski gibi bir çok Marksist yazar; ilkel, barbar, vahşi gibi toplum betimlemelerinin değer yargılarını dile getirdiklerini, önyargılarla yüklü olduklarını belirtmiş ve bu kavramlara karşı çıkmıştır. Ben de çalışmamda sınıfsız toplumlar betimlemesiyle, yönetim anlayışının günümüzden çok farklı olduğu ilk insan topluluklarını kast ediyorum ve bu yazarlara katılıyorum.

²³ Alaeddin Şenel, “Siyasal Düşünceler Tarihi”, Ankara, Bilim ve Sanat, 1996, Syf. 26

* Oniki milyon yıl önce ağaçtan indiği tahmin edilen, ilk hominid, ilk insansı.

²⁴ a.g.e., Syf. 26

temellerinin atıldığını söyleyebiliriz.”²⁵ Yabanıl toplulukların bu özelliklerinin bilinmesi düşünsel yapısını anlamamız ve ikonların atası olan totem kavramının doğmasının nedenlerini belirleyebilmemiz açısından önemlidir. Yabanıl insanların mezarlarına konan eşyalardan bu benzetmeci düşünüşün nitelikleri anlaşılabilir. Onların öteki dünya inancı, yaşadıkları hayata benzemekteydi. Ancak onların simgeciliği ile bizim şu anki simgeciliğimiz arasında çok fark vardır. “Zamanımızın bilimsel düşünüşü de simgecidir. Ama yabanılın simgeci düşünüşü soyutu somut ile anlatma zorunluluğundan doğmuş iken, zamanımızın simgeci düşünüşü ise, tam tersine, genel ve karmaşık somutları ve soyutları basitleştirerek anlatmak gereksiniminden doğmuştur. Ayrıca zamanımızın insanının, simge ile simgelediği nesnelerin farklı şeyler olduğunun bilincinde olmasına karşılık, yabanıl düşünüşte simge ile simgeleneni karıştırma eğilimi vardır.”²⁶

Yabanıl toplumlardan bize kalan mağara resimlerinden anlaşılabilir ki, yabanıl topluluk, günümüzde bilinen ve sorgulanmayan birçok bilgiye uzak ve yabancıdır. Ancak bu onların bir eksikliği değil, sadece yaşam şartlarının farklılığından kaynaklanır ve bundan dolayı bilgi tipleri farklıdır. Doğanın gözlenmesi ve rastlantısal nedenselliğinin sürekli tekrarı, yabanıl insanda, bir sürekli oluşumun gözlemlenmesine neden olmuştur. Bir “yapıcının varlığının aranması” durumu. İnsan, henüz dünyayı benmerkezci bir biçimde algılamamaktadır. İlk mağara resimlerinde çizen insana rastlanmaması bunu gösterir. Her ne kadar, ilk mağara resimlerinde el baskılarına rastlansa da bilinen anlamda bir portre yoktur. Bu benmerkezcilik ve kendini doğanın bir parçası olarak görme, bu toplulukların totemlerinin, doğadan seçilmesini sağladı. Yabanıl toplumun toteme duyduğu ihtiyacın nedenlerini incelemek, günümüzdeki ikon ihtiyacının temel kökenlerini aydınlatacaktır.

İkonların durumunu, yabanıl toplumlardaki totemlere benzetebiliriz ve toteme saygı duymanın kökenlerini Freud, Oidipus kompleksine dayandırmıştır. Freud, incelemelerinin ardından yabanıl toplumun totemini, topluluğun babası olarak görmüştür: “Bu gözlemlerin ardından, totemcilik formülünde –insan açısından-, totem hayvanının yerine babayı oturtma hakkını görüyoruz kendimizde. Görüyoruz ki, bunu yapmakla yeni ve cesur bir adım atmış olmuyoruz. Zaten yabanıl insanın söylediği ve (günümüzde totemci sistemin hala geçerli olduğu oranda) tanımladığı üzere, totem onların atası ve kaynağıdır.”²⁷

Totemin yabanıl topluluğun babası olarak görülmesinin nedeninin, algılama ve

²⁵ a.g.e., Syf. 26

²⁶ a.g.e., Syf. 27

²⁷ Sigmund Freud, “Totem ve Tabu”, Çev: Akın Kanat, İzmir, İlya, 2003, syf. 228

düşünme şekli modern insandan çok farklı olan insanlardan oluşmuş bir topluluğun, insanın üremesini farklı şekillerde anlamlandırması ve bu üremenin bilimsel nedenlerini bilmemesi nedeniyle bunu açıklamakta kullandığı metafiziksel açıklamalardır. “Totemciliğin en eski kaynağı, insan ve hayvanların ırklarını devam ettiren sürecin, vahşi insanlar tarafından bilinmemesidir. Özellikle de, erkeğin döllenme konusundaki görevinin bilinmemesidir.”²⁸ Freud’un da ifade ettiği üreme olayının dışında, bir çok olayın oluşum nedeninin bilinmemesi ilk toplulukların toteme duyduğu ihtiyacı perçinlemiştir. Totem bir yanılsamanın sonucu ve bilinmeyişin sonucudur. Ayrıca kendisine bağlı olan kitleler için bir düşün haritası, bir taslak ve bir yapı görevi görür. Claude Levi-Strauss, incelediği topluluklarda totemin bu yapı kurumunu görmüştür:

“Yerliler çok canlı bir biçimde, insanlarla totemleri arasında bedensel ve ruhsal yakınlıklar görüyor, her öbeğin buna uygun bir davranış tipini sürdürmesini zorunlu buluyorlardı. Devekuşu, timsah, yılan, köpekbalığı ve çekiç balığı oymakları savaşçı yaratılıştaydı; kedibalığı, kaşıklı kedibalığı ve yapışkan balığı oymaklarının barışçıl oldukları söylenmekteydi. Köpek oymağı konusunda kesin bir şey söylenemezdi, çünkü köpekler değişken yaratılışlıydı. Timsah oymağının insanları güçlü ve acımasız diye bilinir, devekuşu oymağının insanların uzun bacaklı oldukları ve koşuda büyük başarı gösterdikleri ileri sürülürdü.”²⁹

Levi-Strauss’un belirttiği gibi totemler, ait oldukları topluluğun düşünsel yapısını oluşturmakta ve bu oluşum dolayısıyla da bireyleri doğrudan etkilemektedirler. İdeolojik dönüşümler toplumsal dönüşümleri oluşturmaları da “insanların doğa ile kültür arasındaki bağıntıları anlama biçimleri, kendi toplumsal bağıntılarının değişme biçiminin işlevidir.”³⁰ Totemlere inanç ile günümüz toplularında öznenin ikon ihtiyacı arasında, her ikisinin de reel nedenleri ve varoluş koşullarını yanılsatmaları açısından benzerlikler vardır.

Günümüz insanları bu noktada, yabanıl toplumlardan farksızdır. Günümüz insanları da tıpkı yabanıl ataları gibi bir yanılsama içerisindedirler, ancak bu yanılsamanın kökenleri daha farklı bir toplumsal yapının açıklanması zorunluluğunu getirir ki bu noktaya çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecek. Şimdilik, ifade edilmelidir ki, insanın insanı sömürmediği bir toplumun gerçekleştirilebilmesi, insanlığı toplum mühendisliğiyle üretilmiş ve bireyi, eylemleri iktidara yönelik olan bir köle olmaktan çıkarıp; özgür insan,

²⁸ Freud S. A.g.e., syf. 209

²⁹ Claude Levi-Strauss, “Yaban Düşünce”, Çev: Tahsin Yücel, İstanbul, YKY, 2002, syf.145

³⁰ Claude Levi-Strauss, a.g.e., syf. 147

eylemlerinin sorumluluğunda olan insan durumuna tekrar döndürecek ve bu yanlış bilinci, bu imgesel tasarımları dönüştürerek alternatif bir dünyanın oluşturulabilmesini sağlayacaktır. Bu imgesel tasarımların değişimi, bireyi, iktidara hakim olan azınlığın onu sömürmesi için hazır hale getirme durumundan; varlığını iktidardan daha bağımsız bir biçimde gerçekleştirebileceği bir boyuta ulaşmasına neden olacaktır. İkon ihtiyacının kökenlerine inilebilmesi için bir ölçüde antropolojik bulgulara bakılması gerekir.

Freud, topluluklardaki totemin hangi ihtiyaçları karşıladığını incelediği kitabı “Totem ve Tabu”da konuya, ikon kavramına duyulan ihtiyaç noktasına ışık tutan kimi açıklamalar getirmiştir. İnsanın sürüler halinde yaşadığı dönemlerde, bütün dişileri kendisine saklayan ve yeni yetişen oğullarını kovan, şiddetli ve kıskanç bir baba oğulları tarafından saldırıya uğrayarak cinayete kurban gitmiştir. Ancak doğal seleksiyonun devamını sağlayan bu gelişme toplumsallaşmanın erken basamaklarında durdurulmuştur. Bunu durduran, totemcilikten kaynaklanan tabulardır.

“Kardeşler guruğu, babaya yönelik çelişkili duygular besler. Bu çelişkili duygular, her nevrozluda ve her erkek çocukta kanıtlanabilen baba kompleksindeki zıt değerlilikle aynıdır. İktidar arzularına ve cinsel gereksinimlerine alabildiğine engel olan babalarından nefret ediyorlardı. Ama aynı zamanda onu seviyor ve ona hayranlık besliyorlardı. Onu ortadan kaldırdılar, nefretlerini tatmin ettiler ve onunla özdeşleşmeye yönelik arzularını gerçekleştirdiler. Artık bu esnada bastırılmış olan sevgi dolu duygular gündeme gelebilirdi. Bu da, pişmanlık şeklinde oldu. Müşterek pişmanlıkla örtüşen, bir suçluluk duygusu oluştu. Ölü, hayatta olduğundan çok daha güçlüydü şimdi. Olup bitenler, günümüzde dahi insanların kaderleriyle alakalı olarak gördüklerimizin aynısıydı. Babanın daha önce varlığıyla engellediği şeyleri, psikanalizden tanıdığımız ve ‘sonradan itaat etme’ olarak adlandırılan psişik durum çerçevesinde, oğullar şimdi kendi kendilerine yasaklıyordu. Yaptıklarını geriye döndürmek için, babalarının yerine geçen totemin öldürülmesini yasak ilan ediyorlardı. Yine suçlarının meyvelerinden, yani boş kalmış olan kadınlardan feragat ediyorlardı”.³¹

Yabanıl toplumlardan bize miras kalan ve kökeni yukardaki paragrafta açıklanan “babaya yani iktidara ve dolayısıyla onun sembollerine karşı duyulan saygı” kavramı, bahsedilen baba katlinin kalıntısıdır. Toteme duyulan saygı ile ikona duyulan saygının bir ihtiyaç olduğu ve bu ihtiyacın bilinçaltındaki bu temel noktanın evrilmesiyle gerçekleştiği fikri; öznenin ikon ihtiyacını açıklar. Ancak Freud’un kendisinin de ifade ettiği gibi

³¹ S.Freud, a.g.e., syf.244

“tabular yavaş yavaş işlevlerini değiştirir. Kültürel değişime ilişkin bir eğilim çıkar ortaya. Buna göre bastırmayı ayakta tutmakla görevli olan tabular, zamanla bastırmaların hizmetine girerler. Egemen kültürde bir gelişim kanunu belirginleşir. Buna göre bu kültürde oluşan hususlar, aslında gelecekte parçalayıp yok etmesi gereken hususlardır. Demek ki egemen kültür farkına varmadan, bastırdığı ve baskı altına aldığı hususlara yaklaşır”.³² Egemen kültürün, bir dönem karşı çıktığı yasaklara yakınlaşması; tabularla donatılmış olan toplum bilincinin, zaman içerisinde bir karşı akıma dönüşmesine neden olur ve her devrimi zıddına çevirmeyi başarır.

İnsanların arasındaki ilişkilerde “us” hiç de sandığımız kadar etkin değildir. “İnsanın doğumunun her şeyden önce olumsuz bir eylem olması, insanın doğayla arasındaki o ilk uyumdan kopması, geldiği yere dönemeyecek olması, doğum sürecinin hiç de kolay bir süreç olmadığını gösteriyor. Bu gelişime doğru atılan her adım korkutucudur. Çünkü bu, her zaman az çok bilinen güvenli bir durumdan, yeni, insanın henüz tam olarak alışmadığı bir belirsizliğe girişidir. Modern diktatörlüklerin gelişimi bize birçok kimsenin toplumun en şiddetli çatışmalara sahne olduğu, büyük buhranlarla karşı karşıya kaldığı ve tutarsızlıklarla dolu gelişmeleri göğüslemeleri gerektiği zaman, kendilerini rahat ettiren bir sembolü tercih ettiklerini anlatır. İktidara bırakılan bireysel sorumluluklar, bu zor zamanların aşılmasını kolaylaştırmıştır. Bireyler, semboller sayesinde düşüncelerini somutlaştırır ve kendilerini tasvir edebilme fırsatı bulurlar. Yine semboller sayesinde topluluk içinde, kendilerini kitle ile özdeşleştirerek bireysel sorumluluklarından kurtulurlar, bir anlamda her çeşit statüden sıyrılarak çıplaklaşırlar, diğer insanlarla bir bütün oluşturarak dişil karakterli ayrı bir varlık oluştururlar.

İnsanın kültürel evrimi, ikonsuz toplumun var olmadığını gösterir. “Yaklaşık yüz bin yıl önce insan beyni modern boyutlarına ulaşmıştır. Kültür günümüze kadar evrilmeye ve değişmeye devam etmiştir”.³³ Daha önce de belirttiğimiz gibi, günümüzdeki ikonlar da dahil olmak üzere uygarlık tarihindeki ikonların atası totem ve fetişlerdir. Yabanıl toplumun toteme duyduğu ihtiyacın nedenlerini incelemek, günümüzdeki ikon ihtiyacının temel kökenlerini aydınlatacaktır. Günümüzde bilimsel çalışmalar sonucu, insanların nasıl doğduğu bilinmektedir ve bundan dolayı da ilk bakışta, Freud’un yabanıl toplumlar için sözünü ettiği kavramlar günümüz ikonları için geçersiz görünmektedir. Ancak daha farklı bir açıdan bakacak olursak, yabanıl toplumların da toteme duyduğu ihtiyacın varoluş

³² S.Freud, a.g.e., syf.41

³³ Haviland A.W., “Kültürel Antropoloji”, Çev: Hüsamettin İnaç, İstanbul, Kaknüs Yayınları,2002, syf. 94

kökenli olduğunu görürüz. Varoluşlarını anlamlandıramayan ve bu durumun işlevselliğinin gerçek nedenlerini bilemeyen yabancı insanlar, totemler aracılığıyla bilmedikleri bir konuya açıklık getirmişler ve bir anlamda totem inancı onlarda bir yanılsama var etmiştir. Bilgisiz oldukları bir konuda bir yanılsama oluşturulmuş ve bu yanılsama gerçeğin yerine ikame etmiştir. Bu durum modern toplumlardaki ideoloji ve ideolojilerin göstergeleri ile benzerlik gösterir. Üniter devletlerin simgeleri, dinsel semboller, popüler ikonlar da bireyin, bulunduğu sınıfı algılamasını engeller ve hayatı, hakim sınıfların istediği gibi anlamlandırmasını sağlar.

İkonların toplum için gerekliliği, öncelikle hakim sınıfların bilinç hakimiyetlerini sürdürmeleri için gerekli olan yanılsatıcı vokabüleri*, onlara sağlamalarıdır. “Bu vokabülerdir ki, toplumu birleştirir ve bireyin varoluşsal problemlerine çözüm bulur. Çözüm bulduğu temel nokta, insanın yalnız yaşayamaması ve bundan dolayı da oluşturulacak toplulukların ortak paydasını sağlamasıdır. Ancak bu ortak payda sağlanırken üretim ilişkilerinin üst yapıyı etkilemesinden dolayı, o vokabüler de bir üst yapısal alan olmasından dolayı, tüm göstergelerle bir magnetik alan oluşturan hakim ideoloji tarafından oluşturulur. Çünkü tüm bireylerde idraki ve kognitif saha, normal olarak, manalı ve organize olmuş durumdadır.”³⁴ Birey sistem tarafından kendisine sağlanan kognitif sahada ikonları tüketerek anlamlandırmalarını sağlar ve kendisine taban bulur. İkonlar bireyin anlam haritalarını ve düşünsel düzenlerini sağlayıcı araçlar olarak toplumlarda konumlanırlar.

* Vokabüleri, göstergeler topluluğunun oluşturduğu literatür anlamında kullanıyorum.

³⁴ Krech D., Crutchfield R.S., “Sosyal Psikoloji”, Çev:Erol Güngör, İstanbul, Ötüken Yayınları,1980, syf. 167

İKİNCİ BÖLÜM

2. İKONLARIN İŞLEVLERİ

2.1. İKONSUZ DEVLET YOKTUR

Devlet ve iktidar kavramları siyaset felsefesi ve biliminin temel kavramlarındandır. Ancak ikonlarla ilgili bir çalışma, ikonların toplumsal konumlarını ve işlevlerini açıklamak, belirlemek açısından bu olgulara değinmekle yükümlüdür. Bir üstyapı kurumu olan devlet ve onun altyapısındaki temel belirleyicileri, yine bir üstyapı konusu olan ikonun oluşumu ile bağlantılıdır. Bu amaçla bölüm, temel olarak devlet kavramının gelişimine, altyapısal oluşumlarına, çalışma konusunun gerektirdiği ölçüde değinecektir.

İnsanlar binlerce yıl evvel toplayıcılık ve avcılıkla uğraşırken bir devletleri yoktu. Sürüler halinde, göçebe bir şekilde yaşıyorlar ve o yaşam şekline uygun olarak biçimleniyorlardı. Toplumu değil topluluğu oluşturuyorlardı. Alet kullanabilme özelliği insanın ve bilincini biçimlendiren temel unsurdur. İnsanı biçimlendiren, insanı insan yapan temel unsur emektir. Emegın gelişmesi zamanla işbölümünü zorunlu kıldı. Yabanıl toplumlarda “üretici güçlerin ve her şeyden önce yeni silahların gelişmesi, topluluğun üyeleri arasında bir görev bölünümünü oluşturmıştu. Artık aralarından bir bölümü herkesin gereksinmesi olan şu ya da bu zahireyi sağlayabilirdi ve ötekiler başka işlerle uğraşabilirlerdi. Cinsiyetler arasındaki işbölümü böyle oldu. (...) Sayı bakımından, yabanıl topluluk, tarih öncesi göçebe kalabalığından daha zayıftı, çünkü artık üretici güçlerin ilerlemesi, üretim için pek çok kişinin aynı zamanda ve değişmez bir şekilde bir arada bulunmalarını zorunlu kılmıyordu”³⁵. Kolektif olarak yapılma zorunluluğuna sahip olan işlerin, üretim araçlarındaki gelişme ile yerini işbölümüne bırakması; beynelmilel yaşam tarzının yerini özel mülkiyete bırakması sonucunu da getirdi. Toplum kavramı; sınıflı toplumların ortaya çıkması, yani birikimin egemenler tarafından sahiplenilmesini kolaylaştırıcı kurumsal yapıların (inanç sistemine dayanan iktidarla ilişkili yapılanmalar, vb.) oluşması ile şekillenmiştir. Bu şekillenme sırasında özel mülkiyet haline gelen ilk metallerden biri de, insanın kendisidir. “Eski zamanlarda ele geçirilen tutsaklar ve köleler öldürülürken ya da yenirken, üretim aletlerindeki gelişme, onların kullanımını dolayısıyla da metalaşmasını sağlamıştır”³⁶

³⁵ Zubritski, Mitropolski, Kerov, “İlkel, Kölecilik ve Feodal Toplum”, Çev: Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 2002, syf.32-33

³⁶ John Eaton, “Ekonomi Politik”, Çev: Şiar Yalçın, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1990, syf.22

Yabanıl topluluğun oluşması, farklı bir bilincin, bir kolektif bilincin oluşması ile geçerliydi. Yabanıl toplumda, bireyin hayvanlarda olduğu gibi, içdürtüsel olarak tehlikede olduğunu bilmesi ve yine içdürtüsel olarak toplanması durumu mevcutken; uygar toplumda egemenlerin bu toplanmayı geliştirecek yapılanmaları biçimlendirmeleri ve “neden bir aradayız” sorusuna verilebilecek yanıtları denetlemeleri durumu söz konusudur. Bu denetim mekanizmaları; üretim ilişkilerinden kaynaklanan, ancak bu ilişkilerin gerçek yüzündeki ezen-ezilen çatışmasını saklayan, birleştirici ve birleştirici olduğu için yanılsatıcı bir söylem sağlarlar. Bu söylemdir ki toplumu oluşturur. Oysa yabanıl toplulukta böyle bir söylem yoktur. Onları bir arada tutan ihtiyaçları gidermenin yollarının toplu insan gücüne gereksinim duymasıdır. Toplumu oluşturacak bir söylem gerekliliği; yani toplumsal birikimdeki payını fazlaştırmak isteyenlerin, diğerlerini kendileri için çalıştırmak, diğerlerini sömürmek ve oluşan artı-değere hakim olabilmek için gerekli koşulları var etme gereksinimi “devlet”in oluşum nedeninin temellerindendir. “Devlet, insanların toplum yaşamında başvurdukları bir örgütlenme biçimidir. Bir aile, bir dernek, bir sendika, bir parti gibi... Böylece devlet, her şeyden önce sosyal bir gerçeklik ve her sosyal gerçeklik gibi, tarihsel bir gerçekliktir. Nitekim çok eski devirlerde devlete rastlanmamaktadır; devlet, insanlık tarihinin belli bir aşamasında ortaya çıkmıştır.”³⁷

“Yabanıl toplumlarda hayvancı kabilelerin tarımcı kabilelerle aynı coğrafya alanını kullanmaları, güçlü bir iktidar merkezi oluşumuna yön verir”³⁸. Güçlü bir iktidar merkezine doğru yönelim, çoğunluğun güç zoruyla denetlenmesi ve işe koşulmalarının sağlanması işlevlerini yerine getirebilecek bir araca, yani devlete ihtiyaç duyulmasına yol açar. “Antikçağda ve ortaçağda mülkiyetin ilk biçimi, Romalılar’da özellikle savaşla ve Cermenler’de özellikle hayvancılıkla belirlenmiş olan aşiret mülkiyetidir. Birçok aşiretin aynı kentte bir arada yaşadıkları antik halklarda, aşiret mülkiyeti devlet mülkiyeti olarak ve bu mülkiyette bireyin hakkı aşiret mülkiyeti tarzında biricik mülkiyet olan toprak mülkiyetiyle sınırlanmış olmakla birlikte, basit bir zilyedlik olarak görünür. Tam anlamında özel mülkiyet, modern halklarda olduğu gibi Antiklerde de taşınır mülkiyetle başlar”.³⁹ Devletin oluşumu da özel mülkiyetin şekillenmesiyle başlar.

“Sosyologlar, ilk dönemlerde insanların yeryüzünde, küçük topluluklar halinde oradan oraya göç ettiklerini kabul ederler. Hasım insan toplulukları arasındaki savaş

³⁷ Server Tanilli, “Devlet ve Demokrasi”, İstanbul, Adam Yayınları, 2001, Syf. 11

³⁸ Mehmet Tefik Özcan, “İlkel Topumlarda Toplumsal Kontrol”, İstanbul, Özne Yayınları, syf.196

³⁹ Karl Marx, Frederich Engels, “Alman İdeolojisi”, Çev: Sevim Belli, Ankara, Sola Yayınları, 1999, Syf.

çıkınca, yenen taraf, düşmanını tamamen ortadan kaldırır, bazen de yiyecek olarak etinden faydalanırlardı.”⁴⁰ Ancak biriktiren toplumlara doğru evrilen süreç, savaş esirlerinin etinden faydalanmak yerine onların işe koşulmasının, egemenler açısından daha karlı olduğunu göstermiş ve dinsel inançlardaki evrimin insan kurbanı ve insan eti konusundaki tabuları ile birlikte savaş esirleri köleliğe doğru evrilmiştir. “Toprak mülkiyetinin geniş alanlar üzerinde değerlendirilmesi, önce, insan, bir kölelik ya da toprak köleliği biçiminde kullaştırılmaksızın, hiç bir zaman ve hiç bir yerde gerçekleşmemiştir. Şeyler üzerinde iktisadi bir egemenlik kurulmasının ilk şartı, insanın insan üzerindeki siyasal, toplumsal ve iktisadi egemenliğidir.”⁴¹ Bu egemenlik tarih boyunca bir evrime tabi olmuştur: kölelik, serflik, işçilik vb. Bu zincirin ilk halkası köleliktir. “Kölelik düzeni ilişkilerinin gelişmesi, üretici güçlerin gelişmesine koşut olarak ilerlemiştir. Tarımsal üretimin artması, tarım ile hayvancılık arasında gittikçe artan ayrılık, madenciliğin ilerlemesi vb., el emeği talebini, yani köle talebini arttırıyordu. Kölelerin sayıca artmasıyla, toplumun başlıca sınıfları olan köleler ile efendiler arasındaki uzlaşmaz karşıtlık keskinleşiyordu. (...) Efendiler, ancak sürekli bir baskı örgütünün varlığı ile köleleri ve topluluğun özgür üyelerini ellerinde tutabilirler ve onların kendi yararlarına, kendi zenginliklerini arttırmaya ve doymakbilmez açgözlülüklerini tatmin etmeye zorlayabilirlerdi. Bu kurum giderek ‘devlet’ haline geldi.”⁴² Bu sebeptendir ki ilk hukuk sistemleri kölelerin yaşam koşullarını ve çalışma düzenlerini sağlayan kanunlardan oluşur.

“İktidar” ve “devlet” kavramlarının farklı olgulara gönderme yaptığının özellikle belirtilmesi gerekir. İktidar her toplumsallık düzeyinde, ölçüsü değişmek koşuluyla bulunur. Toplulukların bir arada yaşama biçimleri evrensel değildir ve toplumsal olgu gibi yaşama biçimlerinin de alt yapıda barınan nedenleri vardır. İktidar yaşama biçimlerine sızarak ademi merkezîyetçi bir biçimde toplum içerisine dengeli bir biçimde dağılmış olabilir ki birçok yabani toplumda, devlet öncesinde durum budur. Eskimo toplulukları ve Kızılderililer’deki Comanche toplulukları bu konuda belirgin bir örnek teşkil ederler. Ancak devlet, iktidarı merkezileştiren, daha ileri toplumsallık düzeyinin aracıdır. Sözün kısası devlet, iktidarın aracıdır: mülkiyet sahiplerinin mülkiyetini koruma ve ezilenlerin ezenler tarafından kontrol edilme aracı.

⁴⁰ François Baret, “Emeğin Tarihi”, Çev: Babür Kuzucu, İstanbul, May Yayınları, 1970, syf.15

⁴¹ Friedrich Engels, “Tarihte Zorun Rolü”, Çev: S. Vahap Erdoğan, Ankara, Sol Yayınları, 1974, syf.47

⁴² Zubritski, Mitropolski, Kerov, “İlkel, Köleci ve Feodal Toplum”, Çev: Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 2002, syf. 65

Devletin ne olduğu hakkında fikir belirtmeden önce, ne olmadığı hakkında saptama yapmak, olguyu açıklığa kavuşturmak açısından değerlidir. “Devlet, ne Platon’un dediğı gibi ‘birlikte yaşama zorunluluğu’ndan doğmuştur, ne de Aristoteles’in buna karşı ileri sürdüğü gibi, ‘doğal bir oluşum’dur. Ancillon’un ileri sürdüğü, devletin ‘dille aynı kökenden kaynaklandığı’ görüşü ise, kesinlikle doğru değildir. Ancillon’a göre, ‘diller nasıl insanların duygu ve düşüncelerini paylaşma gereksinimlerinden ve bu yoldaki yeteneklerinden doğmuş iseler, devletler de, işte böyle bir gereksinimden ve toplumsallık güdüsünden doğmuşlardır.’ Devlet, Bodin’in dediğı gibi, ‘bir çok ailenin ve onların ortaklaşa sahip oldukları şeylerin, egemen güç tarafından hukuksal yönetimi’ de değildir. Devlet, Hobbes’un ve birçok ardılının ileri sürdüğü gibi, ‘herkesin herkese karşı savaşını’ sona erdirmek için ortaya çıkmadığı gibi, Rousseau, Grotius, Spinoza ve Locke’un herkesi inandırmaya çalıştıkları biçimde, bir ‘toplum sözleşmesi’ ürünü de sayılmaz. Devlet belki Fichte’nin iddia ettiğı gibi, ‘ulus içindeki saf insanca olanın sonsuza dek gelişmesi yüce amacının bir aracıdır, ama kesinlikle varlığını böyle bir amaç yolunda sürdürmez. Devlet ne Schelling’in dediğı gibi ‘mutlak olan’dır, ne de Hegel’in parlak ve açık bir biçimde belirttiğı gibi ‘ahlaki idenin gerçekleşmesi, besbelli ve kendisi için belirgin olan, kendini düşünen, bilen ve bildiğini gerçekleştiren tözel irade olarak ahlaksal tin’dir. Stahl’ın, devleti ‘insan topluluğunun ahlaki imparatorluğu’ ve ‘derinlemesine bakılınca tanrısal bir kurum’ olarak tanımlayan düşüncelerine de katılmak mümkün değildir. Ne de, ‘ortada bir hukuk toplumu yoksa, devlet de yoktur’ diyen Marcus Tullius Cicero’ya ve ‘devletin oluşumunu bir tür hukuksal ürün, hukuksal üretimin en üst biçimi’ olarak tanımlayan Von Savigny ile aynı fikirde olunabilir. Bluntschli de benzer bir biçimde devleti ‘halkın kişiliğı’ olarak görür ve böylece toplumu, devleti ya da bunların herhangi bir bileşimini ‘üst organizma’ olarak kabul eden kuramcılarının başını çekmiş olur. Bu görüş en azından, devletin, ara halkalar olan kandaş örgüt, klan, kabile aracılığıyla aileden doğduğunu ileri süren Sir Henry Maine’in savı kadar dayanaktan yoksundur. Devlet, hukukçu Jellinek’in sandığı gibi bir ‘korporatif birlik’ de değildir. ‘Sonunda, kuvvet kullanmayı tekellerine geçirerek gelişen ve siyasal erk tarafından yapılan yağmaları başlatan belli başlı krallıkların ortaya çıktığı görülebilecektir’ diyen yaşlı Böhmer gerçeğe yaklaşmıştır; ama, devleti halkın efendisi durumuna gelmiş bir haydut çetesinin kurduğı bir şey olarak gören Carey, yanlış yolda yürümektedir. Bu tür açıklamaların bazılarında az çok gerçek payı

bulunmakla birlikte, hiçbir gerçeği tam olarak kapsamamakta, çoğunluğu ise, tümüyle yanlış yansıtmaktadır.”⁴³

Devlet en gerçekçi tanımlamasını Karl Marx’ta bulur. Marx’ın belirttiği gibi, “bir sınıfın diğer sınıfları baskı altında tutmaya yarayan örgütlü gücünden başka bir şey değildir”⁴⁴. Sınıflı toplum, her ne kadar günümüzde, geleneksel toplumlara oranla bulanıklaşmışsa da, yani “sınıf” terimiyle tabir edilen kavramın şekillenışı daha karmaşıklaşmışsa da toplumun sınıfsızlaştığını iddia etmek şu an için gerçeklikten kopmaktır. Gözetleme ve şiddet araçlarının hiç olmadığı kadar geliştiği günümüz toplumlarında bu araçları denetleyenler, bu araçlar altında yaşayan çoğunluktan farklı bir sınıftadırlar. Hayat pratikleri ve yaşam olanakları incelendiğinde, emeğinden başka sisteme satabilecek herhangi bir şeyi olmayan kesimlerle mülkiyet sahipleri arasındaki fark netleşecektir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, Marx’ın “devlet” tanımının geçerliliğini yitirmediği görülür.

“‘Devlet’ kavramının kelime anlamı, onun ne olduğunu belirleyebilmek için gerekli bir kavramdır. Devlet sözcüğü, Rönesans dönemi İtalyası’ndan gelmekte ve iktidarı kuvvet yoluyla eline geçiren prensle yardımcılarının oluşan çevresini belirtmektedir. Öyleyse, “devlet benim” diyen XIV. Louis, bunu söylerken, sandığından daha derin bir anlamda haklıydı. Devlet, oluşumu itibarıyla tümüyle; varlığının ilk aşamalarında ise, özünde ve neredeyse tümüyle zafer kazanmış bir insan grubunun yendikleri üzerindeki egemenliğini bir düzene bağlamak ve kendini içten gelecek ayaklanmalarla dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye almak amacıyla, yendiği gruba zorla kabul ettirdiği bir toplumsal kurumdur. Bu egemenliğin sonul amacı ise, yenilenlerin yenilenler tarafından ekonomik alanda sömürülmesinden başka bir şey değildir”⁴⁵. Bu yenilgi sadece ve sadece ulusal ya da imparatorluk savaşlarının sonucu değildir. Bu yenilgi geniş kitlelerin, var olan gerçek durumlarını yansıtan teknolojik araçlar ve bunların yaydığı ikonlar aracılığıyla da kalıplaşmış bir şekilde yaşatılabilir, içselleştirilebilir. Aynı sınırlar arasında yenik geniş yığınlarla kontrol eden egemen azınlık bir arada yaşayabilir ve onların sınıf savaşları ise tarihin temel dinamiklerini oluşturan gerçek savaşın ta kendisidir.

⁴³ Franz Oppenheimer, “Devlet”, Çev: Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin Yayıncılık, Syf. 35-36

⁴⁴ Karl Marx, “Komünist Partisi Manifestosu”, Çev: Cenap Karakaya, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1998, syf. 76

⁴⁵ Franz Oppenheimer, “Devlet”, Çev: Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin Yayıncılık, t.y., Syf. 43

Topluluktan topluma evrilen insan kümeleri, birbirleri ile mücadeleleri sonucunda, kölelik kurumunu oluşturmaları ve yerleşik toplumların oluşturdıkları artı-değerin göçebe topluluklar tarafından istila edilmeye başlanması, günümüze kadar sürececek bazı kavramları insanlık kültürüne yerleştirmiştir: ‘Sınıf’, ‘iktidar’, ‘devlet’. “Birbirinden ayrılmayan bu üç terimin her biri, zorunlu olarak, diğer ikisini de varsayar ve hepsi birden şu sözlerle ifade edilebilir: Kitlelerin siyasal olarak tabiyeti ve ekonomik olarak sömürülmesi”⁴⁶. “Fransızca’ya 14. yüzyılda, İngilizce’ye 16. yüzyılda giren sınıf kavramı”⁴⁷ kapitalist toplumda bir uzlaşmazlık alanı yaratır. Ancak bu uzlaşmazlık alanları, iktidar tarafından tarihsel birikimlerin oluşturduğu kültürel özelliklerin bazılarının şekillendirilmesi ile üretilerek kollektif bilinç meydana getirilir. Oluşan ve iktidar destekli oluşturulan kollektif bilinçler sınıf kavramının yüzeye çıkmasını engeller. Kitlelerin siyasal tabiyetlerinin üretimi ve çoğunluğun ekonomik olarak sömürülmesi; toplumu topluluktan* ayıran belirgin bir özelliği insan bilincine yerleştirmiştir: Rekabet. Kapitalist sosyal bilim yorumlarının egemen olduğu düşün alanında hakim olan, rekabetin insan doğasının fitratında olduğu savı, sınıflı toplumların oluşumuyla ortaya çıkan dinsel fikirlerce de belli bir ölçüde desteklenmiştir. Ancak antropolojik çalışmalar, birçok yabanıl toplulukta menkul mallardaki özel mülkiyetin, biçim ve yayılımlarıyla farklılaşan tüketim örüntüleriyle ve paylaşımcı ritüellerle yumuşatıldığını gösterir. Rekabetin insan doğasından geldiği varsayımı, sistemin devamlılığını sağlayan çok sayıdaki dogmadan biridir. Etnosantrik bakış açısı, günümüzdeki insanın evrenselleştirilmesi, insanın belirli bir fitratı olduğu dogması bu dayanağı sağlamlaştıran yorumlardır.

Topluluktaki insanlar arasında dayanışma zorunludur. Doğa karşısında tutunabilmesi için, insanoğlunun temel toplumsal örüntü gücü “dayanışma” idi. Binlerce yıl dayanışma ile var olabilmiş ve şekillenmiş olan insan toplulukları, uygarlıkla birlikte kısa bir süreden beri rekabete dayalı bir yapıyla şekillendirilmeye başlanmış ve son iki yüz yıldır rekabet toplumun temel dinamiklerinden olmuştur. Toplumun bir başka topluma karşı korunması –ki aslında bunun temeli toplumun mülkünün ve bu mülk üretiminin korunmasıdır-, egemenlerin oluşturduğu militer yapılarca sağlandığı andan itibaren, bu dayanışma çözülmeye başlamıştır. İnsan ırkı arasındaki dayanışmaya son vermek, her devletin doğasında vardır. Devletin töresi ve mantığı bu yönde şekillenmiştir. “Siyasal törenin ya da devletin töresinin ilkesi çok basittir: Üstün amacı oluşturan devletin gücünü

⁴⁶ Mihail Bakunin, “Tanrı ve Devlet”, Çev: Sinan Ergün, Ankara, Öteki Yayınevi, 2004, Syf. 132

⁴⁷ Philippe Beneton, Toplumsal Sınıflar, Çev: Hüsni Dilli, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., syf.9

* Toplum ve topluluk tanımlarına antropolojik bağlamda göndermede bulunuyorum.

çoğaltmaya yarayan her şey iyidir; bu güce karşı olan her şey ise, dünyanın en insani şeyi olsa bile, kötüdür. Bu töre ‘milliyetçilik’* olarak adlandırılır.”⁴⁸ Milliyetçilik vb... gibi her çeşit tebaa oluşturuvcu fikir, vatandaşların düşüncelerinin denetlenmesi ile oluşur. Milliyetçilik vb. kavramlar, bir çeşit yeni imandır ve her iman gibi mantıksallığı geri plana atar. Etkili olmak isteyen her iman, kendi mantığını yapılandırırken doğayı, zevki, sağduyuyu bir kenara atmak zorundadır. “İman sahibi kişilere, mantıklarıyla değil, her zaman kalpleriyle mutlak gerçeği aramaları telkin edilir. Nazi partisi lider üyelerinden Rudolph Hess, 1934’te parti önünde yemin ederken dinleyenlere şöyle bir öğütte bulunmuştu: ‘Adolph Hitler’i aklınız ile araştırmayın; hepiniz onu kalplerinizin gücüyle bulacaksınız’.”⁴⁹ Rasyonelliği sınıfsal gerçeklere bağlı olmayan iman tiplerinin, içsel bağlarını kurabilmenin yegane yolu, kalp gücü, kalp gözü vb. diye ifade edilen metaforlardır. Bunlar kitlelere egemen azınlığın sınıfsal rasyonelitetlerini dayatırlar.

Her devlet otorite sahibidir. Otoriteyi uygulayabilecek araçlara sahiptir ve bunu baskıya dayandırmadan yapabilmesi, uzun ömürlülüğü açısından gereklidir. Devletin otorite sembolleri ikonları da kapsar ve bu sebeple ikonsuz devlet yoktur. Devletin tarihsel gelişimi, yani geleneksel toplumlardan ulus-devletlere doğru şekillenışı, her ne kadar Marx’ın tanımını sabitleyerek gözlemlenebilecek olsa da, biçim itibariyle farklı tespitlere ihtiyaç duyar:

“I. Geleneksel devletler (sınıflara bölünmüş toplumlar) esasen karakterde parçalıdır. Bu devletlerde siyasal merkezin idari menzili oldukça düşüktür; bu nedenle siyasal aygıtın mensupları modern anlamda yönetmezler. Geleneksel devletlerin sınırları değil, hudut bölgeleri vardır.

II. Mutlakiyetçi devlette, geleneksel devlet biçimlerinden, ulus-devletin müteakip gelişiminin habercisi olan bir kopuş keşfedilir. Egemenlik kavramı, kişisel olmayan idari iktidar fikriyle bağlantılı olarak ve ilişkili fikirler dizisi ile birlikte, mutlakiyetçilikten itibaren modern devletin bir ölçüde kurucu unsuru olur.

* Yazar, “milliyetçilik” yerine “yurtseverlik” kavramını kullanmış. Ancak yurtseverlik kavramının belirli bir propaganda ile şekillendirildiğini kabul etsem de, özünde her canlıda bulunan güvenlik ihtiyacından ve kültürel paylaşımın insanın kişiliğinin oluşumunda temel faktör olmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Bu sebeble yazarın kullandığı “yurtseverlik” kelimesini “milliyetçilik” ile değiştiriyorum ki bu kavram propaganda ile oluşturulur.

⁴⁸ A.g.e., Syf. 111

⁴⁹ Eric Hoffer, “Kesin İnançlılar”, İstanbul, İm yayınları, 2005, syf.123

III. Ulus-devletlerin gelişimi, geleneksel devletler açısından temel olan şehir/kırsal kesim ilişkilerinin çözülmesini varsayar ve yüksek yoğunlukta idari düzenlemelerin (sınırlarla ilgili) ortaya çıkmasını gerektirir.

VI. Ulus- devletler çok başlıdır (polyarchic). Ulus-devletlerin bu çok başlı karakteri, idari yoğunlaşmalarından (gözetlemenin genişlemesi ile başarılan) ve bunun ürettiği denetim diyalektiğinin değişken doğasından kaynaklanır.

V. Ulus-devletler, yalnızca diğer ulus-devletler ile olan sistematik ilişkileri içerisinde var olurlar. En başından itibaren, ulus devletlerin içsel idari koordinasyonu, uluslar arası bir doğanın refleks olarak gözlenen koşullarına bağlıdır. “Uluslararası ilişkiler” ulus devletlerin kökenleri ile yaşıttır.

VI. Geleneksel devletlerle kıyaslandığında, ulus-devletler çoğunlukla içsel olarak pasifleştirilmiştir; öyle ki şiddet araçlarının tekeli, normalde yalnızca dolaylı olarak, o vasıta ile hükmedenlerin yönetimlerini sürdürdükleri kaynaktır. Modern devletlerdeki askeri yönetimler, bu bakımdan geleneksel yönetme biçimlerinden oldukça farklıdır. Bu, 19. yüzyıl toplum kuramının askeri ve kapitalist endüstriyel toplumlar arasında kurduğu zıtlıktaki geçerli unsurdur.

VII. Kapitalizmin yayılması, 16. yüzyıldan bu yana yeni bir dünya sisteminin pekiştirilmesi açısından son derece esaslı bir önem teşkil etmektedir. Hem kapitalizm hem de sanayicilik ulus-devletlerin yükselişini kesinlikle etkilemiştir, fakat ulus-devlet sistemi, bunların mevcudiyetine indirgenerek açıklanamaz. Modern dünya kapitalizm, sanayicilik ve ulus-devlet sisteminin kesişmesi sayesinde şekillenmiştir.

VIII. Savaşın sanayileşmesi, ulus-devletin yükselişine eşlik eden ve ulus-devlet sisteminin konumlanışını şekillendiren anahtar bir süreçtir. “Birinci”, “İkinci” ve “Üçüncü” dünyalar arasındaki ayrımları çizen bir dünya askeri düzeninin yaratılmasına yol açmıştır.

IX. 20. yüzyılda, devletlerin sınırlarını aşan küresel bağlantıların gitgide artması, bunların egemenliklerinin aslında azalması şeklinde algılanmamalıdır. Tersine, bu durum, günümüzde ulus-devlet sisteminin dünya çapında yayılışının önemli ölçüde baş koşuludur. *Ancak bu yaygınlaşan ulus-devletler, kapitalist küreselleşmenin valiliklerine dönüşmüştür ve sermaye hareketleri açısından birbirlerinden bağımsız değildirler.**

* İtaliklerle yazılanlar benim.

X. Modernite ile özdeşleştirilen dört “kuramsal kümeleşme” vardır: Yoğun gözetleme, kapitalist girişim, endüstriyel üretim ve şiddet araçlarının merkezi denetiminin pekiştirilmesi. Hiçbiri bütünüyle bir diğerine indirgenemez”⁵⁰. Bu dört kuramsal kümeleşmeye ilerde bir kez daha değinilecektir.

“Kapitalist girişimcilik genel anlamda ele alındığında on altıncı yüzyıla kadar geriye götürülebilir; sanayi kapitalizmi ise ancak on sekizinci yüzyılın sonlarında ve dünyanın daracık bir bölgesinde başlamıştır. Ancak 1780’den bu yana geçen iki yüzyıl, toplumsal hayatta, bu tarihten önceki bir hayli uzun insanlık tarihinde meydana gelen olaylardan çok daha geniş boyutlu değişiklik ve dönüşümlere tanık olmuştur. Bu durum, çağdaş kentleşmenin niteliğinde ve yaygınlaşmasında da görülebilir.”⁵¹ Ortaçağdaki loncalar ve ustalık gibi toplumsal yapılar, çağdaş düzenin ücretlilerinin atalarıdır. 15. yüzyıl öncesinde burjuvazi ile çalışan kesimler arasında gözle görülebilir bir çatışma yoktur. Aralarında aşılamayacak duvarlar yoktur. “Tekniğin 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar gösterdiği gelişme, ticaretle sanayinin birbirinden ayrılması sonucunu doğurur. Bundan böyle seçkin bir yöneticiye bağlı, sert bir iş disiplinine katlanmaya zorlanan ve üretimin hızına ayak uydurmak mecburiyetinde olan el-emeği farklı bir topluluk teşkil eder.”⁵²

Geleneksel toplumun yönetim biçimlerinden ulus-devlete doğru bu evrim, insanların barındığı mekanların yanı sıra ikonların şekillenmesi ve yayılmasında da değişikliklere yol açmıştır. Sınırları değil de hudutları olması ve bu hudutları belirleme ile bu hudutlar içerisindeki bir arada tutabilme yeteneği ile günümüzdeki toplumlardan farklı olan geleneksel toplumlar, teolojik toplumlardır ve bu toplumlarda teolojik düşünsel yapı egemendir. Bu yapıya sahip olan toplumların ikonları ve ikonlarının barındırdığı anlatılar da, dinseldir.

Üretim başlamadan önce, doğa karşısında pasif olan insan, deneyimleri sonucunda tarımsal üretimi öğrendikten sonra doğayı kontrol etme sürecine girer. “Tarım yılının düzenliliği, ona olayların nedenlerini kavrama, neden sonuç ilişkilerini yakalama şansı verecektir. Örneğin tohumu ekince üç beş ay sonra çıkacağını; sularsa gülbüz, sulamazsa cılız yetişeceğini bilecektir; su ile ekinin verimi arasında nedensellik bağına

⁵⁰ Anthony Giddens, “Ulus-devlet ve Şiddet”, Çev: Cumhur Atay, İstanbul, Devin Yayıncılık, 2005, Syf. 11-12

⁵¹ Anthony Giddens, “Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım”, Çev: M.Ruhi Esengül, İsmail Öğretir, İstanbul, Birey Yayıncılık, 1997, syf.99

⁵² François Barret, a.g.e., syf68

kavrayacaktır.”⁵³ Bu nedensellik bağıını kavraması, insanın kendi etkinliğinin farkındalığını getirir. Bu durum, onun ideolojisinin çatlamasına ve kendi eylemlerinin dünyayı değiştirmedeki rolünün farkındalığına geçmesini sağlayacaktır. Ancak elbette ki bir ölçüde. Bu farkındalığa insan günümüzde bile tam olarak varamamıştır.

“Yenitaş çağının çiftçi topluluklarında geçim biçimlerine uygun olarak, dinsel düşünüşün öğeleri bir bir oluşmaktadır. (...) Bir yandan önemini gittikçe yitirerek de olsa, sihirsel düşünüş varlığını sürdürürken, öte yandan dinsel düşünüşün en önemli öğelerinden biri olan “tapınma” ögesi daha görünürlerde yoktur. Yenitaş çağı eşitlikçi topluluklarının kafalarında “boyun eğme, yalvarma, yakarma, ayağa kapanma” kavramları yoktur. Bu kavramlar yöneten-yönetilen farklılaşmasının ortaya çıktığı eşitsiz, sınıflı uygar toplumda oluşacaktır. Uyrukların yazgısı nasıl kralın elinde ise, insanların ve tüm varlıkların yazgısını elinde tutan bir yaratıcının ve cenneti cehennemi ile sınıflandırılmış öte dünya kavramlarının eklenmesiyle, dinsel düşünüş tamamlanarak, tarımsal üretimin egemen olduğu uygar toplumların düşünüşü olacaktır.”⁵⁴ Bu düşünüş, her ne kadar, zaman zaman sınıfsal yapılanmalara karşı çıkıp eşitlikçi toplum düzenlerini savunsa da, yorumlanmalarıyla bir toplumsal kontrol mekanizması oluşturacak ve iktidarların oluşum şartlarına uzun yıllar kaynaklık edecektir. Bu iktidarların somut sembolleri ve ikonları, kamusal alanın her noktasını işgal edecek ve o dönemin iktidarlarının medyası haline gelecektir.

Yabanıl insanın “umut” kavramı, bizden çok farklı şekillenmiş olmalıdır. Dinler tarihine baktığımızda birçok dinin “öte dünya” kavramının, uygar insanın öte dünyasından farklı olduğunu görürüz. Uygarlığın mülkiyet kavramıyla başlamış bulunduğunu ve mülkiyet kavramının insanların inançlarını da derinden biçimlendirdiğini belirtmiştik. Umut, varolan gerçekliği yanılsatıcı bir vokabüllerle algılama ihtiyacından doğan, varolan gerçekliğin rahatsız edici boyutlarını pasifize eden, bu gerçekliğin değişmesi isteğinden kaynaklanan, uyanıkken görülebilen bir düştür. Sınıfsız toplum insanı, bu düşe, uygar insandan çok daha az ihtiyaç duyuyordu. Çünkü onlar sahip olduklarından fazlasını istemezler; onları, hırs güdüsüyle donatacak bir ideolojik aygıt henüz yoktur. Kendilerini doğadan ve topluluktan farklı olarak algılamıyorlardı, birey kavramı ile birlikte egosantrik bakış açısı gelişmiştir. Bu toplulukların inançları çalışmayı kutsayıcı bir yapıda değildir, çünkü çalışma sonucunda toplanan artı-değer topluluğundur. Çalışmanın kutsanması,

⁵³ Alaeddin Şenel, “Siyasal Düşünceler Tarihi”, Ankara, Bilim ve Sanat, 1996, Syf. 32

⁵⁴ a.g.e., Syf. 35

çalışma sonucunda oluşan artı-değerin egemenler tarafından gasp edildiği dönemlere mahsustur. Mülkiyetin daha fazla birikebilmesi için konulmuş tutumluluk kuralları henüz görünürlerde yoktur. Bulundukları koşulları değiştirmek gibi radikal istekleri yoktur. Doğa ile barışıktırlar ve onu “vahşi” olarak tanımlamazlar. Doğanın kendilerini sunulmuş bir nimet olduğu fikrine sahip olmadıklarından, onu sömürmezler. Böyle bir ortamda, “öte dünya” fikrinin, uygar dinlerin bu konudaki söylevlerinden çok daha farklı olması kaçınılmazdır. Uygar insanın mucize beklentileri, kurtarıcı mesih beklentileri, öte dünya ile ilgili düşünceleri ve o dünyanın sınıfsız olması; bu dünyadaki eşitsiz yaşam koşulları ile ilgilidir. Azınlık bir grubun onlardan, işgüçlerini sömürerek aldığı hayatlarını farklı bir alemde hak ettikleri şekilde yaşayacakları inancı bu şekilde palazlanmıştır. Hipotezimizi güçlendirecek en büyük desteklerden biri de, tüm toplumlarda emekçi sınıfın dine olan bağımlılığıdır. Aynı ihtiyaç, modern toplumlarda dinin hayat pratikleri üzerindeki egemenliğini yitirmeye başlaması ile seküler toplum ikonlarıyla giderilecektir ki buna ilerde değinilecektir. Seküler toplum ikonlarının bir yeniden üretim mekanizması olarak kullanılması, gündelik yaşamımızda görebileceğimiz sayısız ilahsız ayinlerle kuşatılmış olduğumuz gerçeği ile bütünleşir.

Geçmiş dönemlerde “iktidarın her yerdeliği”ni sağlayan bir ideolojik aygıt olarak kullanılan Tanrı fikri, modern toplumlar için fazla merkeziyetçi bir güç olarak kalmış ve merkeziyetçiliğini farklı temellere dayandıran burjuvazinin pozitivist devleti tarafından alaşağı edilmiş, ancak bu fikir sonrasında da farklı temellere dayanan pozitivist bir tepki olarak, postmodern toplumlarda yeniden dirilmeye başlamıştır. Her türlü merkeziyetçilikten nefret eden geç kapitalist dönem çıktısı postmodernizm, bu fikri devletten bağımsız olarak tarikatsal biçimlerde yaşatmaktadır. Teokratik yönetimlerin tanrısallığı yerini, modern dönemde diktatörlere ve onların ikonlarına bırakmıştır –ki bu, Roma ya da Mısır dönemi Tanrı-kral kavramı ile benzerlik taşır-*, ekonomik evrilmenin geliştirdiği farklı toplumsal aşamada bu diktatörler de sorgulanarak rafa kaldırılmış ya da kaldırılma aşamasına gelinmiş ve günümüzde iletişim araçlarının yayılmasıyla sayısız ikonlaşmış ilahla, merkez ikonlara ihtiyaç duymayan bir iktidar oluşumu ile yaşamın her alanına ve hatta posterlerle odalara kadar girmiştir. İktidar artık her yeredir. Her geçen gün, insanların evlerindeki bu odalarda, dinsel ikonların sayısı azalmakta postmodern ikonların sayısı artmaktadır. Bu elbette ki bir toplumsal gerçeğin yansımasıdır.

* Roma dönemi Tanrı-devlet iktidarı, Tanrısallık gücü kendinde toplayarak merkeziyetçiliğini arttırmıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde de iktidarın sekülerleşerek merkeziyetçiliğini, modern diktatörler aracılığıyla artırdığını görüyoruz.

Postmodern ikonlar, geçmiş ilahların yerini, bireylerin farkındalığından uzak bir biçimde alırken, bir başka işlevi de yerine getirmektedirler: Sistemin yeniden üretimi ve toplumsal kontrol mekanizması olma işlevi. “Bütün toplumsal yeniden üretim ve nihayetinde tüm iktidar sistemleri, gündelik rutinlerin ‘öngörülebilirliği’ne dayanır. Gündelik faaliyetin öngörülebilir –yani düzenlenmiş- karakteri, sadece ‘olmuş olan’ bir şey değildir; toplumsal yaşamın farklı ortamlarındaki aktörlerce ciddi oranda ‘oldurulan’ bir şeydir.”⁵⁵ ‘Oldurulma’ işlevi, devletin olmazsa olmaz koşuludur, iktidarın temelidir. Bu sebeple her devlet, bireyi güdümleme amacıyla ikonlara sahiptir. İkonlar, bireyi, eylem için güdümlerler. Söylemsel olmayan bu hayat pratikleri, sistemin mobilitesidir. Yasaların kağıda dökülmediği zamanlarda, geleneğin düşünümsel olarak var edilmesi ve yeniden üretilmesi, ikonlarla sağlanarak devletin otoritesi sürekli kılınmıştır.

2.2. TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMASI OLARAK İKONLAR

Kontrol, bir düzeneğin işleyişinin belirli bir çıkar doğrultusunda işlemesi için, sürekli olarak ya da zaman zaman denetlenmesidir. Bu denetleme bireyler tarafından yapılabileceği gibi, sistemin kendi mekanizmaları tarafından da yapılabilir. Ancak sistemin kendi mekanizmaları, elbette ki bireylerin toplamının, bilinçsiz hakimiyetindedir. Bu kontrolün gerçekleşebilmesi için birey, sistem tarafından, her toplumsal yapılanmada manipülasyona tabi tutulur. Doğanın dışındaki her kavram ve her nesne insanın bir ya da birden fazla ögesinin niteliğini taşır. Çünkü doğanın fizik yasaları dışında, insandan başka bir oluşturucu yoktur. “Toplumsal ekonomik oluşum, belli bir üretim biçimi üzerinde organik bir birlik ve etkileşme içinde bulunan toplumsal fenomenlerden ve ilişkilerden oluşan ve kendi özgül yasaları uyarınca gelişen belli ve tarihsel bakımdan somut bir oluşumdur.”⁵⁶

Bu somut oluşumun sınıflı topluma doğru evrilmesi, bu toplum tipine ait bir gerçeğin perdelenmesi ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Sınıflı toplumların ortak özelliği, özel mülkiyetin varlığıdır ve bu durum topluma bambaşka bir özellik kazandırmaktadır. Toplumdaki dayanışmanın yok olması ve rekabetin varlığı, egemenlik ilişkilerinin de varlığını körüklemekte; tüm bu ilişkilerin, bireyler tarafından hissedilme ihtimali ise sistemi tehlikeye atmaktadır. Toplumsal kontrol mekanizması, bireylerin bu ilişkileri hissetmesini engelleyen perdeler bütünüdür. Oluşturulan bu perdeler, toplumun

⁵⁵ Anthony Giddens, “Ulus-Devlet ve Şiddet”, Çev: Cumhur Atay, İstanbul, Devin Yayınları, 2005, Syf. 20

⁵⁶ Vladislav Kelle, Matvei Kovalson, “Tarihsel Maddecilik Marksist Toplum Kuramının Ana Çizgileri”, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1978, syf. 59

bütünlüğünün, ancak bir sınıfın ötekini zorla egemenliğine alması ve tüm toplumun bir sınıfın iradesine boyun eğmesi sayesinde devam edebileceği gerçeğini saklar. Bu bağlamda oluşturulan tüm normlar, bir disiplin aracıdır. Doğru, iyi vb. gibi ahlaksal kavramlar ise bireylere yaşam alanı sağlayan ve gerçekliğin, egemen azınlığın çıkarları doğrultusunda yorumlanmasını destekleyen kontrol yapılarıdır. Bu kontrol yapılarının birleşimi, normları oluşturur ve bireyler için yaşamının gösterge tüketmek olduğu uzayda, fenomenlerden ve apriorilerden oluşan bir hapishane kurar.

“‘Toplumsal Kontrol’, insan davranışının normlar ve kültürel sistem içinde gerçekleştirilmesinin sağlanmasıdır. İnsan, toplumsal yaşam içindeki konumu ne olursa olsun, sosyal normlar ve kültürel sistemin oluşumunda pay sahibidir. Bu konumıyla, toplumsal normlar, insanın düşüncesinde ve alışkanlıklarında yer tutar. Yine de bu, insanın normlardan sapmasını önlemez. Davranışın her bir tekil biçimine yön veren dürtüler, güdüler ve rasyonel seçimler, kişi sonuçlarını önceden tahmin edebilse bile, normdan sapmayla sonuçlanabilir. Toplumsal kontrol mekanizmaları, normdan sapmayı yaptırımla karşılayan ve kişiyi sapmadan caydıran mekanizmaların tümüdür.”⁵⁷ Bu mekanizmalar her toplumda bulunur, insanlığın başlangıcından beri mevcutturlar; evrimsel gelişim süreçlerinde, özellikle son iki yüz yıldır egemen azınlığın denetimleri sonucunda şekillendirilebilir olmuşlardır. Kapitalizmin hakimiyetinde olmayan yabanıl toplumlarda, bu mekanizmalar, doğal biyolojik koşulların denetimindeydi. Egemen bir azınlık olmadığından, egemenler ideolojiyi yönlendirmiyorlardı. Devletin olduğu ilk zamanlarda ise ideoloji egemenleri de –ezilenler kadar olmasa da– denetleyen bir kontrol mekanizması oluşturuyordu. İdeolojinin varlığının bilinmesi ve kontrol altına alınması, yabanıl toplumlardan çok sonraları gerçekleştirilebilmiştir. Kapitalizmle birlikte, iktidara sahip olan sınıf, gereğinde zor kullanarak aktif merkezin iradesini pasif çevrede etkin kılabilmiştir. Bu evrimin son zamanlarında ise zor kullanılmasına gerek kalmamış, kitle iletişim araçlarıyla sağlanan rıza üretimi ile, hem pasif çevre ve materyal kültür iktidarın sürekli olarak üretildiği bir uzay-zaman haline dönüştürülmüş hem de iktidarın her yerdeliği sağlanarak, bu her yerdeliğin şekillenışı doğal gelişimin dışında bir denetimle gerçekleşmiştir. Bu denetim, toplumların birleşimini, yani bir çeşit ortak bilinci sağlar. Mitsel elemanlar, dinsel inançlar, egemenlerin çıkarlarının zedelenmesinden kaynaklanan tedirginliklerin oluşturduğu tabular, bilimsel bilgiler bu kollektif bilinci sağlayan temel unsurlardır. Bu temel unsurlar, sistemin devamlılığı açısından değerli unsurların

⁵⁷ Mehmet Tefik Özcan, a.g.e., syf. 14-15

hakkılaştırılmasında ve sorgulanmamasında işlev görürler. Güç kullanmaya dayalı iktidar sahipliği ve iktidarı ele geçirme çabası, ortak bilincin sağladığı meşrutiyet perdeleri ile gizlenir.

“Bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna ‘ortak bilinç’ denilebilir. Kuşkusuz onun tek bir organı yoktur; tanımı gereği, toplumun her yanında yaygın, dağılmış durumda bulunur; ama kendi başına bir gerçekliği bulunduğunu gösteren özel nitelikleri de yok değildir. Gerçekten de ortak bilinç, bireylerin içinde bulundukları özel koşullardan bağımsızdır; bireyler geçici, o ise kalıcıdır. O, kuzeyde de, güneyde de, büyük kentlerde de, küçüklerinde de, değişik merkezlerde de hep aynıdır. Bunun gibi kuşaktan kuşağa da değişmez, tersine kuşakları birbirine bağlar. Görüldüğü gibi bireylerde ortaya çıkmakla birlikte, bireysel bilinçlerden apayrı bir şeydir. Toplumun ruhsal tipidir: Tıpkı birey tipleri olduğu gibi, ama onlardan ayrı nitelikte özellikleri, var oluş koşulları ve gelişme tarzı olan bir tip.”⁵⁸ Tüm toplumlarda ortak bilinç, ekonomik yapının üst yapıya etkisi sonucu şekillenir. Bu bağlamda ortak bilinci oluşturan ve de koruyan öğeler; komünal toplumlarda, tarım toplumlarında, sanayi toplumlarında ve enformasyon toplumlarında farklı farklıdır. Ancak hepsinde, bu bilinci oluşturan öğeler ve kontrol mekanizmaları, sistemin egemenlerin çıkarlarına uygun bir biçimde işlemesi ve dağılmaması için çok büyük önem arz ederler. Her toplumda, toplumsal kontrol mekanizmaları tarafından oluşturulan bir ortak bilinç mevcuttur.

Bu kontrol mekanizmalarından en belirgin ve en gelişkin olanı, ortak bilincin de en güçlü ögesi olan, her toplumda varolan ve çok boyutlu bir kavram şeklinde vücut bulan dindir. “Bir inanç ya da duygunun birbirleriyle ilişki içindeki insanların oluşturduğu bir toplulukça ortaklaşa duyulmasının, kendi başına o inanç ya da duyguya ne büyük bir güç kazandıracağı bilinen bir gerçektir. Karşıt bilinç durumları karşılıklı olarak zayıfladığı gibi, benzer bilinç durumları da karşılıklı duygu alışverişi yoluyla birbirlerini güçlendirirler.”⁵⁹ Bu güçlendirme işlevi iktidarın her yerde olmasını sağlar ve iktidarın sürekliliği için olmazsa olmaz koşuldur. Din, insanın ve eşyanın doğası konusunda, insanın eylemlerinin onaylanması hususunda, maddenin başlangıcının apriorik bir temele dayanması olgusunda; müminin bir kanı beslemesini istemektedir; hukuksal ilişkileri düzenlemektedir. Dinin boyutları, bu bağlamda inananla inanılanın ilişkilerinin çok ötesine geçer. Bu da, bu

⁵⁸ Emile Durkheim, “Toplumsal İşbölümü”, Çev: Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Yayınevi, 2006, Syf. 109-110

⁵⁹ a.g.e., syf.130

kavramın bir toplumsal kontrol mekanizması olarak işlev gördüğünü, üstelik bunların arasında belirli bir döneme kadar en güçlü mekanizma olarak faaliyette bulunduğu hipotezimizi güçlendirir.

“Tarihin kuşku götürmez biçimde saptadığı bir gerçek varsa, o da dinin toplumsal yaşamın gittikçe daha küçük bir alanını kapsamakta olmasıdır. Başlangıçta her yere uzanıyordu; toplumsal olan her şey dinsel; bu iki sözcük aynı anlama geliyordu. Sonra azar azar siyasal, ekonomik, bilimsel işlevler, dinsel işlevden özgürleşip kendi başlarına oluşmaya koyuluyor ve gittikçe daha belirginleşen bir dünyasal özellik kazanıyorlar. Deyim yerindeyse, önceleri bütün insan ilişkilerinde yer alan Tanrı, oradan gittikçe daha çok çekiliyor; dünyayı insanlara ve onların kavgalarına bırakıyor. Eğer dünyaya egemenliği sürüyorsa, bu en azından uzaktan bir egemenliktir ve gittikçe daha genel, daha belirsiz bir nitelik alan etkinliği, insansal güçlere daha geniş özgür işleme alanı bırakıyor.”⁶⁰

Batıda, dinin skolastik dönem sürecinde şekillenen ilişkileri, yeni hakim sınıfın yani burjuvazinin çıkarlarına ters düşmüştür. Bundan dolayı hakim sınıf, dini, kendi çıkarlarına yönelik olarak reforme etmiştir. Bu reformasyonun derinliği, kimi göstergelerle kendini ifade etmektedir. Dinsel ikonların belirli bir yaşam pratiğini dayatmaları, egemen sınıfların bu ikonları, kendi sınıfsal çıkarlarını sağlayan pratiklere doğru yontmalarını zorunlu kılmıştır. “Dinsel ikonlarda ikon bir yöntem belirleyicidir. Bizans ikonaları ruhanidir, simgeseldir, mümin onunla etkin bir iletişim kurar. Görünmez bir güce değil de İsa’nın bir imgesine ibadet etmek, kişinin İsa’yla daha kolay ilişkiye girmesini, onun ilahi bir karakter olduğu kadar insan da olduğunun hatırlanmasını, insanlık için yaşayıp öldüğünü ve örnek alınacak bir hayatı olduğunu anlamasını mümkün kılar. Bu da kaçınılmaz olarak kişinin kendi hayatı üstüne deruni düşüncelere dalmasına ve ideal durumda, iyiliğe ulaşmak için yenilenmiş bir kararlılık göstermesine yol açar.”⁶¹ Bireye bir bilinç haritası sunar ve bu haritanın sürekli olarak hatırlanması, bu sembollerden geçer. Bu bağlamda ikonların anlatılarını düzenleme ve bu anlatıları çıkarlarını pekiştirecek bir biçime dönüştürme çabası her dönemde görülür.

Ortaçağ egemenleri “eski günlerdeki solgun, zayıf ve mazlum İsa’yı unutmaya başlamışlardır. Egemenlerin yeni esenlik anlayışı, reel dünyaya çeki düzen vermek isteyen

⁶⁰ a.g.e., syf. 207

⁶¹ Vera Geelmuyden Bulgurlu, “Doğu Ortodoks Dininde İkonaların Anlamı”. İçinde: Elisabeth Özdalga (Ed.), İkonalar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, syf.23

din adamlarının anlayışlarını da değiştirmiş; bu yeni anlayış kilise tasvir ve ikonlarına da yansımıştır. İsa, tasvirlerinde de, gerçek inancılarında uzaklaştırılmakta; tombul ve bakımlı bir İsa olarak yansıtılmaktadır.”⁶² İsa ikonu Hristiyan toplumlarda, günümüzde etkisini bir dereceye kadar kaybetmiş olsa da, önemli bir toplumsal kontrol mekanizmasıdır. Bu ikon, kamusal alanın dışında evlerde ve çalışma mekanlarında da insanın inançlarından kaynaklanan edimlerini, ona sürekli olarak hatırlatarak bu işlevini gerçekleştirir. Ancak onun sembolize ettiği kavramlar her dönemde farklılaşmıştır. Bu anlamda her çağda farklı bir sınıfta konumlanmış, farklı çıkar dalgalarıyla biçimlendirilmiş bir gösterilene gönderme yapar İsa ikonu. Bunun nedeni ise sınıf çatışmaları ve bazı sınıfların tasfiyesi ve iktidarını palazlandıran sınıfın ikonlara da egemen olmasıdır.

Feodal dönemde palazlanan bir sınıfın hakimiyeti sonucunda gelişen kapitalizmin çıktısı olan ve ezilenlerin ellerinden alınarak tamamlanmamış bir proje olarak bırakılan modernite, dinin dünyevi iktidarına karşı bir darbe olarak şekillenen bir tepki hareketini kendi bünyesinde barındırmıştır. Bu durum toplumların geleneklerinin sisteme uymayan taraflarının tasfiye edilmesine sebep olmuştur. “Sekülerleşme” diye adlandırabileceğimiz kavram ilk olarak hukuksal bir kavram olarak kullanılmıştır. Hukuki olarak kilisenin etkisinin son bulması ve burjuvazinin, şablonunu Eski Yunan Kültürü’nün yüceltilmesinde bulduğu ancak içeriğini kendi ekonomik çıkarlarının gelişiminin kurgulamalarıyla yeniden ürettiği siyasi kavramların ortaya çıkması; sekülerleşmenin ilk olarak hukuki bir kavram olmasına neden olmuştur. Sonrasında diğer toplumsal olgular ve kurumlar için de kullanılan kavramın, tüm kültürel ve toplumsal moderniteyi yansıtmak amacıyla kullanılması, biraz daha geç zamanlara rastlamıştır. Dinin sistem içerisindeki asimilasyonu, aynı zamanda, obskürantist* tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Ancak obskürantizmin de, tıpkı sekülerleşme gibi, modernitenin etkisinde olduğunun, yani inancın içine sızan ve onu geçmişinden kopartan, bir anlamda tepkiyle tekrar üreten bir yapıda olduğunun unutulmaması gerekir. Bu bağlamda modern öncesi dinsel anlayış tekrar var olamayacak, sekülerleşmeye dayalı tüm tepkiler de özünde modernitenin çocuğu olacaklardır. İnsanlar geçmişteki liderleri ya da peygamberleri gibi yaşadıkları sanrısı içerisinde yaşarken, reforme olmuş ya da sisteme angaje olmuş bir dinsel pratikler bütününe evrensel olduğu sanrısı içerisinde uyuyacaklardır. Her çağda gerçekleşen, inançların ekonomik yapıdaki değişimlerle tekrar biçimlendirilmesi durumu, toplumsal değişimin motor gücünü

⁶² Ünsal Oskay, “XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri”, İstanbul, Der Yayınları, 2000, Syf. 35

* Obskürantizm, aydınlanma karşıtlığıdır.

oluşturan temel unsurlardandır. Ancak asıl anomi*, bu geçişin aşırı hızlı gerçekleşmesi; alt yapıdaki hızlı değişimlere, toplumun üst yapı kurumlarının aynı hızda cevap verememesinden kaynaklanmıştır. Bu durum batıda ve doğuda farklı şekillenmiştir. Batıda bir “yıkıcı yapıcılık”* olarak vücut bulan bu reformasyon, doğuda gerekli temellerden yoksun bir taklitin ötesine geçememiştir. Ancak seküler toplum ikonlarının yayılması açısından ve tüketilmesi açısından bu iki toplum, bugün çok da farklı bir tüketim derecesinde değillerdir.

Toplumların inançları kalıplaşmıştır, hızlı değişimlere izin vermezler. İnanç, yapısı gereği, kendi kendinin sorgulanmasını yine kendisinin belirlediği sınırlara hapseder. Her din, kendisini yaşayan bireylerde, yaşanan toprakların eski inançlarından kalıntılarla birlikte varlığını sürdürür. Bir anlamda yeni bir din olan modernizm ve bunun çıktısı “birey miti”, toplumun geçmiş dinlerinin kalıntılarını bir dereceye kadar barındırarak, onları reforme ederek vücut bulur. “Yaşam dünyalarının geleneksizleştirilmesi, toplumsal modernleşmenin önemli bir vechesini temsil etmekte olup, insanların bilimsel-teknolojik ilerlemeden yararlanırken yeniden ve yeniden devrimler geçiren nesnel hayat koşullarına bilişsel olarak intibak etmeleri biçiminde de anlaşılabilir. Geleneklerin sunduğu destekler, söz konusu medeniyet süreçleri içinde neredeyse tümüyle tüketilmiş olduğundan, modern toplumlar ahlaki bağ enerjilerini kendi seküler stoklarından, bir başka deyişle, kendilerine içkin özkurgulama bilincine erişen yaşam dünyalarının iletişimsel kaynaklarından yeniden üretmek zorundadırlar. Bu açıdan bakıldığında ‘insanın ahlakileştirilmesi’*, meta-sosyal dayanakların koruyuculuklarını kaybettiği ve kendi sosyo-ahlaki bağlılıklarının yeniden tehdit altında olmasına sekülerleşme ataklarıyla (özellikle dinsel kazanımların üzerine ahlaki-bilişsel yönden eğilmek suretiyle tepkide bulunarak) artık cevap veremeyen, neredeyse tümüyle modernleştirilmiş yaşam dünyalarının ‘kaskatılığı’nın bir işareti niteliğindedir.”⁶³ Bu kaskatılığa karşı yeni toplumsal ritüellerin gelişmesi, bireyin değişim hızı ile toplumun değişim hızı arasındaki aşırı farklılıktan kaynaklanır. Hediye kavramının, 14 Şubat, yılbaşı vb. gibi tarihlerde gelenekleştirilmesi ve modern toplumda bir “hediye

* Durkheim’ın literatüründe geçen bu kelime, toplumun hastalanmasına göndermede bulunur.

* Yaratıcı-yıkım kavramı, Friedrich Nietzsche’nin terminolojisinde bulunan bir kavramdır. Aynı kavram Shumpeter’de iktisatta kullanılmıştır. Burada bu kavramı kullanmayı uygun gördük.

* Habermas işaretli metinde, “insanın ahlakileştirilmesi” ifadesi yerine “içdoğanın ahlakileştirilmesi” ifadesine yer vermiştir. Ancak ben, konuma uyum sağlaması açısından, alıntıyı yaptığım metnin başlığında geçen bu terimi kullanmayı uygun gördüm. Benim kullandığım terim, Habermas’inkinden daha geniş bir boyuta gönderme yapmaktadır. Konunun anlattığı bütünselliğe, bu geniş kavram daha net göndermede bulunur.

⁶³ Jürgen Habermas, “İnsan Doğasının Geleceği”, Çeviri: Kaan Ökten, İstanbul, Everest Yay., 2003, syf. 43

ekonomisi”nin oluşması, bu hipotezi güçlendirir. Hediye ekonomisinin temelleri, ritüellere ve anlamlandırmalara ihtiyaç duyan seküler toplum bireylerinin, bu ihtiyaçlarını giderme ve bir anlamda ibadetin tüketim toplumunda, Tanrıdan bireye doğru kaymasının sonucudur. Tüketim toplumunda, kurban hediyeye dönüşerek, bireyi yücelten toplum tipinde yeniden üretilerek bir ritüel içerisine yerleştirilmiştir.

Modern toplumda yaşam dünyalarının zamanla geleneksizleştirilmesi bireylerin ihtiyaçlarından kaynaklanmaz. Bireylerin ihtiyaçlarından kaynaklandığı propagandası ve kabulünün kaynağı, bireyin varolanı alternatifsizmiş gibi algılamasının sonucudur. Geçmiş kültürler zannedildiği gibi yoksunluklarla dolu kültürler değildir. Sadece her açıdan farklı, yapı kurumu olarak günümüz toplumlarından ayrı temellere dayanan kültürlerdir. Modern dünya geçmiş kültürlerin birçok ihtiyacını yeniden formatlamıştır. “Eski Dünya inançlarının, alışkanlıklarının ve geleneklerinin her biri için birer teknolojik alternatif vardır. Duanın alternatifi penisilin; aile köklerinin alternatifi yer değiştirme; okumanın alternatifi televizyon; sınırlamanın alternatifi hemen elde edilen haz; günahın alternatifi psikoterapi; politik ideolojinin alternatifi bilimsel seçim vasıtasıyla tesis edilen şöhrettir. Hatta can sıkıcı ölüm muamması için de bir alternatif mevcuttur. Bu muamma uzun ömürlülük sayesinde ertelenebilir ve dondurma sayesinde çözüme kavuşacaktır.”⁶⁴

Sanayi toplumlarının ortaya çıkışıyla etkisini belli bir ölçüde yitiren din, toplumsal uyumu sağlama işlevini farklı bir mekanizmaya bırakmıştır. Bu mekanizma dinle birlikte diğer kurumsallaşmış olguları da etkiler ve kendi gelişimine uyarlar. İşbölümü, her insanın yaşam biçimini bir diğerinden ayırdığı gibi, bireyin kültürel gelişimini de belirler. “Sanayi toplumlarında, tıpkı örgütlü toplumlarda olduğu gibi, toplumsal uyum asıl olarak işbölümünden kaynaklanır. Bu toplumsal uyumun niteliğini belirleyen şey, yalnızca herkesin kendi özel çıkarlarını kovuşturmasından dolayı kendiliğinden oluşan işbirliğinden kurulu oluşudur.”⁶⁵ Sanayi toplumları temelde teknokratik bir yapıya sahiptir. Bilimin ilerlemesi ve makinenin, her çeşit metayla birlikte makine üretmeye başlaması, bu yapılanmanın temel nedenlerindendir.

Sözlü kültürden sonra yazılı kültüre geçen uygarlık, fotoğrafın icadı ve fotoğraf sunum cihazlarının gelişim evrimi süreciyle birlikte XX. yüzyılda görsel kültüre evrilmiştir. “Fotoğraf ve diğer görsel malzemeler görüntünün, semboller dünyasına büyük

⁶⁴ Neil Postman, “Teknopoli Yeni Dünya Düzeni”, Çev:Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul, Paradigma Yay., 2006, syf. 68

⁶⁵ Emile Durkheim, “Toplumsal İşbölümü”, Çev: Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul, Cem Matbaası, 2006, Syf. 239

oranda dahil olmasına sebep olmuştur. Fotoğraflar, afişler, resimler, ilanlar semboller dünyasındaki yerini almışlardır. Fotoğrafın ön planda olduğu yeni anlatım biçimi, dile yardımcı olma işlevini yerine getirmekten ziyade, gerçeğin kavranmasının, anlaşılmasının ve tahlil edilmesinin başat vasıtası olmuştur.”⁶⁶ Görsel kültüre geçiş kapitalizmin olgunlaşma evresinde gerçekleşmiş ve bu sayede yeni tip metalar kültürel formlara dahil olmuştur, bu durum insanın bilincinde de değişikliklere neden olmuştur. “Yeni teknolojiler ilgilerin yapısını (hakkında düşünülen şeyleri) değiştirmektedir. Yeni teknolojiler sembollerin özyapısını (düşünce vasıtalarını) değiştirmektedir.”⁶⁷ Sözlü kültür döneminde düşünsel aktiviteler, devlet aygıtından bağımsızdı ve hatta devlet aygıtını da biçimlendiren, onun da bağımlı olduğu genel paradigmaya yani ideolojiye bağımlıydı. Yazılı kültüre geçilmesi ise çok uzun dönemler yalnızca belli bir sınıfa özgü olarak kaldı. Yani yazı iktidardaki sınıfın aracıydı ve geniş kitlelerden uzaktı. Ancak görsel kültür de devlet aygıtı kültürü oluşturan araçlara direk hakimdir ve bu bağlamda sermayenin kendi koşulları bireyler üzerinde düşünsel kontrol mekanizmaları oluşturur. Teknokratik gelişmelerin oluşturduğu toplum, kültürel yapıyı öngörüsüzlüğü en aza indirgeyebilecek cihazlarla donatarak bir teknopoli* oluşturmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kültürü şekillendiren birçok icat, önce batı dünyasının, zaman ilerledikçe de doğu dünyasının; şehir merkezlerinden kırsal alanlara doğru maddi ve dolayısıyla manevi çehresini ebediyen değiştirdiler. Bu değişim modern insanı yani bilinen insanı oluşturmuştur. Bundan böyle tüm tarih ve onların öznelere, yorumlanışları itibarıyla bilinen insanın yansımalarıyla kuşatılmış olmaya mahkum olacaktır. Çünkü insan, toplumsal bir varlık olmasından kaynaklanan bir şekilde çevresinin düşünsel kontrolüne mahkum edilmiş bir varlıktır.

“Bilimsel ve teknik ilerlemenin en önemli özelliklerinden biri, teknik karmaşıklığın artmasının bir sonucu olarak üretimde, bilimin rolünün büyümesidir. Bu, üretici güçlerin bileşiminde bir genişlemenin doğmasına yol açar. Nitekim, sadece elle çalışanların değil, teknisyenler, mühendisler ve hatta araştırmacılar gibi üretim sürecine bilimsel ve teknik açıdan katkıda bulunanların emeği de üretici duruma girmektedir.”⁶⁸ Bu durumun temel çıktıları vardır: Kurumsallaşmış eğitim ve öğretimin yaygınlaşması ve “toplumsal işbölümü”^{*}nün şimdiye kadar görülmemiş şekilde artması. Bu çıktılar, toplumun inançlarının şekillendirilebileceği bir ortamın oluşumu için gereklidir. İnsanların

⁶⁶ Neil Postman, “Teknopolü Yeni Dünya Düzeni”, syf. 83

⁶⁷ Neil Postman, “Teknopolü Yeni Dünya Düzeni”, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2006, syf.31

* Teknopolü, Neil Postman’ın “totaliter teknokrası” olarak kısaca tanımladığı kavramdır.

⁶⁸ Vladislav Kelle, Matvei Kovalson, a.g.e., syf.69

* Emile Durkheim’in terminolojisinden aldım.

orta sınıflarda toplanması gereği, sistemin bir savunma mekanizmasıdır. Orta sınıfların şişkin olması, toplumun ekonomi-politik yapısına uygun insanların sayısının fazlalığını gösterir. Eğitim sistemleri bu temelde yapılandırılır. Uzmanlar, teknik elemanlar, bürokratik yapı için gerekli olan memurlar, akademisyenler sistem için bir insan sermayesi oluştururlar. Kurumsallaşmış eğitimin temel amacı, insan sermayesidir. İnsan sermayesinin doğru kullanılmasının en önemli kontrol araçlarından biri, bireylerin tarihsizleştirilmesi, yani tarihin yeniden üretilmesidir. "Geçmişe hükmeden şimdiki zamana hükmeder; şimdiki zamana hükmeden geleceğe hükmeder." ⁶⁹ Eğitim bu hükmetme işlevinin ideolojik aygıtı, kontrol mekanizmasıdır.

Kurumsallaşmış eğitim, kalifiye işçinin oluşmasını ve üniter devletlerin –ki üniter devletlerin oluşumu eğitimi tam anlamıyla merkezileştirmiştir- oluşumu için gerekli duyguların aşılması için gereklidir. Eğitimin kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan “kollektif bilinç” sayesinde ki, birey bir ikon karşısında duygulanabilir ve egemenlerin artı değerlerini çoğaltmak amacıyla çalışmak için daha da motive olabilir. Elbetteki o, bu çalışmanın gerçek amacından haberdar değildir, kurumsallaşmış eğitim onun bu noktayı görememesi için her türlü propagandayı ve toplumsal kontrol mekanizmasını kullanır. İşte bu noktada bayrak, kurtarıcı vb... gibi ikon ve semboller tekrar devreye girer. “Kapitalist toplumun çalışma anlayışı, her türlü düşünsel yozlaşmanın, her türlü örgensel bozukluğun nedenidir.”⁷⁰ Geç kapitalist dönemin çalışma ahlakının, insan ahlakını bu derece yozlaştırmasının nedenlerinden biri de, bilimsel teknik ilerlemenin ikinci sonucu olarak gördüğümüz “toplumsal işbölümüdür”. Toplumsal işbölümü, “toplumların yapısında, çok kısa süre içerisinde, derin değişiklikler ortaya çıkartmıştır; tarihte başka örneği görülmedik bir hız ve ölçüde, parçacıl türü aşmışlardır. Böylece bu toplum türünü karşılayan ahlak gerilemiş, ama onun vicdanlarda boş bıraktığı alanı dolduracak ahlak gereken hızla gelişmemiştir. İnanç sarsılmıştır; gelenek egemenliğini yitirerek bireysel yargı toplumsal yargılamanın etkisinden sıyrılmıştır. Ama öte yandan bu büyük karmaşa sırasında birbirinden kopan işlevler, birbirlerine uyarlanacak zamanı bulamamışlardır.”⁷¹ Bu anlatılan ahlakın yapı-bozumu durumu, faşizmin yayılmasında ve halkların kapitalizme karşı örgütlenememesinde de temel etkenlerden biridir. Birey mitinin yüceltilerek geliştiği

⁶⁹George Orwell, “1984”, İzmir, İlya yayınevi, 2003, syf. 303

⁷⁰ Thoreau, Lafarge, “Haksız Yönetime Karşı Tembellik Hakkı”, Çev: Vedat Günyol, Ankara, Cumhuriyet Dünya Klasikleri, 1998, syf.72

⁷¹ Emile Durkheim, a.g.e., syf.464

bir toplumsal yapı da, artık her birey, derinden derine duyduğu o güvensizlik ve kaygı ile yönetilmeye açık hale getirilmiştir. Bir ikona ihtiyaç duyar ve ona verilen her ikona, çok fazla sorgulamadan tapar. Tanrının çekildiği topluma şimdi tıpkı Eski Roma'daki gibi Tanrı-krallar hakimdir. Bu tanrı-krallar bir pop şarkıcısı, bir diktatör, bir şeyh, bir örgüt lideri, hatta canlı olmayan animatif bir çizgi karakter olabilir. Bunların hepsinin ortak özelliği, Marx'ın sözünü ettiği “sosyal ilişkileri durmadan devrimleştirmek”, bir anlamda yapı-bozumuna uğratmak eylemini başarıyla gerçekleştiriyor olmalarıdır.

Ortaçağ toplumsal yapısının çökmesi ve modern üretim biçiminin başlamasıyla işin anlam ve işlevi, özellikle Protestan ülkelerde temelden değişti. İlerleyen zamanlarda telekomünikasyon araçları sayesinde genişleyen Protestan kültürü, tüm dünyada bazı ortak özelliklere sahip olan bir şehir hayatı oluşturdu. Kendi kendisinden başka kurtarıcısı olmadığını, içdürtüsel bir biçimde hissetmeye başlayan insan, dinin, yaşam pratiklerinden geri çekilmesi ile birlikte iş etkinliğini arttırdı. İş etkinliğindeki bu artış bir anlamda özgürlükten dolayı artan korkusunu bastırmak içindi. Önceki zamanlarda dinsel saplantılara sahip olan insan, moderniteyle birlikte işsel saplantılara sahip oldu. Her Cuma, Cumartesi ya da Pazar belli bir gerçekliğe dayanmayan dürtülerle ibadethaneleri dolduran kitleler; artık her gün, farklı bir dünya oluşturabilecek güce sahip oldukları sevgilerini içdiş eden öte dünya kavramları ile rasyonalleştirerek ve kendilerini avutarak işyerlerini doldurur olmuşlar ve “iş” kavramı, “Max Weber’in ifadesiyle “İçedönük bir çilecilik” dizgesinin başlıca etkeni, insanın yalnızlık ve kopmuşluk duygusunun yanıtı olmuştur”⁷². Geçmiş toplumlardaki bireylerin çileci inançlarındaki acıyla olgunlaşma, bir anlamda bugün işliklerde çekilen işkencede kendini yineler. İşliklerdeki bürokratikleşme ve aşırı yabancılaşmanın çileciliği, Cizvit Tarikatı gibi eski inanç yapılarının çileciliğinin bir devamı gibidir. “Ondokuzuncu yüzyılda hala çok yaygın olan işe görev gözüyle bakmayı gerektiren dinsel tutum, son yıllarda büyük ölçüde değişikliğe uğramaktadır. Çağdaş insan ne yapacağını, yaşamını anlamlı bir biçimde nasıl geçireceğini bilmez; dayanılmaz can sıkıntısından kaçmak için çalışmaya itilir. Ne var ki iş orta sınıfın, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda edindiği tutumda kazandığı anlamla ahlaksal ve dinsel bir zorunluluk olmaktan çıkmıştır artık. Hiç durmadan artan üretim, daha büyük ve daha iyi şeyler yapmak dürtüsü, kendi başlarına birer amaç, yeni birer ideal olup çıkmıştır”⁷³. Bu yeni idealin bireylerde oluşumu, eski dinin bu ideali meşrulaştıracak şekilde manüpilasyonu ve yeni dinin -resmi ideolojinin- düşünce yayıcısı kurumsallaşmış eğitim

⁷² Erich From, “Sağlıklı Toplum”, Çev: Yurdanur Salman, Zeynep Tanrıseven, İstanbul, Payel, 2006, syf. 167

⁷³ Erich From, a.g.e., syf. 168

ve öğretimin bu ideali kutsamasından geçer. “Okullar teknokrasinin ilk seküler bürokratik kurumları haline geldiler. Bilgi akışının bazı bölümlerini meşrulaştıran bazı bölümlerini itibarsız kılan yapılar haline geldiler. Kısaca, okullar bilginin yönetilmesinin vasıtası oldular.”⁷⁴ Fabrika sisteminin gelişmesi kurumsallaşmış eğitim ve öğretimi ve dolayısıyla makineye uyumlu işçinin varlığını gerektirmiştir.

“XVIII. yüzyılın sonları itibariyle, özellikle Richard Arkwright’ın fabrika sistemini geliştirmesiyle birlikte, teknokrasi adına her şey yolunda gitmiştir. Arkwright, kendisine ait olan iplik fabrikasındaki işçileri, daha çok da çocukları, makinelerin hızına uyum sağlamaları için eğitiyordu ve bu sayede teknokratik kapitalizmin modern formlarının gelişmesine çok büyük bir katkıda bulunuyordu. 1780 senesinde Arkwright’ın kontrolü altında olan yirmi fabrika vardı. Bu fabrikalardan dolayı ona minnettar olan iktidar Arkwright’a şövalye ünvanı verdi ve yine bu fabrikalar sayesinde Arkwright’a en az devleti kadar minnettar olan oğlu bir servete konuyordu.”⁷⁵ Arkwright’ın makinelerinin dişlileri arasında gün geçtikçe daha az işçi ve çocuk parçalanıyordu. Jack London’ın romanları ve Baudelaire’in şiirleri, erken kapitalist dönemlerde çocukların ve işçilerin yaşam şartlarını ortaya koyar. Bu eğitimin sayesinde gerçekleşmektedir. Gün gelecek işçi ayaklanmaları da yine eğitimin kitlelere sağladığı düşünsel kontrol mekanizmaları sayesinde azalacak, birinci dünya ülkelerinde sosyal demokrasinin, neo-liberal politikaların ve üçüncü dünya sömürsünün sağladığı nimetlerle dinginleşecek ve medyanın kaçınılmaz atmosferi ile de en aza indirgenecek ve bu durum kapitalizmin başarısı şeklinde yine yığınlar pompalanacaktır. Fabrika kavramını medyanın görselliğinden öğrenen yığınlar, işliklerdeki insanların yaşam alanlarının gerçekliğinden uzak oldukları için, ikonik bilinçlerinde dizilerle, belgesellerle ve filmlerle oluşmuş olan fabrikanın yeniden üretilmiş sanal tanımlamalarını gerçek zannedeceklerdir. Diğer kültürel kavramları gibi fabrika da sanal ikon gezegeninde varolan ve reel dünyadaki benzeriyle olabilecek en az paydada buluşan bir kavramdır. Sanal ikon gezegenindeki fabrikalar, işçilerin uzuvlarını kaybetmediği, en yüksek derecede sterilize edilmiş, ışıklı mekanlardır. Şehir dışı banliyöleri gibi kasvetli gerçeklerine oranla çok daha fazla albenilidirler.

Eğitim ve fabrika sisteminin sağladığı toplumsal kontrole, zamanla bir yenisi eklenmiştir: Serbest Zaman. Boş zaman ve serbest zaman arasında tarihsel evrimleri

⁷⁴ Neil Postman, “Teknopoli Yeni Dünya Düzeni”, Çev:Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul,Paradigma Yay., 2006,syf. 78

⁷⁵ Neil Postman, “Teknopoli Yeni Dünya Düzeni”, Çev:Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul,Paradigma Yay., 2006, syf.54

açısından bazı farkların olduğu iddiası, kapitalist küreselleşmenin yaşandığı dönemlerde artık işlik dışı tüm zamanların sistem tarafından kurgulanması –ki bu kurgulanışta ikonların işlevleri yadsınamaz- nedeniyle dikkate alınmamıştır. Günümüzde serbest zaman boş zamandır. Erken kapitalist dönemlerdeki yoğun çalışma temposunun işçinin verimini düşürdüğü ve ürünü eksilttiği, bilimsel yönetim ilkelerinin bulunmasıyla ortaya çıkmıştır. Frederich W. Taylor ve diğer düşün adamlarının katkılarıyla 19. yüzyılda gelişen yönetim ilkeleri, boş zaman kavramının gerekliliğini göstermiştir. İşçi ayaklanmaları ve üretilen ürünlerin işçileşmiş yığınlar tarafından zamanlarının çoğunu çalışmaya ayırmaları nedeniyle tüketilememesi, boş zaman kavramının oluşturulmasına, ancak bu boş zaman kavramının kontrol edilerek sisteme bir kazanım olarak döndürülmesiyle sonuçlanmıştır. “Yaşamın sadece çalışmaktan ibaret olduğu öngörülen erken kapitalist dönemde işçiler, seslerini yükseltip bu çalışma ve çalıştırma mantığını adalet, eşitlik ve insan hakları adına sorgulamaya başlayınca, sistemin prensipleri, dönemin iktidar seçkinleri tarafından yeni baştan ele alınmıştır. Özellikle artan sınıf çatışmalarının körüklediği 1848 Avrupa Devrimleri’nin ardından iktidarlar kitleyi kontrol altına alabilmenin ve onların enerjilerinin sistem içi araçlara kanalize edilmesinin “yeni” yollarını keşfetmek zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardır.”⁷⁶ Boş zaman kavramının kontrolünde ikonlar, tekrar sahneye çıkmışlar ve popüler kültür ikonlarının piyasaları oluşmuştur. “Toplumsal hayatta bireylerin -öncelikle- eğlenmelerine olanak sağlayan serbest zaman etkinlikleri çift taraflı bir görünüm sergilemektedir. İktidar yapılanmasının önemli bir düzlemi olarak “eğlence” olgusunun, nadiren direnişe olanak vermesi genellikle de hegemonyayı pekiştirdiği görülmektedir. Serbest zaman etkinlikleri halkın en yaygın ortak paylaşım alanlarından biridir, bu yüzden bu “paylaşımın” yönlendirilmesi ya da en azından kontrol altına alınması, geçmişten günümüze iktidarların temel stratejilerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Eski Roma’daki “Ekmek ve Sirk”, Feodalitedeki “meyhaneler” ve yine Ortaçağ “karnavallar”ın toplumsal işlevleri, modernizm öncesindeki serbest zaman etkinliklerinin ideolojik yapılanmasını ele vermesi açısından önemli açılımları beraberinde getirecektir.”⁷⁷ Modernizmle ve sonrasında post-modernizmle birlikte serbest zaman etkinliklerinde, tüketim açısından bir ikon enflasyonu oluşmuştur. Günümüzde boş zaman tüketimi; bir ikon atmosferine girmek, reel dünyadan sanal ikon gezegenine geçmek, işlikte hissedilen olumsuz duygulardan ve Max Weber’in ifadesiyle bürokratik ilişkilerin oluşturduğu

⁷⁶ M. Bilal Arık, “Top Ekranda: Medya Çağında Futbol ve Televizyon Arasındaki Kaçınılmaz İlişki”, Salyangoz Yayınları, 2004, syf.19

⁷⁷ M. Bilal Arık, a.g.e., syf.12

“demir kafesten” çıkmak anlamına gelir. “Kapitalizm tüm toplumsal yaşam alanlarının yaygın ve yoğun bir biçimde “metalaştırılması”, yani “ticarileştirilmesi”yle birlikte ortaya çıkan “yoğun birikim rejimi” döneminde, ilgisini emek süreçlerinden, emeğin yeniden üretim süreçlerine doğru kaydırmıştır. Başka bir deyişle, kapitalizm için, emeğin yeniden üretiminin gerçekleştiği gündelik yaşam alanlarındaki yatırımlar da, sermaye birikimi bakımından en azından emek süreçlerindeki düzenlemeler kadar önem kazanmaya başlamıştır. Aslında bu, kapitalizmin başlatmış olduğu genel “zamanın metalaştırılması” sürecinin yeni ve ileri bir evresi olarak görülebilir. Bu evrede -gayet doğal olarak- “serbest zaman” ekonomik olarak “değerli” bir zaman dilimi olarak görülmeye başlanmış ve bu tür “boş” zamanları “doldurmaya” yönelik her türlü etkinlik de giderek artan biçimde “metalaşma”ya maruz kalmıştır.”⁷⁸

Sistemin en önemli toplumsal kontrol mekanizmalarından biri de, evrensel olduğu iddiasını sürekli olarak barındırması ve bu fikri bilinçlerde yeniden üretmesidir. Tüm sosyal ilişkilerin deviniminde, onların yapısal bütünlüğü saklanır, onların tarihsel bir birikime sahip oldukları göz ardı edilir. “Sınıflı toplumun her çağında, yerleşik toplumsal düzene tarihin değil de doğanın bir ürünü olarak bakmak, yönetici sınıfın özelliğidir. Marx’ın ve Engels’in ‘çağın yanılsaması’ dediği budur. Her çağ, yeni sınıf ilişkilerinin, yeni üretim ilişkilerinin belirlediği yeni bir yanılsama çıkarmıştır ortaya.”⁷⁹ Bu yanılsama, süje-obje ilişkisinden obje-obje ilişkisine kadar her ilişkide yinelenir ve yeniden üretilir. Bu noktada insan eylemlerinin ve algılama biçimindeki tembelliğin yarattığı alışkanlık ile göstergelerin arketipindeki anlamın, ideoloji taşıyıcılığı yapması bu devasal sürekli yenilenmeyi, öznesiz (edilgen) bir duruma sokar.

Erken kapitalist dönemlerden itibaren burjuvazinin faaliyetlerinin toplumun ahlak yapısını farklılaştırmaya başladığı belirtilmişti. “Burjuvazi, üretim aletlerini ve dolayısıyla üretim tarzını ve yine dolayısıyla bütün sosyal ilişkileri sürekli devrimleştirmeden varlığını sürdüremez.”⁸⁰ Yani tüm göstergelerin göndermede bulunduğu kavramları ve göndermede bulunma şekillerini denetlemek durumundadır. Göstergeler evreni sürekli olarak değişen bir yapıdadır. Her gösterge bağlı bulunduğu dizge ile anlam kazanır. Bir başka dizgede anlamı değişir. Bu dizgelerin hepsine hakim olan bir paradigmaya ihtiyacı vardır sistemin.

⁷⁸ Şükrü Argın (2003) “Boş Zamanın Toplumsal Anlamı Üzerine Notlar”, *Nostalji İle Ütopya Arasında*, İstanbul: Birikim Yayınları, s.153-154

⁷⁹ George Thomson, “İlk Filozoflar”, Çev: Mehmet H. Doğan, İstanbul, Payel Yay.1988, syf. 412

⁸⁰ Karl Marx, Frederic Engels, “Komünist Partisi Manifestosu”, Çev:Cenap Karakaya, İstanbul,Sosyal Yayınları, 1998, syf.48

Bu da ideolojinin ta kendisidir. İdeoloji yoğun bir biçimde kitle kültürünün her zerresinde barınır.

“Modern propagandanın tarihi, kitle kültürünün gelişmesiyle yakından bağlantılıdır. ‘Kitle kültürü’, propaganda gibi tanımlanması zor bir terimdir. Bir taraftan modası geçmiş ve baskıcı, ‘kitleler’ fikrini çağrıştırırken, bir taraftan da imge ve mesajların endüstriyel yöntemlerle kitlesel üretimini ifade etmektedir. (...) Sovyet Komünizmi ve Alman Nazizmi, farklı şekillerde, liderleri tarafından sadece politik bir misyon olarak değil, aynı zamanda kültürel bir hareket olarak görülmüştür. Sadece geleneksel resim ve heykel sanatında üretilen el yapımı eserlerin yüksek kültürün saygınlığını tam anlamıyla taşıyabileceğini savunmuşlardır.”⁸¹ Bir sanat anlayışındaki saygınlık anlayışı, sınıfsal farkları belirleme çabasıdır. Apriorik kabuller içeren sanatsal yüceltme çabası, hakim sınıflarca belirlenmiş olan kurallarla yapılandırılır. Bu yüceltme hakim sınıfın diğerlerinden ayrılma aracı olarak keskin çizgileri oluşturmada ve kontrol sağlamada etkindir.

Modern devletler, hangi ideolojiye sahip olursa olsun ürettikleri ikonlarla bir kontrol sağlarlar. Çarlık Rusyası’ndaki dev kilise katedrallerinin haşmeti, dev çar heykelleri; Sovyetler Birliği’nin dev Lenin ve Stalin heykelleri ile sürdürülerek, iktidarın karşısında bireyin acizliği vurgulanmıştır. Rusya’da Lenin heykeli, sadece 1870-1923 yılları arasında yaşamış bir insanı temsil etmez. O, aynı zamanda “Çarlık Rejiminin Tasfiyecisi”, “Büyük Şef”, “Sovyet İnsanlarının Rehberi”, “Felsefede Eşsiz Buluşlarıyla Yol Göstermiş Bir Düşünür”dür. Rusya’da bu heykel, çoğunlukla insanlara bu çağrışımları yapar. Ancak çağrışım yapılan bu noktalar, elbette ki belli bir oranda gerçeklik payı taşır. “Sovyetler Birliği’nde, 1936’dan sonra adı Üst Sovyet Sarayı olarak değiştirilen binanın arazisi, 1931’de temizlenmiş olmasına rağmen, inşaat sürekli erteleniyordu. Otuzlu yıllarda Sovyet basını sürekli olarak binanın gelecekte sergileyeceği ihtişamı konu alan haberler yayınlıyordu; binada “17500 metrekare yağlıboya resim, 12000 fresk, 4000 mozaik, 20000 alçak kabartma, yükseklikleri 12 metreye varan 12 grup heykel , altı metreye varan 170 heykel” bulunacaktı. Sarayın bütün unsurları arasında en huşu veren nitelik büyüklüktü. Saray, gayet kendine özgü bir mantığı olan Sovyet yücesinin bir örneği idi. Üst Sovyet Sarayı maketi dev bir ölçekte var olduğunun hayal edilmesi gereken bir fantezi nesnesidir. Onun beslediği yüce fikri, onu inşa edecek kolektif işçilerin fiziksel sınırlarını aşmayla ilgili bir yüce fikridir. Bu işçilerin, proleter kitlelere yeni bir dünya inşa etmek için,

⁸¹ Toby Clark, “Sanat ve Propaganda”, Çev: Esin Hoşsucu, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2004, syf. 20

duyusal varlıklar olarak kendilerini feda etmeleri gerekir. Onların fiziksel benlikleri ne kadar tükenirse, kollektifin simgesel formu o kadar büyür.”⁸² Bu simgesel formun oluşturduğu ortam, bir çeşit düşünsel hapisane oluşturur. Birey düşünsel açıdan oluşturulmuş olan bu simgeler hapishanesinin dışına çıkamaz. Bu simgeler hapishanesi, çevresindeki nesneler aracılığıyla maddeselleşerek ortak bir auraya sahip bir sistemsel manyetizma var eder.

Bir anıta bakmak, bireylerde belli bir tarihin içerisine girmek gibi algılansa da, aslında ikona bakmak bir müzeyi gezmek gibidir. Şöyle ki, öncelikle bir müze gezilirken o tarihin içerisine girmiş yanılması yaşanır, ancak hala şimdiki zamandadır insan. Ayrıca o tarihi modern bir bilinçle incelediği için, kendisinden önce yaşamış olan topluluklarla aynı kavramsal boyutta olabilme şansı yoktur bireyin. Hepsinden öte, müzenin gezilme sırası bile bir paradigmanın zorunlu sırası gibidir. Hangi odaya girileceği ve ne şekilde algılanacağı resmi ideoloji tarafından belirlenmiştir. Müze bir tarihi anlamayı sağlayan bir araç değil, bir resmi tarih öğretimi aracıdır. Müze sanal bir ortamdır, gerçek bir ortam değil. İkonlar da tıpkı bu müzenin işlevi gibi sanal bir bilinç haritası çıkartırlar. Sahip oldukları paradigmayı diktatoryal bir biçimde dayatırlar. Tıpkı ikonlar gibi çevremizde gördüğümüz tüm nesneler, kültür tarihinin birer parçasıdır ve anlam üretimleri geçmişten kopuktur. Bir kelimenin farklı metinlerde farklı anlamlara ulaşması gibi onlar da, bu ideolojinin paradigması içerisinde yüzerler.

Her meta bir ideoloji nesnesidir. Algılama sırasında bir şablon oluşturur ve Kant’ın ifade ettiği algılarımızın düzenlenmesi durumuna benzer bir şablon üretir. “Batı resminde, on beşinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar, iki ilkenin egemen olduğu görülür. Bunların birincisi, plastik canlandırma (benzeyişi içerir) ile dilsel gönderim (benzeyişi dışta bırakır) arasında ayrılık olduğunu ileri süren ilkedir. Benzeyişle bir şeyi gösteririz, farkla da bir şeyden söz ederiz. Öyle ki, bu iki sistem ne iç içe geçebilir ne de birbirinin içinde erir. Bunlar arasında bir boyun eğme ilişkisi bulunması gerekir.”⁸³ Foucault’ya göre, canlandırma ne tarzda olursa olsun bazı dilsel kalıpları harekete geçirir. Bu dilsel kalıplar “ileri sürüş”tür. Şablonları oluşturan bu ileri sürüşler, bir figürün bir şeye benzemesinin yol açtığı sıradan ama sessiz ve ona egemen olan bir işleyişi devreye sokar: “O gördüğünüz, odur”. Bu işleyiş, kendisinin aksini düşündürtmeyen, diktatoryal bir mekanizmadır ve her alana sızar. “Günlük yaşamımız geçmiş ve geleceğin eş zamanlılığı arasında daimi bir

⁸² Susan Buck-Mors , “Rüya Alemi ve Felaket”, Çev: Tuncay Birkan Metis, 2004

⁸³ M. Foucault ., “Bu Bir Pipo Değildir”, Çev:Selahattin Hilav, İstanbul,1995, YKY, syf.32

uğraştır.”⁸⁴ Geçmiş gündelik zamana dahil eden ise ikonlar ve sembollerdir. Bu bağlamda geçmiş, şimdiki zaman içersinde kurgulanır ancak bu kurgulanımda geçmiş artık geçmiş değildir. O, tıpkı ikonlar ve diğer göstergeler gibi, kendisinin gerçekliğini belirleyen temel yapıcılarını hissettirmeden var olur. Yani Foucault’nun bahsettiği diktatoryal bir mekanizma olan “ileri sürüş”, kendini yineler. Bir anlamda zaman da ikonlaşır. Geçmiş zaman sembollerle bugüne taşınan bir geçmiş zaman ikonudur. Simgesel olan her şey, simgelediğine karşı bir başkaldırıdır. “Geçmiş zaman ikonu” da tıpkı diğer zamansal kategoriler gibi bir simgedir ve şimdiki zamanın o zamanla ilgili yargılamasını da içerir. Bizim geçmiş zaman kurgumuz özünde bir şimdiki zamandır. Geçmiş zamanın kontrolü toplumun hafızasının da kontrolüdür.

Kalabalıklar içinde yalnız olan modern insan için “kalabalık” metaforunun kendisi bir toplumsal kontrol mekanizmasıdır. Kendi acizliğini ve sistem tarafından metalaştırıldığı ölçüde gelişen aşağılanmışlığını kalabalıklar içinde bulanıklaştırarak hissetmeyen insan için kalabalık, aynı zamanda onun metalaşmasının en belirgin sebeplerinden biridir. Metanın antikalaşmasının, onun az bulunurluğuyla bağlantılı olması gibi, insanların yoğunluğunun artması onların değerini düşürmüş ve onları değersiz kılmıştır. Kalabalıklar içinde eriyen insanlar, iktidarlar için, bir makinenin dışlisinden farksızdır ve değerleri yoğunluklarının yüksek olmasından ötürü düşüktür. Bu değer düşüklüğünü, farklı bir bakış açısıyla, Marx’ın metalaşma (commodification) kavramında buluruz. Kapitalizmin çözümlenmesinde temel kavramlardan biri olan metalaşma, kar mantığıyla anlamlandırılan bir dünyada her varlığın bir değeri olması ve bu değeri belirleyici unsur, onun pazarda alınıp satılabilme gücü, yani mübadele özelliğine sahip olmasıdır. Bu unsur insanoğlunun yaşadığı her ortama ve ürettiği her kavrama bulaştığı gibi, insanoğlunun bizzat kendisini de kapsar. Kapitalizm öncesi toplumlarda yaşanan mekanların alınıp satılmaması, insanların kendi evlerini imece usulü yapması yerleşim birimlerini oluşturan evlerin temel özelliği iken, sonraki zamanlarda mekanların değerlendirilmesi şehir kültürünün temeli olmuş ve şehirleşme ile birlikte kalabalık metaforu oluşmuştur. Kalabalık içindeki insan değerinin, iktidara hakim olan sınıf açısından düşük olması, toplumun kontrol edilmesinde önemli bir unsurdur. İktidara hakim sınıflar kalabalıklar içinde yaşamaz ve onları uzaktan ideolojik aygıtlar sayesinde kontrol ederler. Bu bağlamda onlar hakkında alınan kararların vicdani yükümlülükleri azalır. Bir grup sisteme karşı direnen insanın yok edilmesi, belli bir komuta

⁸⁴ Hans Georg Gadamer, “Güzelin Güncelliği”, Çev: Fatih Tepebaşılı, Konya, Çizgi Kitabevi, 2005, syf.11

zincirinden geçer ve bunun izlenmesi de ekran aracılığıyla belli bir mesafeden gerçekleşir. Tıpkı bir çeşit video oyunu gibi.

2.3. İKONLAR VE SOSYALLEŞME: BİREYİN İDEOLOJİK

MANÜPİLASYONU

Belli bir duygusal coşkunluğun doyurulma işlevini en yüksek noktada tatmin eden göstergeler, toplumun kalabalık kesimlerince, en fazla tüketilen göstergelerdir. Bu göstergeler, çoğunlukla egemen inancın ya da ideolojinin simgesidirler. İnancın ya da ideolojinin bireyin dünyasını algılamasını kolaylaştırdığını ve ona algılayıcı bir mekanizma sağlayarak, anlayamadığı kavramlar hakkında güvenilir cevaplar verebilen bir mekanizma olarak işlev gördüğünü belirtmiştik. Bu sebeble bazı semboller ve ikonlar, toplumun ortak bilincinde, tarihsel gerçekliklerinden belli bir ölçüde –ama önemli bir ölçüde- kopmuş olarak barınırlar ve toplumsal kontrol mekanizması işlevi görürler. Belirli bir toplumun yapısal “şekli”ni devam ettirmeyi sağlayan unsur, bu toplulukta yaşayan herkesin başında taşıdığı simgelerden oluşan dağarcıktır. Simgeler nesilden nesile gelişerek ve sistem tarafından biçimlendirilerek, insanlara aynı toplumsal davranışlarda bulunmayı öğretir. İnsanlar bilgiyi tabiattan almazlar, toplumdan alırlar ve toplumdan alınan bilgi şekillenmiş bilgidir. Padişahlıkla yönetilen bir toplumda, anne ve babanın “padişah”tan çocuklarına bahsedişleri; cumhuriyetle yönetilen bir toplumda aynı sözcüğün çocuklara aktarılmasından farklıdır. Bu farklılık, bizim simgelerden oluşan dağarcığımıza, toplumun aile ve eğitimle etkide bulunduğunu ve tüm ideolojik simgelerin kendilerinden gelme bir “aşkınlık”a sahip olmadıklarını gösterir. Bizim anıtları ve simgeleri, mitsel bir coşkuyla algılamamızın sebepleri, onların bize sağladığı yararlar da değil, yukarda bahsettiğim “algılama biçimimizin biçimlendirilmesi”nde aranmalıdır. İnsanlararası ilişkilerde “us” hiç de sandığımız kadar etkin değildir. Modern diktatörlüklerin gelişimi bize birçok kimselerin toplumun en şiddetli çatışmalara sahne olduğu, büyük buhranlarla karşı karşıya kaldığı ve tutarsızlıklarla dolu gelişmeleri göğüslemeleri gerektiği zaman kendilerini rahat ettiren bir sembolü tercih ettiklerini anlatıyor.

Bu semboller ulus oluşturmada önemli bir işleve sahiptirler. Irk ve ulus kavramlarının kapitalist toplumlarda ekonomik yapılanma açısından da kontrol niteliğinde işlevleri vardır. “’Rak’ kavramı dünya ekonomisindeki eksenel işbölümüyle, yani merkez-çevre zıtlığıyla ilgilidir. ‘Ulus’ kavramı bu tarihsel sistemin siyasal üstyapısıyla, yani devletler arası sistemi biçimlendiren ve ondan türeyen egemen devletlerle ilgilidir. ‘Etnik

grup' kategorisi, sermaye birikiminde ücretsiz emeğin büyük payının korunmasını sağlayan hane yapılarının yaratılmasıyla ilgilidir. Bu üç terimden hiçbirisi sınıfla doğrudan ilgili değildir.”⁸⁵ Tarihte kurumsal bir propaganda aracı bulunmadan ırksal ayrımcılığı hedefleyen devletleri göstermenin güç olması, bu kavramların sömürenleri ve sömürülenleri ortak bir dünyada yaşatabilmek için yeniden üretilen ve sürekli üretilen kavramlar olduğunu gösterir. İktidadaki sınıf, ortak bir ideolojik dünya kurma zorunluluğunu yerine getirmeden varolamaz. “Devletler bir kez egemen olarak tanındıktan sonra kendilerini iç parçalanma ve dış saldırı tehdidi altında bulurlar. ‘Ulusal’ duygular geliştiği ölçüde bu tehditler de azalır. İktidarların bu duyguların kışkırtılmasından büyük çıkarları vardır. Dahası, politikalarının etkisini arttıran idari tekbiçimlilik devletlerin yararınadır. Milliyetçilik böyle devlet düzeyinde tekbiçimliliklerin dışavurumu, itici gücü ve sonucudur.”⁸⁶

“Bir çeşit sürekliliğe sahip tüm toplumsal sistemler, ‘iktidarın kurumsal aracılığı’ nı içerirler. Yani, tahakküm, toplumsal yaşamın derinliklerine işlemiş süreklilikleri temsil eden kurumlarda ve bu kurumlar aracılığıyla ifade edilir. Her ortaklık, birlik ya da örgütlenme bağlamında, tahakküm, bazı eyleyicilerin başarmaya ve diğerlerinin uymasını sağlamaya çalıştığı denetim biçimleri olarak ifade edilir.”⁸⁷ İkonlar ve semboller de, başlangıçta, modern devletlerde denetim altında tutuluyordu. Sistem kendisine direnen bir odağın sembolünü baskı ve tasfiye ile ortadan kaldırmaya çalışıyor, çeşitli yasaklamalarla sembolün bireylerin dağarcıklarında barınmasını engellemeye çalışıyordu. Postmodern toplumlarda buna ihtiyaç kalmamıştır. Direniş odaklarının çökertildiği, direnişin de ancak ve ancak sermaye sahipliği ile mümkün olduğu bu yapılanmalarda direniş sembolleri ve ikonları, sisteme zarar veremeyen kavramlardır ve bunlar “sistemsel muhalif ikonlar” haline gelmişlerdir. Ancak muhalif bir öge, ikonlaşırken muhalif niteliklerini reforme eder ve bir anlamda içini boşaltır. Aksi halde ikonlaşamaz. Çünkü ikonlaşabilmesi için devletin aygıtlarının desteğine ihtiyaç duyar. Kitle iletişim araçları ya da eğitim kurumları tarafından destek görmediği sürece ikonlaşamaz. İkon bir mucize etkisi yaratır. Gerçeğin sanal dünyaya hapsedildiği ve orada yeniden üretildiği bir mekanizmada en ufak bir gerçeklik duygusu, en ufak bir güven, mucize etkisi yaratır. Bu sebeble “gerçeğin çöllerinde”^{*} yaşayan günümüz insanı için ikonsal bir gösteri, bir mucizedir ve bu gösterideki kahramanı peygamberleştirir, ilahlaştırır. Kendisini anlamsızlaştırdıkça ve

⁸⁵ E. Balibar, I. Wallerstein, “İrk Ulus Sınıf”, Çev: Nazlı Ökten, İstanbul, Metis, 2000, syf. 100

⁸⁶ E. Balibar, I. Wallerstein, a.g.e., syf. 104

⁸⁷ Anthony Giddens, “Ulus-Devlet ve Şiddet”, İstanbul, Devin Yayınları, 2005, Syf.18

* Jean Baudrillard’ın terminolojisinden aldım.

değersizleştirdikçe, ilahlarını yüceltir. İzleyici kitlesinin üstüne tüküren bir rok starın kitleler tarafından yüceltilebilmesinin nedenlerinden biri de budur.*

İnsan, oluşturduğu her nesne ya da kavramın tüm niteliklerini, bilinçli bir biçimde şekillendirmez. O, dünyayı şekillendirme işlevi sırasında biyolojik ve toplumsal evrimi sonucunda kazandığı tüm nitelikleri belirli ölçülerde kullanır. Bilinçaltının, insanın doğumundan beri süregelen biçimlenişi; bireyin, farkında olmadan da olsa o kültürün devamını sağladığını fark etmesini engeller. Birey yapmış olduğu her eylemde, kendi kültürünü devam ettiren bir ikon haline gelir. “Her birey, yalnız bugünkü ilişkilerin sentezi değil, bu ilişkilerin tarihidir de; yani tüm geçmişin bir özetidir”⁸⁸. Bu bağlamda kendi kültürünün bir sembolü haline gelmiştir ve ürettikleri, kendisinin bilincinden yansıdığı için; hem kendisi hem de ürettiği, bir kültür sembolü haline gelir. Ailenin sosyalleştirici etkisi bireylerin bu ikonlaşma sürecinde etkilidir. İnsan taklitte öğrenir ve taklit edebileceği ilk bireylerle tanıştığı aile ve televizyon*, ona, ilk sembolleri sunar. Az önce belirttiğimiz gibi bireyler de kültürün devamı açısından bir ikon görevi görürler. İmaj yayıcı olmaları ve yaydıkları bu imajları doğuştan getirmediikleri için –ki cinsiyetin konumlandırılışı bile en temelde toplumsaldır- birer medyum görevi görürler. Yaydıkları bu düşünsel birikim, “ortak bilinç”, her bireyin bilincinden belli ölçülerde bağımsız, ancak her bireyin bilinci üzerinde etkisi olan bir olgudur.

Bu ideoloji yayıcılığı, insanlığın materyal kültürü için de öne sürülebilecek bir hipotezdir. Materyal kültürü içindeki her nesne, belli bir dizgenin, belli bir metnin parçalarıdır; belli bir yapı içerisinde yer alır. Her nesnenin teknolojik yan anlamları vardır ve bunlar zamandan zamana değişirler. Bir parça demirin günümüzdeki anlamı ile Tunç Devri’ndeki anlamı arasında fark vardır. İmal edilmiş nesnelerin taşıdığı anlamlar daha da çok artar. “... Mamul, standartlaştırılmış, biçimlendirilmiş ve belli ölçülere uydurulmuş yani imalat ve nitelik kurallarına bağlı kılınmış maddedir. Demek ki nesne özellikle bir tüketim öznesi olarak tanımlanır: Belli bir nesne fikri, dünyada milyonlarca örnek, milyonlarca kopya halinde yeniden üretilebilir –ki ‘kopyalama’ da belli bir teknolojik yapılanmaya ve çağa gönderme yapar**-. Bir telefon, bir saat, bir biblo, bir tabak, bir

* bkz. Ek11

⁸⁸ Antonio Gramsci, “Hapishane Defterleri”, İstanbul, Belge Yayınları, 2003, Syf. 54

* * İkinci Dünya Savaşı sonrasında televizyonun tüm dünyaya yayılması sonucunda bu alet, modern bireyi sosyalleştirmede aile kadar önemli bir etken haline gelmiştir. Bugün 3-6 yaş arasındaki çocukların büyük bir çoğunluğu, televizyonla, aile fertlerinden daha fazla iletişime geçmektedir.

* Barthes’ın ifadelerine bu noktayı eklememdeki neden, kendi yazımın içeriği ile Barthes’ın ifadesi arasında bağlantıyı güçlendirmektir.

mobilya, bir dolmakalem, bizim gerçekten yaygın olarak nesneler diye adlandırdığımız şeylerdir. Nesne artık son derece öznele değil de son derece toplumsala doğru kaçır.”⁸⁹ Nesneler bulundukları tarihsel yapı hakkında göstergesel bir dile sahiptirler. Bu ideolojik iletişim, bir toplumsal grubun göstergesel etkileşiminin mantığıdır. Kısacası nesneler de ikonik bir dille konuşurlar. “Toplum bulunan her yerde, her kullanım kendisinin göstergesine dönüşür. Yağmurluk yağmura karşı korumak için kullanılır; ama bu kullanım, belli bir hava durumunu belirten göstergeden ayrılamaz. Toplumumuz yalnızca standartlaştırılmış, belli bir ölçü ve kurala bağlanmış nesnelere ürettiğinden, bu nesneler ister istemez bir genel örneğin uygulamaları, bir dilin sözleri, anlam aktarıcı bir biçimin tözleridir. Anlam aktarıcı olmayan bir nesne bulabilmek için, herhangi bir şeyden esinlenmeden oluşturulmuş, var olan bir genel örneğe hiçbir bakımdan benzemeyen bir araç tasarlamak gerekir. Bu hiçbir toplumda gerçekleşmesine hemen hemen olanak bulunmayan bir varsayımdır.”⁹⁰ Çünkü bireyler, tıpkı ürettikleri materyaller gibi belli bir kültürün ürünüdürler. Onları şekillendiren kültür bir dereceye kadar benzer duygular taşımasını sağlar.

Nesne imal edildiği andan itibaren toplumsaldır artık. Bu durum fordizmle birlikte zirveye tırmanmıştır. Sanayi devriminden sonra yapılanan fordist üretim sistemi, imal edilmiş nesneleri, daha önce görülmemiş ölçüde toplumsallaştırmıştır. Toplumsallaşan bu nesneler, kitle iletişim araçlarının gelişimiyle ihtiyaç duyuldukları alanların dışında statü kazandırma vb. gibi işlevler de edinerek farklı dillere sahip olmuşlardır. Bu durum, varolan dünyanın standartlaştırılmasına neden olmuş ve nesnelerin insan denetiminin dışına çıkmasına yol açmıştır. Fordist üretim sistemi ile birlikte insan, üretimde ikincil hatta üçüncül boyuta düşer. Uygarlıkla birlikte kölelik boyutuna –ki buna serf ya da işçi de diyebiliriz, aralarındaki fark, sistemdeki konumlandırılmaları göz önüne alınırsa abartılabilecek boyutta değildir- ve ürettiklerine çeşitli toplumsal kurallar ve hukuki yapılarla tecavüz edilen insan, sanayi devriminden sonra tamamen bir robota dönüştürülmüştür. Artık toplumsal kullanımlar ve metallerdeki göstergeler zanaatkarlıkta olduğu gibi bireylerin izlerini taşıyabilme özelliklerini kaybetmiş, kapitalist sistemin izlerini taşıyor olmuşlar, standartlaşmışlardır.

* Barthes’ın ifadelerine bu noktayı eklememdeki neden, kendi yazımın içeriği ile Barthes’ın ifadesi arasında bağlantıyı güçlendirmektir.

⁸⁹ Roland Barthes, “Göstergibilimsel Serüven”, Çev: Mehmet Rıfat, Sema Rıfat, İstanbul, YKY, 2005, syf. 196

⁹⁰ A.g.e., syf. 49

“Kültür; toplumsal deney, bilgi ve benzerlerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı alandır. Yani, ‘toplumsal bilgi’nin depo edildiği ve böylece kültürün gelişmesi ve yeni kültür değerlerinin ortaya çıkması olanağının yaratıldığı alandır.”⁹¹ Kültür, toplum ya da topluluk içinde oluşabilir. Bakir doğaya karşı her çeşit insan etkinliğini kapsar. İnsandan önce ve insandan bağımsız bir kültür olamaz. Kültürün her ögesi, insan tarafından farkındalıkla ya da farkında olmayarak oluşturulur. Kültür fenomenleri, belli anlamlar taşıyan simgesel taşıyıcılardır. Kültürün kendi özel dilinde anlam aktarırlar.

Kültürün oluşumu “kollektif bilincin” varlığını yitirmediği ortaçağ gibi dönemlerde henüz merkezi bir kontrol altına girmediğinden günümüzdeki kadar kontrol altında tutulamıyordu. Ancak modern zamanların ideolojileri, kitle iletişim araçlarının gelişimiyle merkez tarafından yönetilebilir oldular. İkonlar gerek ortaçağda gerekse modern ve postmodern zamanlarda ortak bilinci oluşturma görevlerini sürdürmüşlerdir. Ancak modern zamanların ideolojisini geçmiş dönemlerden ayıran en temel özellik olan ortak bilincin kontrol edilebilirliği, onun ideolojiye doğru evrilmesine neden olmuş; ortak bilincin büyük bir kısmını oluşturan din yerini ideolojilere bırakmıştır. Modern devletlerden önce din, devlet ideolojisine hakimken, özellikle üniter devlet yapılanmalarıyla birlikte ideoloji dine hakim olmuştur. Bu durum ikonları da etkilemiş ve onların üzerinde de bir devrim yaratmıştır. İkonlar bu gelişmelerle birlikte sekülerleşmişlerdir. Onların şekillenmesine, yeni bir kavram hakim olmaya başlamıştır: Piyasa. Kapitalizm, tüm uzay zamanı bir piyasaya çevirmiş ve bunda da en belirgin aracı ikonlar olmuştur. Bu sayede sadece kendi çarkının dönüş kabiliyetinin temellerinden birini edinmekle kalmamış, her ikonun bir ideolojik nesne olmasından dolayı kendi kültürel ağını sağlamlaştırmış ve göstergelerin arkasında çirkin yüzünü peçeleyebilmiştir. “Teknolojik perdenin ardından, siyasal demokrasi perdesinin ardından gerçeklik, evrensel kulluk, yapay seçme özgürlüğü içinde insan onurunun yokluğu belirir.”⁹²

İkonların egemen ideolojiyi yapılandırmasını daha açık bir platforma yerleştirebilmek için ideoloji kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. İdeoloji, özne ile nesne arasında bulunan, nesnenin algılanma biçiminde ve onun üretilmesinde aktif olan; özne ile özne arasındaki tüm ilişkilere, zihnin yapılandırılmasında etken olması nedeniyle ulaşarak hakim olan soyut bir alandır. Bu soyut alan tüm kültürün oluşumuyla, simgelerle somutlaşır. “Simgesel, ne bir kavram, ne bir kategori, ne de bir “yapı”dır. Simgesel:

⁹¹ V.Kelle, M.Kovalson, a.g.e., syf. 161

⁹² Herbert Marcuse, “Karşı Devrim ve İnsan”, Çev: Gürol Koca, Volkan Ersoy, İstanbul, Ayrıntı Yay, 1998, syf. 20

gerçeğe son veren toplumsal bir ilişki biçimi olarak gerçeği ortadan kaldırarak gerçek ve düşsel arasındaki karşıtlığa son veren bir değiş tokuş eylemidir.”⁹³

Bir üretici güçler toplamı, tarihsel gelişimi içerisinde varolmuş ve her yeni gelen nesile, kendinden önceki kuşak tarafından aktarılmış, insanların kendileri ile doğa arasındaki ilişki şeklini dayatmış; her nekadar yeni kuşak tarafından bir çok kültür eklemlenmesine uğrasa da durağan bir koşullanmalar kümesi oluşturmıştır. Bu koşullanmalar kümesi, ikonlar aracılığıyla sembolize edilirler ve tüketilirler. İdeolojik yapılanmanın temel taşı olan ikonlar, toplumsal devrimlerden sonra tasfiye edilirler. Bir önceki iktidar yapılanmasının ikonlarını reddeden ya da kendi içerisinde yeniden özümseten, yani yeniden üreten bu yeni iktidar, dayandığı sınıfın dünya görüşünü, anlamlandırma bütünlüğünü kitlelere dayatır. Ancak ideolojinin varlığı yalnızca, iktidarın bir dayatma süreci ile açıklanamaz. İktidar da farklı bir yapılanmanın aracıdır. “Bireyler hangi koşullar içinde birbirleriyle ilişkiye giriyorlarsa, bu koşullar onların bireyselliklerinin içinde ondan ayrılmaz olan koşullardır; kesinlikle bireylerin dışında değildirler ve, yalnız bu koşullar, bu belirli olan ve belirli koşullar içinde mevcut bulunan bireylere, maddi yaşamlarını ve maddi yaşamlarından ileri gelen her şeyi meydana getirmek olanağını sağlarlar; şu halde bu koşullar, bireylerin kendi kendilerini aktif olarak ifade etmelerini sağlayan koşullardır ve bunlar, bu öz faaliyet ile ortaya çıkarlar”.⁹⁴

Lois Althusser, ideolojinin bizzat kendisinin, bireye özne olarak seslenmesinin hemen ardından onların “işlemesini” sağlayan bir toplumsal kontrol mekanizması olduğunu ifade eder: “Kıçlarında aynasızın teki olmadan ‘kendiliklerinden işlerler’, yok eğer gerek duyulursa, yani ‘kötü öznelere’ davranmanın başka bir yolu kalmamışsa, din ideolojisi dışındaki ideolojiler söz konusu olduğunda, baskı alanında uzmanlaşmış müfrezelerin, yani Engizisyon Yargıçları’nın ya da daha başka uzmanlaşmış yargıç ve polislerin aralıksız, düşünülüp taşınılmış biçimde müdahale etmesiyle ‘işlerler’. Özneler işlerler: gerçekten de doğru olduğunu, başka biçimde değil de ‘tam da böyle olduğunu’ kabul ederler, Tanrı’nın emirlerine, rahibe, Generale De Gaulle’e, patrona, mühendise boyun eğmek gerektiğini, öteki insanları sevmek gerektiğini, vb. kabul ederler. ‘Herşeyin (böyle) yolunda’ olduğunu kabul ederek işlerler ve de üstüne tüy dikmek için bir de ‘Şükür, hep böyle olsun!’ çekerler”⁹⁵. İdeoloji, bireylerin somut var oluş koşullarıyla

⁹³ Jean Baudrillard, “Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm”, Çev: Oğuz Adanır, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Ysynevi, 2002, syf.206

⁹⁴ Karl Marx, Frederick Engels, “Alman İdeolojisi”, Çev: Sevim Belli, Ankara, Sola Yayınları, 1999, Syf.105

⁹⁵ Louis Althusser, “Devletin İdeolojik Aygıtları”, Çev: Alp Tümer, İstanbul, İthaki Yay., 2003, syf. 113

kurdukları imgesel ilişkidir. Ancak bu imgesel ilişkinin oluşumunun her noktasında toplumun kolektif bilincinin ta kendisi bulunur.

“Belirli bir tarza göre üretici faaliyette bulunan belirli bireyler, bu belirli toplumsal ve siyasal ilişkilerin içine girerler. Her ayrı durumda, ampirik gözlemin toplumsal ve siyasal yapı ile üretim arasındaki bağı, ampirik olarak ve herhangi bir kurgu ve aldatmaca olmaksızın ortaya koyması gerekir. Toplumsal yapı ve devlet, durmadan belirli bireylerin yaşam süreçlerinin sonucu olarak meydana gelmektedir; ama bu bireyler kendilerinin ya da başkalarının kafalarında canlandırdıkları bireyler değil, gerçek bireyler, yani etkide bulunan maddi üretim yapan, dolayısıyla belirli maddi ve kendi iradelerinden bağımsız sınırlılıklar, verili temeller ve koşullar altında faaliyet gösteren bireylerdir. Fikirlerin, anlayışların ve bilincin üretimi, her şeyden önce doğrudan doğruya insanların maddi faaliyetine ve karşılıklı maddi ilişkilerine, gerçek yaşamın diline bağlıdır. İnsanların anlayışları, düşünceleri, karşılıklı zihinsel ilişkileri, bu noktada onların maddi davranışlarının dolaysız ürünü olarak ortaya çıkar. Bir halkın siyasal dilinde, yasalarının, ahlakının, dininin, metafiziğinin vb. dilinde ifadesini bulan zihinsel üretim için de aynı şey geçerlidir.”⁹⁶ Zihinsel üretim ortalama bilinçleri oluşturur ve bilinç yaşamı belirlemez, yaşam bilinci belirler. Bir anlamlandırma ve simge çözme süreci olan yaşam ise şuursuzca ideolojiyi oluşturur. Kapitalist sistemin gereği “halk, hala son derece cahildir ve hükümetlerin sistematik çabalarıyla cehalet içinde tutulmaya devam edilmektedir. Hükümetler, haklı olarak bu cehaleti, iktidarlarını sürdürmenin asli koşullarından biri olarak görürler.”⁹⁷

“Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir; başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur; bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlı durumdadır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikrî ifadesinden başka bir şey değildir; egemen düşünceler, fikirler biçiminde kavranan, maddi, egemen ilişkilerdir, şu halde bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerin ifadesidirler.”⁹⁸

⁹⁶ A. g. e., syf.45

⁹⁷ Mihail Bakunin, “Tanrı ve Devlet”, Çev: Sinan Ergün, 2004, Ankara, Öteki Yayınevi, Syf. 17.

⁹⁸ Karl Marx, Frederich Engels, “Alman İdeolojisi”, Çev: Sevim Belli, Ankara, Sola Yayınları, 1999, Syf. 75

İdeoloji tarihsel bir olgudur. İdeolojinin, sadece ve sadece bir toplumun ortak bir yaşamından ortaya çıktığı dönemler geride kalmıştır. Günümüzde bir toplumun ortak yaşamından çıkıp iktidardaki sınıfın çıkarları doğrultusunda yeniden üretilbildiği gibi, farklı bir kültürün tarihsel gelişiminden oluşan bir şablon da, tepeden inme ve zora dayalı olarak aşılabilir. Hakim olan bir görüşten türeyebilir ya da ona karşı doğabilir. İdeoloji, egemen sınıfın, çıkarlarının simgelerini rasyonalize ederek tüm sınıflara sunmasıdır. Süje ile obje arasındaki alana müdahalede bulunan iktidarın, bu alanı, kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemesidir. Bu bağlamda, Michael Foucault'nun belirttiği gibi iktidar her alanda, özne ile ilgili her noktadadır. Bunu ideoloji ile sağlar. Hakim toplumsal sınıf, iktidarını ideolojiyle meşrulaştırır. Görsel kültürün yeniden yapılandırılması, süje ile obje arasındaki alanın düzenlenmesi, iktidarın etkinliğinin önemli bir parçasıdır. İnsanın duyu organlarının en baskın olanı gözdür. İnsanın öğrenmesinde en etkin organı olan göz, onun tüm yaşam alanının düzenlenmesinde sabit aldığı bir parametredir. Görme engelli bireylerin yaşama zorlukları, görmemelerinden kaynaklanmaz. Onların bu zorlanmalarının temel nedeni, çevre düzenlemesi gibi tüm yaşam pratiklerinin oluşturuluşunun parametresinin görme olmasıdır. Bundan dolayı ikonların ideolojiyi yapılandırmadaki etkisi, dil kadar önemlidir.

Bireyler, toplum içerisinde, toplumun ikonlarını sürekli olarak tüketirler ve bu tüketimi en fazla besleyen ikonlar, o kültürün en yaygın olan ikonlarıdır. Toplum içinde yaşarken bireylerin birbirleri ile etkileşime girme noktalarında, onların kendi kültürlerinin ikonları olması durumu söz konusudur. “İdeoloji, hiçbir şekilde bir soyut öğretiler kümesi değil, bizi biz yapan, gerçek kimliğimizi oluşturan temel maddedir. Sahip olunagelen bakış açıları kümesidir.”⁹⁹ Bireyler, ideolojinin onları biçimlendirme şeklinin dışında hareket edemezler. Bu sebeple kendi kültürlerinin ikonları olurlar. Gerçekte, toplum içinde yaşayan bireyin en fazla etkileşimde bulunduğu ikon, işte bu ikonlaşmış bireylerdir. İlk olarak aile içerisinde tanıştığı ikonlaşmış bireyler, sonrasında bir bilinç haritası oluşturarak, diğer bireylere yaklaşmasında etkili olurlar. O yaklaşmanın boyutlarında ve biçimlerinde bir taslak görevi görürler. Hegemonyacı ilişkilerin ilk şablonları bu şekilde kazanılır. Bu ilişkiler doğallaşır ve evrenselleşir.

“Adorno ve Horkheimer’a göre hegemonyacı ilişkilerin, çağdaş teknolojilerin kendi rasyonelinden neş’et ettiğini söylemek, temel nitelikte bir yanıltır. Teknolojik

⁹⁹ Terry Eagleton, “İdeoloji”, İstanbul, Ayrıntı Yay., 2005, syf.43

rasyonel, kendine yabancılaşmış toplumun baskıcı ve zorba doğasıdır”¹⁰⁰. “Çağdaş toplumlardaki sorunlar, toplumsal sistemin ‘her şeyi aynı düzeye getirici’ ve ‘her şeyin birbiriyle eşitlenebilir kılınması’ndan doğmaktadır ki bu durum işlikteki çalışmanın mantığı ile, işlikteki çalışmanın dışındaki toplumsal yaşamın diğer alanlarındaki mantık arasındaki ayrımların gitgide ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Daha açık bir anlatımla, çağdaş insanın çalışma saatleri dışındaki yaşamının tüm alanlarının, işlikteki çalışmanın mantığı tarafından istila edilmesi demektir. İşlikteki çalışma etik’i ile, işlikteki çalışmanın dışındaki boş zamanın birbiriyle değiştirilebilir (aynı) değerler içine sokulması ise, çağdaş toplumlarda, her şeyden çok, ‘kültür endüstrisi’ aracılığı ile gerçekleşmektedir”¹⁰¹. Bunun dışında tüketim maddeleri, özellikle sanayi devriminden sonra kültür endüstrisinin vazgeçilmez bir hammaddesi olmuşlardır. Kültürün üretilmesi, kitle iletişim araçları dışında tüm tüketim maddelerine yayılmıştır. Tüketilen tüm nesneler, ikonik bir sembolle birleştirilmiş, kitle iletişim araçları sayesinde sürekli olarak yaşam pratiklerine sızdırılmıştır. Bireyler kendi varoluşsal biçimlerini, tüketimden geçerek keşfeder olmuşlar, kendi bedensel biçimlerini bile sistemin onlara sunduğu bedensel biçimlerle fark edebilecek kadar nevrotik bir boyuta ulaşmışlardır. Net bir biçimde ifade edilebilir ki, çağdaş toplumlarda metanın kendisi bir propaganda aracıdır.

“Kültür endüstrisi, kültürel metalar ve bunların tüketilmesine uygun yeni kavramlar oluşturmaktadır. Ancak bu kavramlar, var olan statikoyu koruyan sınırları aşmaz ve devrimci nitelik taşımaz. Kitleye, içerikleri özdeş olan kültürel metalar dışsal öğeleri farklılaştırılarak verilir. Böylece, gelir düzeyi, oturduğu semti, eğitimi, etnik kökeni, dinsel inancı vb. bakımından belirli kategorilerde toplanan herkese birşeyler hazırlanarak çeşitli nitelikte mallar sunulmakta; herkes için birşeyler hazırlanarak hiç kimsenin kaçamaması sağlanmaktadır. Mekanik yönden ayrı ürünler, sonunda, bu yolla hep birbirinin özdeşi olmaktadır; ucuz olanı, pahalı olanı, içinde rol alan yıldızlarının sayısı ve bunlara verilen ücretlerin miktarı; kullandıkları teknolojinin gelişkinlik düzeyi; kullandıkları yararlandıkları psikolojik formülalar ayrı ayrı olsalar bile, özde hepsi aynı olmaktadır; estetiğin gerilemesi ve yatırımlanmış sermayenin yengisi ve Kant’çı beklentinin. Yani duyuşal deneyimlerin temel kavramlarla ilintilendirilmesinde bireyselliğin katkıları olabileceği umudunun boşa çıkışı; endüstrinin, bireyden, bireyin bu işlevini de soyup alması. Kant’a göre, ruhta gizli bir mekenizma vardır ve bu mekenizma olaysız

¹⁰⁰ Ünsal Oskay, “Çağdaş Fantazya”, İstanbul, Der Yayınları, t.y.,syf186

¹⁰¹ age. , syf 187

sergilerimizi saf akıl'ın sistemine denk düşecek bir biçimde hazırlamaktadır. Bugün ise, bu gizli mekanizmanın gizi artık çözümlenmiştir. Kültür Endüstrisi bu mekanizmanın işleyişini planlamakta; bunun ardında ussal kılmak için ne denli çalışırsak çalışalım genede ussallık-dışı kalan, toplumsal iktidar bulunmaktadır. Her şey basitleştirilmiş sınıflandırılmış, kitleselleştirilmiş (kişiselleştirilmiş) bireylerin düşleri de kendilerinin olmaktan çıkarılmıştır. Ne var ki, herşey düş tutkunu idealizmle uygun düşecek biçimde düzenlenmiş bulunmaktadır”¹⁰².

“İnsanın kurtulabilirliğini, sanki yaşadığı zamana inat edermişçesine iyimser ve olumlu bir şekilde nitelendiren Walter Benjamin, gerçekliğin bilişsel algılanmasının çok zor olduğu modern dönemde bu güçlüğü aşabilmek isteyen düş görücünün algılama biçiminin mimetik** algılama biçimi olması gerektiğini; ama, bunun tıpkı çocukluktaki gibi, kendisi dışında bulunduğu dünyayı kendisine göre yıkıp yeniden kuracak bir mimetik algılama biçimi olmasını savunmuştur. Benjamin'in temel sorunu özgürleşimdir. Özgürleşim bir Tarihsel Aydınlanma sürecidir ona göre. Benjamin'in düşüncesine göre özgürleşim hem bir aydınlanma hem de bir uyanmadır. Yabancılaşmış insan konumundan, yabancılaşmadan kurtulmuş insan konumuna geçmektir ki bu da tarih bilgisi edinme yöntemiyle yani rüya yorumlama yöntemiyle ortaya çıkar. Çünkü tarihin büyük bir bölümü rüyalar ve fantazyalar düzeyinde oluşup ortaya çıkmıştır”¹⁰³. “Fantazya ve rüyaların yorumlanmasıyla fantazya ve rüyalar aşkınlanacaktır. Bu süreç Benjamin'e göre diyalektik bir niteliktir. Fantazya ve rüyaların yorumlanmasında bilinçaltı ve onun görünen biçimlerinin tarih içinde değişimler geçirmesi çok önemlidir. Bilinçaltını tanıyıp tarihsel olarak gelişimini öğrenmedikçe ve bunu kendi bilgilenmişliğimize katmadıkça aydınlanmış, özgürlük kazanmış ve özne durumuna geçmiş olamayız demektedir Benjamin.”¹⁰⁴ Kapitalist sistem fantazyaları ikonlar aracılığıyla, sanal ikon gezegeninde gerçekleştirmiştir ve bu gerçekleştiriş, bireylerin bu sanal ortamla ilişkiye geçmesi sonucunda onların hayal gücüne gem vurmuş, hayal güçlerini sınırlamış ve bir anlamda geleceği ipotek altına almıştır.

Varoluşçuluğun yapı taşlarından sayılan, Danimarkalı filozof Soren Kierkegaard'a göre, “insanı sonsuzluğa taşıyan düş gücüdür, ancak bunu, insanı kendinden uzaklaştırarak

¹⁰² Adorno ve Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği, Kabalcı, syf 123-124

* **Mimetik, taklitle yakın anlamıdır. Başkalarının arzularına özenen, başkalarının arzularından hareket eden bir duyguyla güdülenmek.

¹⁰³Ünsal Oskay, “Walter Benjamin’de Tarih, Kültür ve Fantazya”, İstanbul, t.y., Der, syf 148

¹⁰⁴ a.g.e. , syf 150

ve böylece tekrar kendine dönmekten alıkoyarak yapar”¹⁰⁵. İşte tam bu noktada, bireyin bilinciyle kendi arasına, yani varoluşunun şekillendiği o, can alıcı noktaya, sistemin düşünceleri hakim olur. Alternatif bir sunumun olmadığı bir ortamı sürdüren ve statikoyu koruyan iktidar, oluşturduğu medya atmosferi ile beyinlere hükmedişini güçlendirir. Sistem düşleri kontrol edebilecek kadar aşkın bir güce sahip olmuş ve bu durum bireylerin özgür olabileceği tek alanın da işgaliyle sonuçlanmıştır.

2.4. GÖRSEL KÜLTÜRÜN YAYGINLAŞMASI

İkonlar, belli bir diktatoryaya sahiptir. Var olanı sanal bir ortamda yeniden üretirken anlam yapılarını da biçimlendirirler. İkonların sunumunda oluşturulan paradigmalardan genel anlamı, ikonların anlamlarına ve daha özelde her ikonun sunumundaki anlama ideolojik baskı yaparlar. Görsel kültürün yaygınlaşması ve kontrolün ideolojik yapılanması bu şekilde gerçekleşir. Kontrol, teknolojik araçların gelişimiyle ulaşabildiği alanı maksimuma çıkarmıştır. “Ondokuzuncu yüzyılın ortasında Massachusetts’li bir portre ressamı olan Samuel Morse, elektrikli telgrafla ‘Tanrı ne yapmış?’ diye ilk mesajı göndererek dünya tarihinde yeni bir evrenin kapısını açmıştır. Daha önce hiçbir mesaj onu taşıyacak biri olmadan başka bir yere götürüleliyordu. Uydu teknolojisinin ortaya çıkması ise her adımda geçmişten dramatik bir kopuşa daha işaret etmektedir. (...) 1 Şubat 1999’da, Morse’un nokta-çizgi dizilerini icat etmesinden yaklaşık yüz elli yıl sonra, Mors alfabesi dünya sahnesinden kesin olarak silinmiştir. Onun yerini, tehlikeyle karşılaşan gemilerin hemen yerlerini bildirebilecekleri uydu teknolojisi kullanan bir sistem aldı. Anında elektronik iletişim sadece haberlerin ya da bilgilerin daha çabuk aktarılmasını sağlayan bir yol değildir. Anında elektronik iletişimin varlığı, ister zengin ister yoksul olsun, bireylerin yaşamlarının tüm dokusunun değişmesine neden olur. Nelson Mandela’nın görüntüsü insanlara, yan komşularının yüzünden daha aşına geliyorsa, gündelik yaşantının niteliğinde bir şeyler değişmiş demektir.”¹⁰⁶

Bireylerin bilinçlerindeki tüm imgeler hayattaki karşılıklarından kopuk; gerçekliğe değil, ayrı bir dünyaya, mükemmel bir dünyaya göndermede bulunan imgelerdir. Fotoğrafik olarak sunulan bebek en güzel bebek, yiyecek en güzel yiyecek, at ise en güçlü, palazlanmış olan bir attır. “Global bir yanlış bilgilendirme sistemi oluşturan fotoğraf imgeleriyle kuşatılmış durumdayız: tanıtım adıyla bilinen sistem, tüketiciye yönelik

¹⁰⁵ Soren Kierkegaard , “Ölümçül Hastalık Umutsuzluk”, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2004, syf 41

¹⁰⁶ Anthony Giddens, “Elimizden Kaçıp Giden Dünya”, Çev: Osman Akınhay, İstanbul, Alfa, 2000, syf.23-24

yalanlar yaymaktadır. Bu sistemde fotoğrafın rolü ifşa etmek; yalan, fotoğraf makinesinin önünde inşa ediliyor. Bir nesneler ve figürler ‘tablo’su bir araya getiriliyor. Bu ‘tablo’, bir simgeler dili imalı bir anlatım ve sıklıkla cinsel içerikli modellerle bir gösteri kullanmaktadır. Sonra bu ‘tablo’nun fotoğrafı çekilir, çünkü fotoğraf makinesi, ne kadar sahte olursa olsun herhangi bir görünümün dizisine otantiklik atfeder. Fotoğraf makinesi, bir yalanı alıntılarında kullanıldığı zaman bile yalan söylemez. Böylece de, yalanın daha doğru görünmesi sağlanmış olur”¹⁰⁷

Gerçek dünyayı kitle iletişim araçlarıyla, kodlayarak algılayan yığınların dünyası, gerçeklikten kopmuş mükemmel bir dünyadır. Bu kopuşa duyulan ihtiyaç şu noktadan kaynaklanır: Gerçek dünya, sistemin zincirleriyle daraltılmış; insanın hemcinsini sömürmesiyle, ilişkilerin anlaşılabilirliğinin bile rekabet unsurlarından geçtiği kaygı dolu bir dünyaya dönüşmüştür. Böyle bir dünyada bireylerin mükemmel bir dünya oluşturmak için “ikonik bilinç”^{*} oluşturması kaçınılmazdır. “Bir toplumda, yönetenler kadar, baskı altındaki gruplar da şeyleri adamakıllı rasyonalize edebilir.”¹⁰⁸ Egemenlik altındaki gruplar, kendilerini aldatma derecesinde, aslında hiç de mutsuz olmadıklarına kendilerini ikna ederek durumlarını rasyonalize edebilirler. İkonik bilinç, Marx’ın sözünü ettiği “yanlış bilincin” bir çeşidi olarak kurgulanabilir ve o da yanlış bilinç gibi bir rasyonalizasyon mekanizmasıdır.

İkonik bilinç bizim yeni deneyim dünyamızdır. Bizim deneyimlerimizin gösteri toplumu tarafından üretilip bize sunulduğu, bu deneyimlerin kurulumunun ve yaşanmasının denetiminin sistemin eline geçmesi durumunun ifadesidir. Gerçek deneyimlerin yerini sanal deneyimler silsilesinin aldığı, yaşanmışlıklarımız üzerinde hakimiyet kuran ve onları hatırlayışımızda egemen olan bir yaşanmışlık hissidir. “Bizim deneyimlerimizdeki yoksulluk, aslında yeni bir çehreye bürünmüş olan büyük yoksulluğun bir parçası.”¹⁰⁹ Kendi kültürüyle bağlarını kopartmış yığınlar, sistematize edilmiş bir biçimde yeni üretim ve tüketim ilişkileriyle kültürel bir içiş edilme durumu yaşamaktalar. Kapitalizmin yayıcısı kent kültürü, dünyanın her noktasını birbirine benzetmekte ve bu benzeyiş kapitalizmin temel mobiliteleri tarafından yapılandırılmakta. Bu deneyim

¹⁰⁷ John Berger, “O Ana Adanmış”, a.g.e., 2005, syf. 91

^{*} İkonik bilinç ifadesini, bilincin oluşumunun temellerinin gerçekliğin yansımalarından koparak ikonlardan oluşması durumu için kullanıyorum. Bilinçteki yansımalar, gerçek bir nesnenin yansımalarından değil de imgenin yansımalarından oluşma durumu için kullanıyorum. Jean Baudrillard’ın simülasyon kuramının oluşturduğu bilinçler, ikonik bilinçlerdir. İkon enflasyonuna uğramış, İkinci Dünya Savaşı sonrası kitleler (televizyon gibi birçok kitle iletişim aracı savaş sonrasında yaygınlaştı), ikonik bilince sahip olmuşlardır.

¹⁰⁸ Terry Eagleton, “İdeoloji”, Çev: Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, Syf. 85

¹⁰⁹ Walter Benjamin, “Parıltılar”, Çev: Yılmaz Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 2003, syf.18

yoksulluğu Benjamin'in ifade ettiği gibi bir çeşit barbarlıktır. "Toplumsal ilişkiler yoluyla enformasyon üretilmesi dönemi sona ermiştir"¹¹⁰ Üretilen enformasyon, gerçeklikten kopuk hipergerçekliğe bağımlı, kurgulanarak hayata geçirilmiş, hayattan değil başka bir kurgudan kurgulandığı için de bir film şeridini oluşturan fotoğraflardan farksızdır. "Kültürel üretim, anlağın, içerisine kadar götürülmüştür: Artık gösteren açısından gerçek dünyaya doğrudan onun gözleriyle bakmamakta, fakat Platon'un mağara örneğinde olduğu gibi, dünyanın zihinsel imgelerini onun sınırlı duvarları üzerinde izlemektedir"¹¹¹. İnsanlık, gösterenin göndermede bulunduğu gösterilenden günümüzdeki kadar uzakta olmamıştır. Bu durumda ihtiyaçları karşılanamamakta ve tatmin edilememektedirler. Kendi ihtiyaçlarının tatmininin dışında, ancak hep kıyısında dırlar.

"Günün sonsuz karmaşık sorunlarından yorgun düşen ve yaşamdaki amacın, kendilerine sonsuz araçlarla yürünen çok uzak bir perspektifin ucundaymış gibi görüldüğü insanların gözünde yaşamın öyle bir varlığı belirir ki bu, her ifade tarzında en basit ve aynı zamanda en konforlu biçimde kendisiyle tatmin olur. Burada artık bir otomobil hasır bir şapkadan hafiftir, ağaçtaki meyve uçan balonun sepeti gibi çabucak yuvarlaklaşır."¹¹² Nesnel gerçeklikteki bu sapmaların kendini gittikçe daha yoğun hissettirdiği bu yeni toplum, Guy Debord'un ifadesi ile gösteri toplumdur. Gösteri toplumunda insanların bilinçleri, her dönemde olduğu gibi ürettiklerinden etkilenmiş ve ikonik bilince dönüşmüştür. Bilinçte varolan kavramlar, nesnel gerçeklikten yoksundurlar. Nesnelerin imajları onların yerine ikame olmuşlardır. "Gösteri metası, tamamen normal ve sıradan şeyleri –bir araba, ayakkabı, sosyoloji doktorası- olağanüstü eşyalar gibi, üstün ve belki de elitist bir varoluşun anahtarı gibi sunar."¹¹³

Çağımız, temel varoluşsal özellikleri itibarıyla –ki bu varoluşun temeli kapitalist ilişkilerdir- dış görünüşü öze tercih eder. Kutsallığı yeniden üreten bu çağ için kutsal olmayan tek şey hakikatin kendisidir. Kutsallaşmanın had safhası yanılsamanın had safhasıdır. "Gösteri, metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başardığı andır. Görülebilir olan sadece metayla kurulan ilişki olmakla kalmaz, ondan başka bir şey de görülmez: Görülen dünya metanın dünyasıdır. Modern iktisadi üretim, diktatörlüğünü yaygın ve yoğun bir şekilde genişletmektedir. Sanayileşmede geri kalmış yerlerde,

¹¹⁰ Richard Sennett, "Kamusal İnsanın Çöküşü", Çev: Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, syf. 45

¹¹¹ Frederic Jameson, "Kültürel Dönemeç", Çev: Kemal İnal, Ankara, Dost Yay. 2005, syf.21

¹¹² Walter Benjamin, Parıltılar, syf.22

¹¹³ GuyDebord, "Gösteri Toplumu", Çev: Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul, Ayrıntı Yay.,2006, syf.31

üretkenliğin gelişmesinde baş sırayı çeken bölgelerin dayattığı emperyalist tahakkümle ve birkaç gözde malla birlikte zaten egemendir. Gelişmiş bölgelerde, jeolojik meta tabakalarının sürekli olarak üst üste yığılması ile toplumsal alan istila edilmiştir. ‘İkinci Sanayi Devrimi’nin bu aşamasında, yabancılaşmış tüketim, kitleler için, yabancılaşmış üretime ilave bir görev haline gelir. Bu, bütün olarak toplam meta haline gelmiş olan bir toplumun satılık emeğinin tümüdür; döngünün sürmesi gerekir. Bunun yapılabilmesi için, bu toplam metanın, bir bütün olarak işleyen üretici güçlerden mutlak olarak ayrılmış, parçalanmış bireye parçalar halinde geri gelmesi gerekir. Uzmanlaşmış tahakküm biliminin uzmanlaşması gereken nokta burasıdır: Sürecin bütün seviyelerinin kendi kendini düzenlemesine bekçilik ederek, sosyoloji, psikoteknik, sibernetik, göstergebilim vs. halindeki parçalara ayırır.”¹¹⁴ Bu bağlamda gösteri toplumu, kapitalist koşulların zamanla soyutlaşan ve incelerken benimsenen totaliter yapısının kendi genel ikonunu oluşturmasıdır. “Modern gösteri –toplumun tümünün gösteri toplumu olarak tanımlanması doğrultusunda*-, sorumsuz bir egemenlik statüsüne ulaşmış otokratik pazar ekonomisinin hükümranlılığı ve bu hükümranlığa eşlik eden yeni hükmetme tekniklerinin tamamıdır.”¹¹⁵

Ortaçağda halkın büyük çoğunluğu kendi yöneticilerini, hayatları boyunca görmemişlerdir. Postmodern toplumlarda da kitleler yöneticilerini görmezler. Ancak yöneticinin figürünü bilirler. Bu figür, onlara özel olarak imaj tasarımcıları tarafından hazırlanmış bir ikondur. Gerçekte günümüzde gördüğümüz, yöneticinin hayatından ufak bir kesittir. Sistem tarafından biçimlendirilmiş bir kesit, biçimlendirilmiş bir ikon. Bu onu yüceltmemizde temel etkindir. İşte bu durum az önce bahsettiğimiz ikonik bilincin yanılgılarından biridir. Bu yanılgılar toplamından oluşan ikonik bilinç, gerçek dünyadan taban tabana kopuk bir algılama oluşturmaz. Ona teğet geçer, ondan beslenir. Weber’in sözünü ettiği “büyü bozumu”, aslında bir bilinç değişimi, bir bilinç evrimidir. Zaman-mekan algısındaki değişimdir. İkonik bilinci oluşturan sanal öğeler, bireye sanal bir deneyimler zinciri yaşatır. Birbirinden kopuk bir deneyimler zinciri. Postmodern şehirler, farklı iklimler ve farklı kültürlerden parçalar taşıyan bir kolaje şehir düzenlemesi sunar. Televizyondan iletilen mesajlar, dünyanın her noktası hakkında bilgi sahibi olmamıza neden olur. Tüm insanlık bir hayali cemaate mensuptur ve bu cemaat, onun kendi kültürel özelliklerinin önüne geçmiştir.

¹¹⁴ Guy Debord, Gösteri Toplumu, syf. 53

* Ayraç içindeki kısım benim.

¹¹⁵ Guy Debord, Gösteri Toplumu, syf.174

“İnsan, Homeros’un Odysseia’sı ile çıktığı yolculuğunun ve kuşkusuz bu yolculuk sayesinde vardığı Aydınlanmanın açık ufuklarından sonra, bugün, ‘dünyayı sadece evinde ve televizyonun başında görebilmekte... dar bir yaşam sürdüğü ışikteki zamandan sonra geldiği evinde, kapısını dünyaya kapadığı zaman seyrettiği bu ikame dünya karşısında, gerçek dünyanın hayaletinin tüketicisi olarak penceresiz bir monada dönüşmektedir.”¹¹⁶

“Televizyon, radyo ve internet her zaman yayındadır. Nasıl elektrik kullanılmadığı zaman ortadan kaybolmuyorsa, iletişim araçları da izleyiciler kapama düğmelerine bastıklarında ortadan kaybolmazlar. Bu sürekli mevcudiyet, insan hüneri ve yaratıcılığı sayesinde kurulmakta olan, inşa edilmiş yeni bir çevrenin parçasıdır.”¹¹⁷ İnsan hüneri ile kurulmakta olsa da gün geçtikçe ondan bağımsızlaşmakta ve bir imge akımı haline dönüşmektedir. Bu kontrolsüz akım bireylerin rüyalarına benzer bir hal almıştır ve bireyin sanal ikon gezegenine kaçıışı, gündüz düşlerine kaçışını andırır. Işık ve ışık dışı zamanın rasyonelleştirilmesi, bireyin üretime aşırı bir biçimde yabancılaşması, gündelik hayatında kendini gerçekleştirebileceği yeni kavramlarla ilgilenememesi, insanlarla ilişkilerindeki formal yapıların baskısı ve yeniliğe kapalılığı; bu kaçış ihtiyacını doğurur ki, tıpkı gündüz düşlerinde olduğu gibi kontrolsüz bir biçimde ve birçok zaman ne aradığını bilmeksizin, amaçsız bir şekilde televizyonun düğmesine basarak ya da internette sörf yaparak keyif verici, narkotiksel bir ortama, imge akımına giriş yapar. “İmgeler, giderek karmaşıklaşan imge-dünyaların farklı katmanları arasındaki dolayımlayıcılardır. Hiçbir teknolojinin, imgelerin bu gelişmekte olan tarihi üzerinde televizyonunki kadar büyük bir etkisi olmamıştır.”¹¹⁸ Ceylan ya da sincapı doğal ortamında göremeyecek olan bir kuşak kapıdadır. “Ufuktaki ağaçlar, gökyüzündeki yıldızlar, onları izleyenlere görmüş oldukları ağaç ve yıldız imgelerinden soyutlanmış saf bir süreç ve vizyon yoluyla ulaşmıyor artık. Geçen iki yüzyıl zarfında, Batılı toplumlar, imgelere ya da imge-dünyalara dayalı fiziksel ve psikolojik altyapılar inşa ettiler. Bu şekilde ağaçlar doğal konumlarından, dolayımlanmış daha karmaşık bir mekana, doğal olmayıp yazılmış bir mekana çekiliyor. İzleyicilerin izlediği imgeler artık sadece imge değil; daha çok, büyük fotoğrafçı Jeff Wall’un öne sürdüğü gibi, imgeler insanların kendilerini görme biçimlerini değiştiren artık kendilerini bireyler olarak değil, melez personalar olarak görmelerine yol açan ve kimliğin artık tek bir yeri, nesneyi ya da kişiyi mesken tutmadığı teknolojik bir zekayı temsil

¹¹⁶ Gunther Anders’ten aktaran Ünsal Oskay, “Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri”, İstanbul, Der Yay., 2000, syf. 10

¹¹⁷ Ron Burnett, “İmgeler Nasıl Düşünür?” Çev: Güçsal Pusar, İstanbul, Metis, 2006, syf.34

¹¹⁸ A.g.e. , syf. 30

ediyorlar”¹¹⁹ ki biz bu zekanın bireyin bilincini etkilemesiyle ikonik bilinci oluşturduğunu ifade etmiştik.

Kitle iletişim araçları ile yaşamlarına tanık olunduğu sanrısı içerisinde tüketilen sistemsel ikonlar, gerçek dünyada yoktur. Onların yaşam pratikleri kitlelere sunulduğu gibi değildir. Elbette gerçek dünyada izdüşümleri vardır ama kitlelerin tasavvurundaki ikonik şekilleri doğrultusunda, öyle bir canlı yoktur. Onların gerçek dünyaya izdüşümleri ile ikonik bilinçlerdeki tasavvurları arasındaki mesafe, mitleştirilebilmelerinin temel nedenlerindendir. Ancak bu durum, ikonların dünyasını gerçeklikten ayırır ki asıl sorun, kitlelerin bu durumdan haberdar olmamasıdır. İkonların, bu durumun farkındalığına göndermede bulunmamasıdır. Bu durumun kitleler tarafından farkındalığı, bireylerin mükemmel dünya ihtiyacını tatmin etmelerine büyük bir darbe vurur ki bu durum, sanal ikon gezegeninin kıyameti ile sonuçlanır.

İnsan, sınıflı toplumda yaşadığı sürece sanal ikon gezegenlerine kapatılmaya mahkumdur. Mülkiyet kavramının yaygınlaştığı ve sınıflı toplumların olduğu günden bu yana, her dönemde bir sanal ikon gezegeni oluşturulmuştur. Gerçek dünyadaki kültürün evrilmesi, onun da evrilmesine neden olmuştur. Bireylerin toplum içerisindeki konumlanışının, onlara acı vermesi, reel dünyayı yanılsamalı bir biçimde algılama ihtiyacına neden olmuş ve bu ihtiyaç, ilk zamanlar dinler sayesinde giderilmiştir. Toplumun sekülerleşmesi ile birlikte kitle iletişim araçları bu ihtiyacı karşılar olmuşlar ve yeni ilahlar yaratmışlardır. İnsanın insanı sömürmediği bir toplumun var olması, bir başka dünya ihtiyacının yok olacağı günü müjdeleyecektir. Bu sebebledir ki, topluma sürekli olarak her dönemde pompalanan bu ikonları en fazla tüketen kesimler emekçi kesimler olmuşlardır. Sisteme emeklerinden başka satacak bir şeyleri olmayan bu kesimlere sistem, karşılık olarak, reel bir mutluluk değil, bir rüya alemi verir. Gustave Le Bon’un şu ifadesi bu durumu net bir şekilde betimler: “Kim ki kalabalığa yanılsamalar sunar, kolayca onun efendisi olur; kim ki bu yanılsamaları bozmaya kalkışır, her zaman onun kurbanı olur.”

İkonların egemen ideolojiyi yapılandırma süreci, bireyleri gerçek durumlarını algılayabilecekleri bir zeminden uzaklaştırma sürecidir. Bu uzaklaştırma süreci gerçeklikle bağlantıyı mümkün olduğunca kopartarak, onun yerine yeni kavramları yerleştirir. Yerleştirme eylemi bireylerin ikonlarla özdeşim kurması, ikonlar aracılığıyla tarih bilincinin yeniden üretilmesi ve gerçek tarihin alternatifleştirilmesi, dilin ideolojik işlevselliğinden kitle iletişim araçlarıyla bilgi ve haber iletiminde yararlanılması gibi, her

¹¹⁹ Ron Burnett, “İmgeler Nasıl Düşünür?”, Çev: Güçsal Pusar, İstanbul, Metis, 2006, syf.34

alana yayılan ve her alanda çeşitlenen bir bağlamda yapılır. Statü kavramı gibi soyut tatmin araçları sayesinde, egemen oldukları küçük krallıklar yaratan bireyler; bu krallıklarda rasyonelle irrasyonel bir bilinç arasında salınarak nevrotik bir hayatı, ikonlarla doldurulmuş bir hayatı yaşamakta, tüketmektedirler ve tükettikçe kendi gerçekliklerinden uzaklaşmaktadırlar. “Yabancılaşmış emeğe dayalı bir toplumda duyular körleşmiştir: İnsan şeyleri ancak var olan toplum tarafından verildikleri biçim ve işlevleriyle, yapıldıkları ve kullanıldıkları şekilleriyle, dönüşüm olasılıklarını da sadece var olan toplumun tarifi ve sınırları içinde algılar.”¹²⁰ Duyu körleşmesinin, algılayamamanın bir başka nedeni de iletileri anlamlandıramamadır. İşbölümünün aşırılışması ve uzmanlaşılabilir konuların genişlemesi insanı bilgi toplumunda cahil bir varlık haline dönüştürmüş ve yapay bir güven duygusuna mahkum etmiştir. Birey yaşam pratiklerinin her noktasında sorgulamadığı, yapay bir güven duygusu duymaktadır. Anlamadığı birçok konuda, uzmanlaştığı iddiasıyla öne sürülen kanaat önderleri, ankormenler, muhabirler ve daha birçok uzman yardımına koşmakta; o da bu kişilere sınırsız bir güven duymakta bir anlamda varolan kaotik durumunun açısından kaçmaktadır. “Gerçek ya da hayali, neredeyse hiçbir olay bizi uzun süreliğine şaşırtamaz çünkü bizi şaşırtacak olayın kabul edilemez bir çelişki olarak görünmesini sağlayacak, kapsamlı ve tutarlı bir resme sahip değiliz.”¹²¹

“Önüde yayılan sürüyü gözle bir:

Ne dünü bilir ne bugünü, bir o yana sıçrar bir bu yana,

Yer, uyur, geniş getirir, yeniden sıçrar, sabahtan

Akşama, bugünden öbür güne, kısacık yaşamının haz

Ve acılarıyla bağımlı, an’ın tepeciklerinde yaşar durur,

Bu yüzden de ne bir üzüntü ne bir bıkkınlık duyar.”

Friedrich Nietzsche¹²²

Nietzsche’nin bu sözlerinden de anlaşılabilirliği gibi, “1800’lerin güçlü beyinleri, şu anki tarih enkazını önceden görebilmişlerdir ve gerçekte 100 yıl önce tahmin edilmeyen hemen hiçbir şey olmuyor şimdi. Hegel ‘Kitleler ilerliyor’ demişti. Comte’da ‘Ruhsal etkiden yoksun olan devrimci çağımız bir felakete neden olacak’ diye belirtmişti.

¹²⁰ Herbert Marcuse, Karşıdevrim ve İsyan, syf. 67

¹²¹ Neil Postman, Teknopolü Yeni Dünya Düzeni, syf. 73

¹²² Friedrich Nietzsche, “Tarih Üzerine”, İstanbul, Say,1996, syf. 61

Nietzsche ise Engadine'in sarp bir uçurumundan 'Nihilizmin yükselişini görüyorum' diye bağırıyordu.¹²³

19. yüzyılın ürünü olan günümüz insanı, ikon enflasyonunun oluşturduğu yeni atmosferin etkisiyle, diğer insanlardan ayrı bir insandır. Daha önceki yüzyıllarda yaşamış olan insanlarda birbirlerinden farklıdır elbet, fakat onlar, bu yeni insanla karşılaştırıldığında temelde benzerdir. Kuşaklar arası farklılaşmanın hızı artmıştır. "İnsanlar için hayat bütün dönemlerde sınırlama, zorunluluk, bağımlılık yani tek kelimeyle baskı anlamına geliyordu. Bu yeni insanı, doğumundan beri çevreleyen dünya, onun kendisini sınırlamaya zorlamaz, karşısına yasak da çıkarmaz, aksine iştahını kabartır. Zamanı yaşayan insanlara sanki bu yükselişin –*meta üretimi yükselişinin*–* tükenmeyen gücünden çok hoşlanmış gibi, yarın hep daha fazla zenginliğin, daha fazla mükemmelliğin geleceğini söyler. Hayati isteklerinin ve dolayısıyla kişiliğinin serbest bir şekilde genişlemesi, günümüz kitle insanının özelliğidir. Bu çıkarım, şımarık çocuk psikolojisini ortaya çıkarır. Bu insanları gözlemleyebilmek için bu psikolojiyi hatasız bilmek şarttır. Verimli bir geçmişin mirasçısı olan kitle, çevresindeki dünya ile şıarmaya başlamıştır."¹²⁴ Çevresindeki dünyanın, gerçeklikten kopması ile deneyimlerinin ve dolayısıyla kazanımlarının arttığı sanısı içerisinde olan insan, kendi varlığını olduğundan daha büyük ve doğadan uzaklaşmış bir biçimde görür. Bilgi çağında olduğu iddiası, aslında çözemediği, anlayamadığı bir dünyanın savunma mekanizmasıdır. Artık insanın bilgi diye nitelendirdikleri, tıpkı üretilen metalar gibi anlık, çabuk tüketilen, yüzeysel ifadelerdir. Bireyin şıarması şeklinde ifade edilen davranış kalıpları, sınırsız kapris anlamındadır. "İnsanlara onun hiçbir şey yapmak zorunda olmadığı ve herşeyin ona bağlı olduğunun izleniminin verilmesidir. Küçük çocuk, kendi sınırlarını bilmeyen bu rejimin ellerine bırakılmıştır. Bütün bu sınırlamaların kalkması ile birlikte dünyada tek kendisinin yaşadığına inanmaya başlamıştır. 19. yüzyılın getirmiş olduğu bu iyileşme, insanların onu bir organizasyon gibi değil de doğal bir sistem olarak düşünmelerine neden olmuştur. Bu insanların mantığı farklı bir şekilde söylendiğinde, onlar sadece kendi iyileşmeleriyle, yani menfaatleriyle ilgilenirler, aynı zamanda bu iyileşmelerin nedenlerine yabancı kalırlar. Onlar medeniyetin altında yatan icat ve yapılaşmanın büyük çaba ile sürdürüleceğini göremezler ve sanki doğal haklarıymış gibi, sürekli birşeyleri istemenin kendilerinin tek görevi olduğunu düşünürler. Bu düşünce, insanların medeniyete karşı olan tavırlarını

¹²³ Ortega Y. Gasset, "Kitlelerin Ayaklanması", İstanbul, Babil Yayınları, 2003, syf.50

* İtaliklerle yazılı olan benim

¹²⁴ Ortega Y. Gasset, "Kitlelerin Ayaklanması", İstanbul, Babil Yayınları, 2003, syf. 53-54

simgeleyen bir sembol olarak görülebilir.”¹²⁵ Kısacası Hitleri ve Stalin’i yargılayan modern zamanlar, belki de kendi kişiliğini, perdesiz ve açık bir biçimde görüp onu yok etmek istemiş, kendi kişiliğini onların vücudunda yargılamıştır; bu yargılamayla da kendi karşıtıyla, yine kendini olumlamıştır..

“Eğer her ideolojide insanlar ve ilişkileri camera obscura’daki gibi tepetaklak duruyorsa, retinada tepetaklak duruyorsa, retinada tepetaklak duran nesneler fiziki hayat süreçlerinden ne kadar kopuksa, bu çarpıtılmış insanlar ve ilişkileri de kendi tarihi hayat süreçlerinden o kadar kopuktur.”

Karl Marx, The German Ideology (1845-47)

Bireylerin kapitalist sistemdeki yabancılaşmasından kaynaklanan durumu imleyen yukardaki cümleler, iknoların tarih anlatımı ve devletin diğer ideolojik aygıtları tarafından desteklenerek kompanse edilir. Bireyler çarpıtılmış ilişkileri, çarpıtılmış bir algıyla yaşamaya devam ederken kendi konumlarını temellendirmek için; sistem tarafından varedilen ‘ötekilere’ karşı sürekli bir savunma mekanizması oluşturarak, bir yandan kendilerinin gerçek düşmanı olan sisteme iyiden iyiye bağlanırlar, diğer yandan içlerinde reel hayata karşı oluşan tepkileri rasyonalize ederler.

Ancak postmodern zamanların öncesinde sisteme, gerçekten zarar verebilecek olan virüsler hiçbir zaman ikonlaşamaz. Ortaçağda bir cüzamlının ya da modern zamanlarda bir delinin ikonlaştığı görülmemiştir. İkonlaşan kavramlar her zaman için akli temsil etmişlerdir. Ta ki postmodern zamanlara kadar. Postmodern zamanlarda moderniteye karşı olan, yani aklın egemenliğine karşı olan tepki, her ne kadar sistem karşıtlığını ve deliliği ikonlaştırsa da, bunun nedeni artık o kavramların tanımlarını oluşturabilecek iletilerin, diğer iletiler arasında önemsizleşmesi ve inandırıcılığını yitirmesidir. Artık ikonlar tek tek ele alınınca gücünü kaybetmekte, ancak ikon enflasyonunun kümülatifliğinin bir gücü varolmaktadır. İleti enflasyonu insanlığın iyi-kötü, akıllı-deli, yararlı-zararlı, iktidar-muhalefet gibi kavramlarının belirlenmesinde şaşkınlığa yol açmış; sabit aldığımız kavramların bollaşması, insanlığı ayrı kümelere bölmüş ve bir grup enflasyonunu beraberinde getirmiştir. Belli bir düzenin bir parçası olan görüntü, kitle iletişim araçlarının

¹²⁵ Ortega Y. Gasset, a.g.e.

oluşturduğu sanal yapılanmalar içerisinde, o düzenden soyutlanmış, yıkıcı bir karaktere doğru evrilerek özgürleşmiştir.

Michael Foucault bu özgürleşmeyi gotik biçimlerin yok oluşunun zamanlarından başlatır. Foucault'nun farklı bir zamana gönderme yaparak ifade ettiği bu değişimi Postmodern zamanlara uygulamak mümkündür. “Bu özgürleşme, paradoksal olarak bir anlam bollaşmasından, kendinden anlamlı olan şeylerdeki bir artıştan kaynaklanmaktadır; bunlar şeyler arasında o kadar çok sayıda, o kadar fazla kesişen, o kadar zengin ilişkiler oluşturmaktadırlar ki, şifreleri, ancak bilginin batınlılığı içinde çözülebilir hale gelmiştir ve şeyler de kendi cephelerinden aşırı bir atıf, gösterge ve ima yüküyle karşılaşarak, gerçek çehrelerini kaybetmektedirler. Anlam, artık dolaysız bir algılama içinde okunamamakta, biçim kendiliğinden konuşmaktan çıkmaktadır; onu hareket ettiren bilgi ile kendini dışavurduğu biçim arasında bir boşluk açılmaktadır”.¹²⁶

Foucault'nun sözünü ettiği, “anlamı hareket ettiren bilgi ile, anlamın kendisini dışavurduğu biçim yani göstergesi arasındaki boşluk” iktidar tarafından doldurulur ki, bu durum iktidarın her yerdeliği ile sonuçlanır. Bu anlatılan anlamla gösterge arasındaki boşluk ile, iktidarın her yerdeliği; ikonlaşma sürecinin temel ayağıdır. Bir önceki bölümde ifade ettiğimiz ikonların gerçek iz düşümlerine bireyler tarafından ulaşılamaması, ikonların gerçeklik iddiası şeklindeki varoluşsal sahtekarlığı gösterge ve anlam arasındaki boşluğun doldurulması ile sonuçlanır. Bu durum iktidarın baskı araçlarından devlet ile kodladığı anlamlar arasında yeni bir ilişkiye neden olur. “Deleuze ve Guattari'nin yazmış olduğu dilden konuşursak, daha önceden ‘kodsuzlaşmış akımları üst-kodlayan Devlet’in artık üst-kodlamaktan çok, olduğu gibi kodsuzlaşmış akımların kesişmelerini örgütlediği bir döneme gidilmektedir”.¹²⁷ Kodsuzlaşmış akımların kesişmelerinin örgütlenmesi, görsel kültürün teknolojik gelişmelerle yaygınlaşmasıyla toplumsal kontrolün bireyler üzerindeki etkisini arttırmıştır.

Kitle iletişim araçlarının sağladığı sanal alan, gösterge enflasyonu, gerçekliğin modern teknoloji sayesinde kurgulanarak sunulması, iktidarın bireyleri manipüle etmesini sağlamış ve özellikle 18. yüzyıldan itibaren bu sürekli manipülasyona uğrayan atmosferden kaçınılması imkansız hale gelmiştir. İktidarın güç unsuru, temsil edilen güç unsurunun, yani kendisinin temsiline sürekli dezenformasyona uğratılmasıyla yeniden üretilebilir. Anıtların incelenmesi, bu durumun bireyden kaynaklanan yanının görülebilmesi açısından

¹²⁶ Michael Foucault, “Deliliğin Tarihi”, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, syf.46

¹²⁷ Ali Akay, “Postmodern Görüntü”, İstanbul: Bağlam Yay., 1997, syf. 202

önemlidir. Bir toplumun diktatörünü simgeleyen ya da tarihsel bir gerçekliğinin, gerçeklikten kopararak yeniden üretilmesini sağlayan anıt, bireyin anlamlandırması açısından evrensel değildir. Farklı bir toplumda bir taş ya da demir yığını haline dönüşür. Bu sebeble devletin ideolojik aygıtı olan eğitimin bireye vermiş olduğu kolaje* tarih bilgileri, o anıtın birey tarafından algılanmasında etkindir. Fiziksel olarak birçok açılarından görülebilen anıt, düşünsel olarak tek açığa indirgenmiştir bu eğitimle: Resmi ideolojinin bakış açısına. Bundan kaynaklanan bir magnetizması vardır anıtın ve bu magnetizmanın bireyde oluşturulması işlevi eğitimden geçer. Modern devletler bunun bilincindedirler ve bu sebeble eğitim kurumlarını merkezileştirirler. Mili eğitimin yapılanma sebebi budur.

George Orwell, sistemin oluşturduğu paradigmanın tahakkümüne karşı başkaldırmıştır. 1984 adlı romanında, “Özgürlük iki kere ikinin dört ettiğini söyleyebilmektir.” Diyerek paradigmanın baskısının yoğunlaşacağı bir zamana işaret ederek; gerçeğin çöllerinde oluşacak olan bir serap dünyasında monadlaşacağımızı öngörmüştür. Bunda eğitim adı altında oluşturulan propagandanın rolü büyüktür ve bilimin ideolojik olmadığı iddiası bu propagandanın güçlendirici faktörlerindendir.

Her sistem bir paradigmadır; paradigma, göstergelerin, o yapı içerisinde yeniden anlam kurulumundan geçerek oluşturduğu bir bütünlüktür. Göstergeler, paradigmanın bütünlüğünden kopartılarak farklı bir yapı içerisine yerleştirildiğinde, eski anlamından bir şeyler kaybeder. Örneğin “ekmek” kavramı, Ekim devrimini anlatan bir metin içerisinde halkın belli bir sınıfın sömürüsüne karşı bolşevikler tarafından başkaldırıya geçirilişinin sembollerinden biri iken; bir diyet kitabında ilk anlamıyla konumlanır. Birinin diğeriyle karıştırılmamasının nedeni, metnin o gösterge üzerinde uygulamış olduğu baskıdır. Bu baskının kökeni geçmiş kültürel deneyimlerimizden gelir. Her sistem kendi göstergeleri üzerinde diktatoryal bir mekanizmaya sahiptir. Sistemi bir çembere benzetirsek merkezde bulunan düşünsel oluşumlar, çevrelerinde oluşan diğer düşünsel oluşumlar üzerinde bir çekim gücüne sahiptir. Merkezden uzaklaştıkça sistemden kopuş gerçekleşir. Bu merkezden uzaklaşma mekansal bir boyut değil bilişsel bir boyuttur; bilincin manipülasyonu ile ilgilidir. Algılamının sistem tarafından düzenlenemediği, anlamın oluşturulamadığı bir boyuta doğru ilerlemektir merkezden uzaklaşmak. Çemberin sınırını ise ötekileşen kavramlar oluşturur ki bunların en marjinali, sistemden gerçekten bağımsız olan delilerdir. Deliler anlamlandırma merkezinden tam bağımsızdırlar; psikoz durumu

* Kolaje ifadesini kullanıyorum çünkü bir tarih eğitimi her zaman için farklı zamanlardan oluşan, hatta anakronik yapılanmaların bile bir araya getirilebildiği bir eğitimidir. her şeyden öte, kişi o tarihi modernitenin etkisindeki bir bilinçle algılar.

sistem dışına çıkmayı ve sistemin yapısının kırılığını gerektirir. Bu kırılma noktası anlamlandırmada yaşanan bir özgürlüktür. Bu öylesine bir özgürlüktür ki, bilinen tüm özgürlük kavramlarının da dışındadır. Çünkü bilinen tüm özgürlük tanımları yine sistem merkezli tanımlamalardır. Her ne kadar göstergeleri sosyalleşme sonucu kazanmışlarsa da, artık onlar göstergelerin sahip olduğu kültürel paradigmaları kırmışlardır. Bu sebeple sistemin paradigmasının diktatoryası onları reddeder. Bu diktatorya, göstergenin farklı bir anlam içerisinde kurulumuna engel olur. Başaramazsa onu ötekileştirir ve ötekileştirerek yeniden hakimiyeti altına alır. Ötekileştirme bir hakimiyet altına almadır. Ötekileşen her kavram genel paradigmadan uzaklaşırken farklı bir gruba dahil edilerek tekrar sistem içine dahil edilir. Sistemin kendi içindeki “iletişim, gerçekleştiği ve bazı önermelerin doğru olarak belirlendiği ölçüde, yabancıları saçma sapan konuşan, kafası bulanmış, deli ya da vahşi kişiler olarak adlandırır ve onları şiddete havale eder.”¹²⁸

İkonlar ve semboller merkez düşüncelerin yapı taşlarıdır. Sınıfsal egemenliğin sürdürümü için ve Marx’ın sözünü ettiği sistemin üst yapısının kendini dolaylı yollardan yeniden üretiminin yerine getirmesi için gerekli temellerdir. Modern çağın telekomünikasyon araçları sayesinde, “walkman ile birlikte sağırlaşma, televizyon ile birlikte körleşme”¹²⁹ yaşanmış ve bireylerin çevrelerindeki olaylardan bihaber olma durumu artmıştır. Bireyin, çevresini anlamlandıramadığı bu çağda, çevresini değiştirmesi de beklenemez. O, çevresini anlamlandırmada etkin olan egemen ideolojinin anlamlarına mahkum edilerek, kendi oluşturacağı anlam dünyasından soyutlanır. Böyle bir atmosferde toplumun bilinç düzeyine herhangi bir katkısı bulunmayan bireyler, “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eden modernliğin”¹³⁰ anlam bağlamını üretmesinden koparak; tarihin bugüne kadar gördüğü en büyük diktatörlüğün içinde sıkışıp kalmıştır. Bu “demir kafes”*, modern çağın telekomünikasyon araçları sayesinde bilinç atmosferi oluşturmuş ve tıpkı gazlar gibi her boşluğa sızarak, bireyin oluşturma özgürlüğünü elinden almıştır. Bu durum aynı zamanda mekanın sonudur. Mekan boyutu gün geçtikçe önemini kaybederek kilometrelerce uzaklıktaki bir topluluğun ikonuna ulaşmak an meselesi haline gelmiştir. Bu yapıyla da küreselleşmenin en belirgin özelliklerinden birini şekillendirmiştir. “Böylece küreselleşme, uzak yerleşimleri

¹²⁸ Alphonso Lingis, “Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı”, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul, Ayrıntı, 1997, syf.119

¹²⁹ Paul Virilio, “Enformasyon Bombası”, Çev: Kaya Şahin, İstanbul, Metis Yay., 2003, syf.39

¹³⁰ Anthony Giddens, “Modernliğin Sonuçları”, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı, 2004, syf. 11

* İfadeyi, Max Weber’in terminolojisinden alarak kullandım.

birbirlerine, yerel oluşumların millerce ötedeki olaylarla biçimlendirildiği ya da bunun tam tersinin söz konusu olduğu yollarla bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması olarak tanımlanabilir.”¹³¹ “Terimin dünyanın her tarafına yayılması, onunla anlatılmak istenen gelişmeleri de kanıtlayan bir olgudur.”¹³² “Küreselleşme, yalın toplumsal gerçekleri oldukça aşan spekülasyonlar, varsayımlar, güçlü toplumsal imgeler ve metaforlar üretme kapasitesiyle olağanüstü doğurgan bir kavramdır.”¹³³ Küreselleşme, egemen ideolojinin küreselleşmesidir aynı zamanda. Mekanın ve zamanın egemen ideoloji olan kapitalist sistem tarafından düzenlendiği, tıpkı bir bilgisayar oyunu gibi sanallaştırıldığı, sembolikleştirildiği küresel bir ortama doğru evrilmektedir dünya.

“Mekan ve zamanın sembolik düzenlemeleri deneyim için bir çerçeve sağlar: toplumda kim ya da ne olduğumuzu bu çerçeve aracılığıyla öğreniriz. Mekan ve zamanımızın kaynaklandığı maddi pratikler, bireysel ve kollektif deneyimlerimizin yelpazesi kadar çeşitlidir.”¹³⁴ “Foucault, bedenin mekanını toplumsal düzenimizdeki indirgenemez unsur olarak ele alır çünkü baskı, toplumsallaşma, disiplin altına alma ve cezalandırma güçleri bu mekan üzerinde uygulanır. Beden mekan içinde vardır ve, ya otoriteye boyun eğmek (örneğin organize bir mekanda hapsedilerek ya da göz altında tutularak), ya da başka alanları baskıcı olan bir dünyada özgül direniş ve özgürlük mekanlarını mücadeleyle yaratmak zorundadır. Foucault’ya göre toplumsal tarihin merkezinde yer alan bu mücadelenin hiçbir zorunlu zamansal mantığı yoktur. Foucault bazı tarihsel geçişlerin önemini görür ve deneyimin dönemleştirilmesi sorununu büyük bir dikkatle ele alır. Eski Rejim’in altı Aydınlanma tarafından kazılmıştır, ama onun yerini mekanın, benliğin ve arzu dünyasının toplumsal denetimi, göz altında tutulması ve baskı altına alınması tekniklerine yönelik, yeni bir organizasyonu almıştır. Aradaki fark, modern çağda devlet iktidarının kişiselleşmiş ve keyfi olmak yerine yüzünü gizleyen, rasyonel teknokratik (ve dolayısıyla daha sistematik) bir nitelik kazanmış olmasıdır.”¹³⁵

“Foucault’nun toplumsal denetim mekanlarında hapsedilme konusunda yaptığı vurgunun, modern toplumsal hayatın örgütlenme tarzı açısından, mecazi anlamından farklı olarak kelimenin günlük anlamında da oldukça önemli bir açıklayıcılığı vardır.”¹³⁶

¹³¹ Anthony Giddens, a.g.e. , syf.69

¹³² Anthonu Giddens, “Elimizden Kaçıp Giden Dünya”, Çev: Osman Akınhay, İstanbul, Alfa, 2000, syf.20

¹³³ Juhn Tomlinson, “Küreselleşme ve Kültür”, Çev:Arzu Eker, İstanbul, Ayrıntı, 2004, syf.13

¹³⁴ David Harvey, “Postmodernliğin Durumu”, İstanbul, Metis, 2003, syf. 238

¹³⁵ A.g.e. , syf. 239

¹³⁶ A.g.e. , syf. 241

De Carteau, “düzen şiddetinin nasıl disiplin altına alıcı bir teknolojiye dönüştüğünü açığa çıkarmak değil, daha çok, zaten “disiplin”in ağına yakalanmış olan grup ve bireylerin dağınık, taktik ve geçici yaratıcılığının aldığı gizli biçimlere ışık tutma”nın, yerleşmiş sokak kültürlerinin mayalanmasını anlamak için bir temel olduğunu söyleyerek, postmodern bireyin belirlenişi ve tanımlanışının yolunu Foucault’dan farklı bir noktaya taşıyor. De Carteau’ya göre yerel mekanların, Foucault’nun sandığından çok daha kolay “özgürleştirilebilir” olmasının nedeni, tam da toplumsal pratiklerin baskıcı bir toplumsal denetim şebekesinin bağrında yerel olarak sınırlanmaktan ziyade mekanlar yaratmasıdır.¹³⁷

“Kollektif ritimlere tabi olmanın bu kadar güçlü bir biçimde talep edilmesinin nedeni,” der Bourdieu “zamansal biçimlerin ya da mekansal yapıların yalnızca grubun dünyayı temsil biçimini değil, kendisini bu temsile göre düzenleyen grubun kendisini de yapılandırır.” “Her şeyin bir zamanı ve mekanı olduğu” yolundaki sağduyuya dayalı anlayış, mekanlara ve zamanlara toplumsal anlamlar vererek toplumsal düzeni taklit eden bir dizi reçeteye dönüşür. Bu, Hall’un birçok kültürler arası çatışmanın kaynağı olarak gördüğü türden bir olguydu, çünkü farklı gruplar zaman ve mekanın kullanımı yoluyla oldukça farklı anlamlara işaret ediyorlardı. Bordieu’ye göre, ortak pratikler ve gösterimler, beden ile mekan ve zamanın yapılanmış organizasyonu arasındaki diyalektik ilişki aracılığıyla belirlenir.¹³⁸

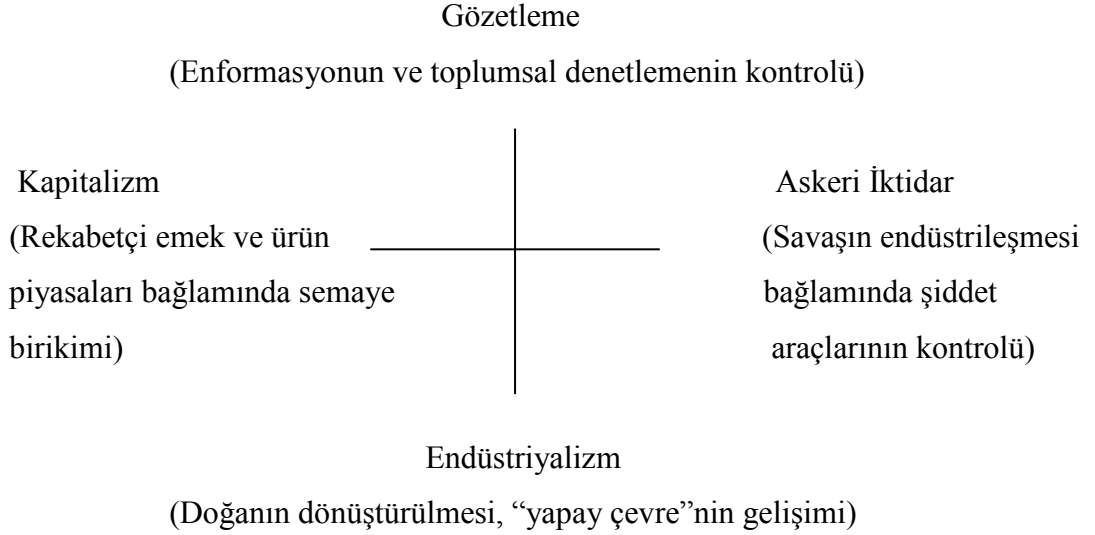
Mekanın yerden ayrılması, uzaklaşmış ilişkiler, kültürel öğelerin yersiz-yurtsuzlaşması, bireyler tarafından yerel diye bilinen bir çok olgunun yerellelikle bağlantısız bir biçime, glokalleşmeye uğraması, toplumsal mevcudiyetlerin Giddens’in deyişiyle “yerinden çıkartılması” küreselleşmenin temel niteliklerinden bazılarıdır. Bu küresellik, totaliter bir kolektivizmi beraberinde getirirken, egemenlerin egemenliklerinin yıkılmasını güçleştirmiştir. Ortaçağda dinden temel desteğini alarak oluşan ortak bilinç, sekülerleşme ile yerini bir dereceye kadar hukuksal boyuta bırakmış ve hukuk devletinin egemenliğini oluşturmuş, bugün ise “hukuk devletinin toplumsal kontrolünün yerini büyük ölçüde ortam kontrolü almıştır”.¹³⁹ Gözetim kameralarının kurulumu ve kamusal alanın güvenlik bahanesiyle kontrol edilişi, tüm reflekslerinin egemen ideoloji tarafından belirlendiği bireylerin oluşumu ve mekanın da son bulması; gerçekliğin bilgisayar ortamında yeniden kurulumunu anımsatmaktadır. Bir anlamda dünya artık bir bilgisayar oyununa

¹³⁷ a.g.e.

¹³⁸ a.g.e. , syf 242

¹³⁹ Paul Virilio, a.g.e., syf. 62

dönüştürülmektedir. Bugün tavırların küresellemesi birey özgürlüğünün gerçek tehdidi haline dönüşmektedir. Bu bağlamda Weber, “modern dünyayı, maddi ilerlemenin, yalnızca bireysel yaratıcılığı ve özerkliği ezen bir bürokrasinin genişlemesi pahasına elde edildiği paradoksal bir ortam olarak görmekte”¹⁴⁰ haklıdır. Modernliği, Giddens, aşağıdaki biçimle özetler:

-Tablo-2: Modernliğin Kurumsal Boyutları¹⁴¹

“Dairenin sol tarafından başlarsak, kapitalizm, rekabetçi emek ve ürün pazarları zemininde ekonominin siyasetten yalıtımıyla ilgilidir. Gözetleme ise modernliğin yükselişiyle ilişkili olan bütün örgütlenme türlerinin, özellikle de karşılıklı gelişimlerinde tarihsel olarak kapitalizmle iç içe geçmiş bulunan ulus-devletin temelidir. Keza, ulus-devletlerin gözetim işlemleriyle askeri gücün modern dönemdeki değişen doğası arasında oldukça yakın bağlantılar vardır. Modern devletin şiddet araçları üzerindeki başarılı tekeli, suç hukukuyla ilgili yeni kodların dünyevi bir biçimde korunması ve buna ek olarak, “sapkınlığın” gözetimsel kontrolü üzerine kuruludur. Askeri güç, sivil otoritelerin ülke içindeki hegemonyalarına göreceli bir uzak destek oluşturur ve silahlı kuvvetler çoğu zaman ‘dışarıya’; diğer devletlere yöneliktir.

Dairenin çevresinde daha da ilerlersek, askeri güç ile endüstriyalizm arasında doğrudan ilişkiler görürüz; bunların belli başlılarından biri de savaşın endüstrileşmesidir. Benzer olarak, endüstriyalizm ve kapitalizm arasında da belirgin bağlantılar kurulabilir; bunlar, yorumlanmalarından daha önce de belirtilen öncelik tartışmasına karşın, oldukça iyi bilinen ve belgelere dayandırılmış bağlantılardır. Endüstriyalizm, insanoğlunun

¹⁴⁰ Anthony Giddens, “Modernliğin Sonuçları”, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı, 2004, syf. 17

¹⁴¹ Anthony Giddens, a.g.e., syf. 64

modernlik koşullarında doğayla olan etkileşiminin ana eksenini durumuna gelir. Modernlik öncesi kültürlerin çoğunda, hatta büyük uygarlıklarda bile, insanlar çoğunlukla kendilerini doğayla birlikte değerlendirirlerdi. Yaşamları, beslenmeyle ilgili doğal kaynakların elverişliliği, ürün ve hayvanların iyi ya da kötü durumda olması ve doğal yıkımların etkisi gibi doğanın değişken durumlarına ve kaprislerine bağlıydı. Bilim ve teknolojinin güçbirliğiyle biçimlendirilen modern endüstri, doğal dünyayı önceki kuşaklarca hayal bile edilemeyecek yollarla değiştirmektedir.”¹⁴²

Enformasyonun denetlenmesi, en temelde haber akışının denetlenmesidir. Haber akışının denetlenmesi noktasında Jean Baudrillard’ın fikirleri, bugünün kurgu teknolojisi göz önüne alındığında hiç de radikal değildir. “Her geçen gün daha çok haber ve bilgiye karşın giderek daha az anlamın üretildiği bir evrende yaşanmaktadır. Bu bakış açısından yola çıkarak üç varsayımdan söz edilebilir:

- Birinci varsayıma göre haber anlam üretmekte ancak tüm alanlarda karşılaşılan genel genel anlam kaybını önleyememektedir. İletişim araçları aracılığıyla istediğimiz kadar mesaj ve içeriğe yeniden topluma pompaladığımızı varsaysak bile anlamın yok oluş sürecinin hızı, anlamın pompalanma sürecinin hızından daha yüksektir.

- İkinci varsayıma göre haberin anlamla hiçbir ilişkisi yoktur. Öyleyse haber bir başka düzen ya da gruba aittir. Bu Shannon varsayımına göre iletişim evreninde üretilen haber saf bir araçtır. Teknolojik özelliğe sahip bu araçların içerdikleri herhangi bir anlam yoktur. Anlam, sonradan ortaya çıkan bir şeydir.

- Üçüncü varsayıma göreyse haber enflasyonu ile anlam deflasyonu arasında, haber-anlamı doğrudan yok eden ya da nötralize eden bir niteliğe sahip oldukça belirgin ve zorunlu bir ilişki vardır.”¹⁴³

İkonlar, Giddens’in çizelgesinin gözetleme kısmında bulunurlar. Enformasyonun ve toplumsal kontrolün denetleme aygıtlarındandır. Kitle iletişim araçları içerisinde boğulmuş gitmiş, uzun zamandır kendini kaybetmiş milyonlarca insan; ikonların düşünsel boyutları içerisinde sürekli olarak üretilirler. İkon göstergesi olduğu düşünsel yapı ile, bir çeşit şablonlar dizgesi sunar. Bu şablonlar dizgesini sorgulamak bir farkındalık düzeyi gerektirir. Ancak ne kadar farkındalığa sahip olursa olsun, insan bu hapisneden tam anlamıyla bağımsız olamaz. Çünkü deneylediği her kavram ona fiziksel bir süreçte ulaşır.

¹⁴² Anthony Giddens, “Modernliğin Sonuçları”, syf.66

¹⁴³ Jean Baudrillard, “Simülakrlar ve Simülasyon”, Ankara,Doğu Batı Yayınları, 2003 , syf. 125

Metafiziksel kavramları göstergelerle algılama ihtiyacı, birçok noktada onları sorgulayabilecek zamanı iletişim esnasında bulamamasındandır. Modern zamanların bu imge enflasyonu içerisinde, sürekli olarak göstergelere boğulan insan bunların bulanıklığı içerisinde hareket ederken tabuları daha da sağlamlaşır. Bir anlamda ikon enflasyonu, bireyin sahip olduğu ikonlar üzerinde hak iddia ederek onları kişiliğinin bir parçası olarak görme eğilimini artırır ve bireyin inançlarının ikonlarla temsil edilen düşüncelerde radikalleşmesini de beraberinde getirir ki modern zamanlar, insanlığın hayali cemaatler peşinde koşarken ne kadar da radikalleşebileceğinin örnekleri ile doludur. “İnsanın kendi mükemmelliğine olan inancı ne kadar zayıfsa, ulusunun, dininin, ırkının veya inandığı kutsal amacın mükemmelliği yönündeki iddiası o kadar güçlüdür”¹⁴⁴. Bundan dolayıdır ki sistemin temel paradigmasını oluşturan ortak bilinç, insanın acizliğini durmadan vurgular. Yaşamın alternatifsizliği üzerinde durur ve alternatifsiz olan bir yaşam, varolan etrafında radikalleşmeyi beraberinde getirir.

Radikalleşmenin kökeninde, ikonların ve sembollerin sunduğu paradigmanın gerçeklikten kopuk, mükemmel bir dünyada yaşıyor sanısına bireyi kitlemesinin etkisi büyüktür. Gençlik çağlarında bu sanıyı çözebilecek yeteneğe sahip olamayan bireyler, ilerleyen yaşlarında gerçek dünya ile daha sıkı bir iletişime girerler ve bu onlarda bir hayal kırıklığı yaratır. “Hayal kırıklığının bizzat kendisi, kışkırtıcı hiçbir dış etkiyi gerektirmeksizin, kesin inanç adamının kendine özel karakteristiklerinin çoğunu yaratmaya yeterlidir. Etkili bir saptırma tekniği –bir propaganda modeli-, temel itibarıyla, hayal kırıklığına uğramış kişilerdeki kolayca eğilim gösterme ve uyma yeteneğini, istenilen yönde eğitmek ve o yönde tesbit etmekten ibarettir”¹⁴⁵. Bu bağlamda bu ortamın varlığı, bireyler tarafından, kendi totaliter soyut yapısının sürdürülmesini ve egemenlerin çıkarlarına yönelik işleyen paradigmanın hissedilmemesini sağlar. Radikalleşmiş bireyler, egemen propaganda sayesinde iktidarı topluma karşı bir güç olarak değil de toplumu koruyan bir güç olarak gören bireyler, iktidarın her günün yirmi dört saati şiddet kullanmasını normal görürken iktidar karşıtlarının şiddet kullanmamasını dayatmaya çalışır.

İkon enflasyonu bir imgeler krizini de beraberinde getirir. Kapitalizmin pazarında süregelen rekabet ikonlarla işleyişini bulur ve ikon krizine neden olur. İkon krizinin öncelikli nedeni ikon enflasyonudur. Kitle iletişim araçları içerisindeki en büyük ikon

¹⁴⁴ Eric Hoffer, “Kesin İnançlılar”, Çev: Erkıl Günur, İstanbul, İm Yayın, 2005, syf 42

¹⁴⁵ Eric Hoffer, “Kesin İnançlılar”, Çev: Erkıl Günur, İstanbul, İm Yayın, 2005, syf.25

yayıncısı olan televizyon, ikon paradigmasını oluşturan ve ikonların varolduğu sanal gezegenle gerçek arasında geçiş sağlayan bir karadelik gibidir. Zamanın ve mekanın kendine has özelliklerle, kurgulanmış bir biçimde bulunduğu sanal gezegenden iletiler gönderen televizyon, zaman zaman, gerçekçiliğini arttırmak ve şüpheyi ortadan kaldırıp ürettiği bilginin doğruluğu üzerinde egemen olmak için kullandığı “canlı yayın” formatları ile gerçek zamana yaklaşır. “Canlı yayın” dışındaki zamansal hakimiyetini ise bir anlamda sinemadaki “paralel kurgu” ya da Eisenstein’ın çağırışimsal yöntemleri gibi yöntemlerle kuran bu kara delik, bireylere gerçek kimliğini unutmaya ve tıpkı karadelikten geçen bir madde gibi evrenin apayrı bir yerinde apayrı bir karakterde var olabilme şansını sunar. Belli bir çekim gücüne sahiptir ki bu güç; gerçekliğin, insanın asırlardır süregelen yapılanmasına karşıt bir güç olarak kapitalizmin belirleyici mevhumları ile oluşturulmasıyla bir hapishaneye bürünerek, bireyin sömürülmesine dayalı bir hayata dönüşmesinden ve bireylerin bu atmosferden kaçma dürtüsünden enerjisini alır. Sistemin paradigmasının mobilitesini bu güç oluşturur ve her noktada çarkın işlemesi için gerekli enerjiyi sağlar.

Modern birey şu çelişik durumu aynı anda yaşar: Geçmişinden kalma inançlarından ötürü ikonik ilahları reddeden dinlere bağlı kalmış, ancak her televizyonu açıp rutinleşen bir ayın havasında süregelen bir izleme dürtüsüyle bir popüler metayı, bir yaşam biçimini, bir futbol takımını kutsayarak ilahlaştırır. Doğal güçler karşısında yabanıl insanın çaresiz kalması gibi, modern insan da bugün, özgürlüğünden vazgeçerek kendi oluşturduğu ekonomik güçlerin ve onların oluşturduğu sanal atmosferin karşısında çaresiz kalmıştır. Bu çaresizlik insanın kültürel evrimini tersine çevirmiş, onu tekrar boyunduruk altına giren ve kendi kendisinin farkında olmayan bir hayvana dönüştürmüştür. Sanal atmosfer içerisinde kendisinin farkına varamayan ve özgürleşemeyen bir canlıdır o. Kültürel evrimi dolayısıyla gerileyen insanın inançları da gerilemiş, tıpkı puta tapar dönemde olduğu gibi, kendi ürettiklerine tapar olmuş ve kendi ürettiklerini ilahlaştırır olmuştur. Bunu yaparken de tüm bu putları yıkmayı emreden Tanrı’ya, uyumadan önce “amin” diyen milyonlar; bu çelişkiler yüzünden bir çeşit nevroz içersindedir.

İnsanın kendisini, ancak başka bir insanda tanımlayabileceğini Hegel ve Goethe belirtmişlerdi*. Ancak toplumsal yapının bu oluşumunda ve insanın yukarıda anlatılan bu

* “Özbilinç başka bir özbilinç için varolduğunda ve varolduğundan dolayı kendinde ve kendi için var olur; yani ancak tanınan varlık olarak vardır.”

Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*

“İnsan kendini ancak insanda tanır”

nevrotikleşmesi sürecinde, insanın kendini tanımlayabilmesinin biricik yolu olan, farklı bir bilinç tarafından tanımlanma durumu gerçekleşmemektedir. İnsanların karşılaşma yeteneklerinin ellerinden alınması ve şehir hayatının hızlı atmosferi, insanların birbirleri tarafından tanımlanma boyutuna darbe vurmuş, sanrılı bir toplumsal olgunun bu noktada etkin olmasını sağlamıştır. İnsanların, diğerleri tarafından tanınmadığı bir toplumda, her birey kendi gerçekliğinden uzaklaşır ve ikonik bir gerçekliğe yani kolaje bir sanrıya sahip olur. Bu sanrıya sahip olan insanın kitle kültürünün tüketimine karşı bir zayıf noktası belirir. Kendini tanımlaması artık diğer bireylerden değil, bu kültürün ona sunduğu metallerden geçer. Bu meta tüketimi ayrıca sistemin paradigmasını güçlendirir. “Bir kitle hareketi, çağrısını kişiliğini yükseltmek peşinde olanlara değil, beğenmediği benliğinden kurtulmak çabasında olanlara yönelir. Bir kitle hareketinin taraftarlar çekmesi ve bunların taraftarlığını devam ettirmesi, kişisel yükselme arzusunu tatmin edebileceğinden dolayı değil, kişilerin kendinden kurtulma arzusunu tatmin edebileceğinden ötürüdür”¹⁴⁶.

Her sistem kitleleri düzenlemekle yükümlüdür. Zamanımızda bu düzenlemelerin mobilitesini oluşturan kavramlardan biri de yabancılaşmanın bu boyutudur. Bireyin kendine yabancılaşmasını sağlayan paradigma, aynı zamanda gücünü de bu yabancılaşmadan alır. Sistem bir kitle hareketine dönüşür. Şimdiki zamanın algılanışının yeni düzeneği, kitle hareketlerinin farkındasızlıkla temellenmesinde etkilidir. Bireyler atomize oldukları halde tüm hareketleriyle ve davranışlarıyla aynı modelleri sürdürürler. Modeller biçim olarak farklı olsa da dönüp dolaşıp sistemin paradigmasını güçlendirirler. Zaman kavramının algılanması ve sistemin iletişim araçlarıyla geçmişi düzenlemesi de kendi içinde bir paradigmadır ve egemen ideolojinin yapılandırılmasını sağlar. Şimdiki zaman, her dönemde, egemen azınlığın çıkarları için ve yine o azınlığın aygıtlarınca, geçmişten artakalan fikirlerin geleceği planlama dürtüsüyle, o an içerisinde ve o anın koşullarından etkilenecek yoğunlaşmasıyla oluşturulur. Ancak modern zamanlarda, geçmişte kalan fikirlerin birikiminin ve onların diriltiliminin yoğun olması, gelecek planlarının komplike bir hal alması ve gösterge enflasyonu nedeniyle “şimdiki zaman”, bir zaman kolajesi haline gelmiş ve denetlenemeyecek kadar hızlı tükenir olmuştur. Modern toplumlarda insanlar ancak telaşlı bir organizasyonun içinde bulundukları sürece sahte umutlarla yaşamaya dayanabilirler. Baskının arttığı toplumsal yapılanmalarda “nefsini adama” ve “manevi teslimiyet”in her çeşidi; birey olamayan, birey olabilecekleri bir ortamda yaşama şansları olmayan insanların kurtuluş umutlarıdır. Modern zamanların

Goethe

¹⁴⁶ Erich Hoffer, a.g.e., syf.40

sahte birey kavramı ise farklı bir tarikattır. Protestan ahlakının etkisinin görüldüğü, egemenler için çalışmanın kutsandığı ve ancak bu çalışma sayesinde birey olabileceğini iddia eden ve bir toplumdur bu. Yarım kalmış bir projenin, aydınlanmanın tamamlanamayışı sebebiyle bu şekle dönüşmüş bir proje. Çoğunluğun elinden alınmış ve tüm temelleriyle azınlığın çıkarları için şekillendirilmiş bir proje. Zorbalığa karşı koymanın gücü sahte bireyin elinden alınmıştır. Atomize edilerek parçalara ayrılmış ve bununla birbirinden habersiz kılınmış kişilerin oluşturduğu kitleler, totaliterliğini incelterek hissettirmeyen bir iktidar karşısında zorbaca yönetilebilirler.

“Bugün artık bir tür yapay yazgıya teslim edilen eşeyli bedenin mutasyonunu izlemek ilginçtir. Bu yapay yazgı transelsüelliktir. Yapay yazgıyı doğal düzenden bir sapma anlamında değil de, cinsiyet farklılığının simgesel düzenindeki bir mutasyon sonucu ortaya çıkan şey anlamında alıyoruz. Transeksüeli de anatomik cinsel değişim anlamında değil (sadece bu anlamda değil), travestinin en geniş anlamında, cinsiyet göstergelerinin yerine başkasını koyma oyunu anlamında ve cinsel farklılığın önceki oyununun tersine, cinsel kayıtsızlık oyunu anlamında alıyoruz.”¹⁴⁷ Baudrillard bir makalesinde, bu cümlelerin ardından “hepimiz transseksüeliz” diyor. Simgesel bir transseksüellikten bahseden Baudrillard, simge enflasyonunun bizi getirmiş olduğu boyutu bu metaforla ifade ediyor. Herkesin görüntüsünü aradığı bu ortamda bazı simgeler ise bize kahinlik ediyorlar. Çocuk oyuncakları* gibi... Çocukların oyuncakları incelendiğinde, her oyuncağın kültür içerisindeki yerinin incelenişi bize gelecekte haber verir. Çocuk oyuncakları birer kahindirler. Dünya savaşları öncesi çıkan oyuncak silahlarla oynayan çocuklar, otuz-kırk yıl sonra oynadıkları o silahların gerçeklerini ellerine almışlar ve savaşlara katılmışlardır. Günümüzdeki çocuk oyuncaklarında ise robotlaşmış insanlar ve bilgisayar oyunlarında ışık hızıyla boyut değiştirebilen sanal makineler göze çarpmaktadır. Bu oyuncaklar, az bir miktarda geleceğin yönünü tayin ediyorlarsa bile, bu, karamsar düşünmemiz için yeterlidir. Uygarlığın yıkılışı ve robotlaşma tehlikesinin sezgisi oyuncak üretimine yansımıştır. Yabancılaşmanın had safhaya ulaştığı toplumların oyuncaklarındaki bireylerde, elbette robotlaşacaklardır.

Bu noktaya kadar anlatılan kavramlar, sistemin paradigmasından bazı parçalardır. Sistemin paradigmasının tamamını anlatabilme şansımız yoktur. Çünkü bir sistemin

¹⁴⁷ Jean Baudrillard, “Tam Ekran”, Çev: Bahadır Gülmez, İstanbul, YKY, 2000, syf.17

* Futbol endüstrisi, parlamentolardaki kukla oyunları gibi büyük oyuncaklarının kültürün büyük bir kısmını kapladığı post modern ortamlarda, “oyuncak” terimi yerine “çocuk oyuncakları” terimini özellikle kullanıyorum. Çocuk oyuncakları olduğu gibi büyük oyuncakları da vardır. Üstelik ekonomi politik incelendiğinde kullandığım kavramın hiciv niteliğinde olmadığı, gerçek anlamında kullanıldığı görülecektir.

paradigması, her dönemde sistem içinde yaşayan bireylerin anlama kapasitesinden yüksektir. O anlama kapasitesini sistem belirlediği için, paradigmanın sınırları bireylere sonsuz gibi gelir. Bir sistem kapsadıkları ve dışladıkları ile tanımlanabilir. Kapsadıkları kadar dışladıkları da onu okumada önemlidir. Bu bağlamda, sistemin dışında kalmış, kendi varoluşsal koşulları dolayısıyla orda konumlanmış bir ötekiyi konumuz açısından tanımlayacağız.

“Sıradan gündelik yaşantısının bir hapishaneyi andırdığını gizlemeye çalışan bir sistem hapishaneleri inşa etmek zorundaydı.”

Jean Baudrillard¹⁴⁸

Hapishanelerin inşası, nasıl kendi zıttının kendisiyle taşıdığı benzerlikleri kapatarak, onu aklıyorsa; sistemin dışladığı kavramlar da böyle bir işlevsellik taşırlar. Algıladığımız her kavramın bir değişim süreci vardır. Kültür tarihi nesnelerin ve olguların onlar arasındaki işlevselliğinin evrim tarihidir. “Yapılabilirlik çağında yaşıyoruz. İlk hiçbir şey yapılmıyordu, ardından bir şeyler yapıldı, bugün her şey yapılıyor. Bir şeyler yapıldığı yerde har vurup harman savruluyor; aynı zamanda savurganlık çağında yaşıyoruz. İlk hiçbir şey har vurup savrulmuyordu, ardından bir şeyler har vurup harman savruldu, bugün her şey har vurup harman savruluyor.”¹⁴⁹ Her olgu gibi “öteki” olgusunun ve bu olgunun oluşturduğu kümenin elemanlarından biri olan delilik olgusunun da, üretim-tüketim döngüsünün temellendirdiği bir değişim süreci vardır. “Modernlikle birlikte Öteki’ni üretme çağına giriliyor. Mesele artık onu öldürmek, yiyip bitirmek ya da baştan çıkarmak, ona karşı koymak, onunla yarışmak, onu sevmek ya da ondan nefret etmek değil, mesele önce onu üretmektir. O artık bir tutku nesnesi değil, bir üretim nesnesidir.”¹⁵⁰ Bu üretim moderniteye karşı bir üretimdir. Modernitenin kalıpları, üretim-tüketim ilişkisinin kalıplarına dar gelmekte ve sosyolojik format, tıpkı kendinden öncekiler gibi, meta ilişkileri tarafından değiştirilmektedir. Metanın üretim ve dağıtım hızı, metanın maddesellikten soyutsallığa doru evrimi, spekülasyonun kendi ilişkilerini ekonomi politigin kanunlarıyla şekillendirmesi ve bir değer haline gelmesi, iletilerin de metalaşması ve iletilerin ışık hızına yakın bir hızda yer değiştirerek mekansallığın sonunu getirmesi modern toplumun kurallarını ve ötekileştirme planlarını alt üst etmiştir. Modernitenin ürettiği yazgıların tahakkümünü, iletilerin satılır alınır hale getirilmesi yani metalaşmasıyla

¹⁴⁸ Jean Baudrillard, “Simülakrlar ve Simülasyon “, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003, syf. 32

¹⁴⁹ Odo Maquard, “İlkeselliğe Veda Çok Tanrıçılığa Övgü”, Çev: Şebnem Sunar, İstanbul, Morpa Yay., 2003, syf. 79

¹⁵⁰ Jean Baudrillard, Tam Ekran, syf.45

ve metanın da imaj kavramıyla soyut bir hale dönüştürülmesi, kullanım değerinin ötesine geçmesiyle kıran bu yeni toplumsallaşma modernitenin demir kafesini yeniden yapılandırıyor. “Bir yazgı olarak dünyadan kurtulmak, yazgı olarak bedenden kurtulmak, yazgı olarak cinsiyetten kurtulmak için farklılık olarak Öteki’ni üretme icat edilecektir.”¹⁵¹

Radikal direnişlerin iktidar tarafından kırıldığı ve bu direnişlerin toplumsal tabanlarının dönüştürülerek rıza üretimi kavramıyla kısırlaştırıldığı postmodern toplumlarda direnişin kendisi de bir gösteriye dönüştürülmüştür. Direniş bir ergenlik isyanı gibi asimile edilmeye, dindirilmeye hazırdır. Marcuse bu durumu şöyle ifade ediyor:

“Toplumun genelinde ergenlik isyanının kısa ömürlü bir etkisi var; genellikle çocuksuluk, soytarılık olarak görülüyor. Soytarılık ve çocuksuluk niteliği, düşman her yerde ve olağanüstü güçlüyken radikal muhalefetin yalıtılmış ve olağanüstü zayıf olduğu durumlarda sahici protesto eylemleriymiş gibi görünür. ‘Olgunluk’ -tanım gereği- düzenden var olandan yanadır, o zaman soytarının ve çocuğun öteki bilgelik olur. Ancak, protesto düzenin kendisine ait, onun ortaya çıkardığı hüsrana ve baskıya ait özellikler kazandığında, bu tür protestolar ya umursanmamakta ya da vicdanı temiz yetkililer tarafından, halkın da geniş desteğiyle cezalandırılmaktadır.”¹⁵²

Asimilasyon projelerinin dışında kalma, sistemin totaliter yapısının gücünden dolayı içsel bir alanda anormalleşme ile mümkündür. Günümüzde muhalefetin kendini üretebilecek bir toplumsal tabandan yoksun bırakılması, hayatın algılanmasına iktidarın direk etkisiyle mümkündür. Gerçek hayatın değil sanal hayatın tüketilmesi ile mümkündür. Gerçekte dünyanın olanaklarını üretip küçük bir azınlığa sunan ve bunu yaparken de tarihte görülmemiş bir propaganda ve totaliter baskı altında olan geniş kitleler, bu olanaklardan yoksun bırakılarak sanal kavramlar ve sanal tatminler peşinde koşmaktadırlar. Bunun dışına çıkabilmenin, örgütlenmelere karşı alerjisi olan bir sistemde sinik bir muhalefetten geçmekte ve bu sinik muhalefet, muhalefet bilincinden yoksun farklı bir modda var olmaktadır.

“Öteki” olgusunun kapsadığı kavramlar içerisindeki deliliğinin hastalık statüsüne devşirilmesi, modernitenin devrimlerinden biridir. Deli tarihin her noktasında aynı statüye sahip değildir ve ona karşı toplumun gösterdiği tavır her dönemde aynı değildir. Modernitenin temellerinden olan “akıl”, kendini ancak deliliğin zıddında, deliliğin zıddı olarak tanımlayabilmektedir. Öyleyse delilik toplum düzeninin varlığı için gereklidir,

¹⁵¹ Jean Baudrillard, Tam Ekran, syf.45

¹⁵² Herbert Marcuse, Karşıdevrim ve İsyan, syf. 50

çünkü bu düzen kendine ancak negatifinin aynasında kimlik verebilmektedir.”¹⁵³ Modernitenin kendisini zıddıyla var edebilmesi, ilginç bir ilişkiyle benzerlik göstermektedir. Faşizm de kendini sadece düşman tanımlaması yoluyla var edebilir. Karma ya da farklı sistemlerden almış olduğu ekonomik boyutunu öne çıkartmaz. Zıddından beslenir. Düşmanını, karşısında bir grubun kökensel özelliklerini bastırarak ya da özümseyip onu yok sayarak oluşturur. Kendini yüceltirken tüm “ötekiler”i dışlar, yabancı ile kendini tanımlar. Belli bir mantığa, kabul edilebilecek bir mantığa dayanabilecek olanaklardan yoksun olan totaliter sistemlerin kendilerini üretme biçimleridir bu.

Michael Foucault, deliliğin sistemsel bir öteki olma yolundaki evrimini ve Avrupa tarihindeki ötekileştirme olgusunun değişimini anlattığı çalışmalarında ortaçağda cüzamın büyük bir tehdit olarak tanımlanarak cüzamlıların toplumdan uzaklaştırıldığını belirtir. Skolastik dönem ve çıkışında toplum, güzelliği yüceltir ve cehennem zebanilerine benzettiği cüzamlıların kendi özelliklerini yüceltmek için kullanır. “Cüzam, hiç de onu ortadan silmeye değil de, kutsal bir uzaklıkta tutmaya, onu tersine dönmüş bir yüceltme içinde sabitleştirmeye yönelik olan şu vasat yerleri ve şu ayinleri bırakarak ortadan çekilmektedir.”¹⁵⁴ XV. Yüzyılda ve ilerleyen dönemlerde -Viktorya döneminde- ise aristokrat ahlakının yüceltimi sırasında frengi gibi cinsel hastalıklar ötekileştirilir ve cinsel hastalıklar aynı yargıya tabi tutulur. “Bayrak cüzamın elinden cinsel hastalıklara geçmiştir. Bu hastalıklar birçok cüzam hastanesine kabul edilmişlerdir.”¹⁵⁵ Modern dönemler ise aklın yükselişini müjdelere ve bu yüceltimin zıddı ise deliliktir. “Cüzamın gerçek mirasını, çok karmaşık olan ve tıbbın sahiplenmek için uzunca bir zaman bekleyeceği bir olgunun içinde aramak gerekir. Bu olgu, deliliktir.”¹⁵⁶

Ortaçağın sonlarından günümüze dek deliliğin ihbarı bir eleştiri biçimi haline gelmiştir. Klasik zamanda bu ihbarın daha da keskinleşmesi ve insanların delinin karşısında duyduğu şiddetli rahatsızlık, delinin kendilerine onların gerçekliğinin de bir tür delilik olduğunu hatırlatması ve gerçek yüzlerini onlara göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ancak otistik söylemlerin, gittikçe kalabalıklaşan gruplarca son dönemlerde yüceltilmesi bu durumla bir çelişiklik arz eder. Gösteri toplumunda anlamın gün geçtikçe kaybı ve aklın temellerinin yapılandırılışına, kapitalizmin çelişkileri yüzünden vurulan darbeler otistik söylemlerden rahatsızlık duyulmamasına neden

¹⁵³ Mehmet Ali Kılıçbay, Michael Foucault’nun Deliliğin Tarihi adlı kitabına yazdığı sunuştan alıntı.

“Deliliğin Tarihi”, İstanbul: İmge, 2006, syf. 14

¹⁵⁴ Michael Foucault, “Deliliğin Tarihi”, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge, 2006, syf.27

¹⁵⁵ Michael Foucault, Deliliğin Tarihi, syf. 29

¹⁵⁶ Michael Foucault, Deliliğin Tarihi, syf.31

olmaktadır. Bireyler kendi anlamsız varoluşlarını yeni ilahlarına yansıtmakta ve onlardaki delilikten tatmin olmaktadırlar. Kapitalizmin ve ürettiği bireylerinin saklamak istedikleri kendi gerçeklikleri, pozitivizmin delilik olarak atfettiği, sistemin savunma mekanizmalarının kendi gerçek arzularını örtmekte olduğunu görmekte ve eskisi gibi bunları bastırmak yerine açığa vurma isteklerini, bu yeni ilahları yoluyla sergilemektedirler. Bu sergileyiş ikonlaşmış bedenlere sahip olan yeni ikonlarla, yeni şamanlarla gerçekleşecektir.

2.5. İKONLAŞMIŞ BEDENLER

Modern insan, sistem tarafından doğayla ilişkisi en aza indirgenmiş insan da olsa , doğa-insan ilişkisinin son örneğidir. O, kendinden sonraki nesilleri meta-insan ilişkisine indirgeyerek sanal bir hapse tıkamıştır. Kendi türünü tehlikeye atan modern insan, bir canlının en doğal süreçlerinden biri olan üreme gücünü 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybetmiş, 1960’larda geliştirdiği bir teknolojiyle doğal üreme sürecindeki başarısızlığını kapatma çabası içerisine girmiştir. Bu teknoloji tüp bebek teknolojisidir. Kapitalist sistem insanın doğasını katlederken oluşturduğu bu yeni insan, kendi bedeni üzerindeki mülkiyetini kazanma hissiyatı içerisinde sisteme feda etmiştir. Bedenin mülkiyeti ve dolayısıyla da kontrolü, evrim geçirmiş bir hadisedir. İktidar, dolayısıyla da devlet, var olduğu tüm zamanlarda bedeni kontrol etmiş, onun gerek tüm faaliyetleri olsun gerekse yaşam biçimlerindeki konumlanışı olsun, her anlamda kontrolünü sürdürmüştür. Ancak günümüzde bu kontrol, bireyin bilincinin kontrolüyle her ne kadar iktidar için gerçekleşir olsa da, birey tarafından fiiliyata dökülür. Kontrol ve hakimiyet artık bireydedir. Birey, sanal ikon gezegeniyle etkileşimi sonucunda orda gördüğü davranış kalıplarından, yaşam biçimlerinden, ikonlaşmış idollerin vücut biçimlerinden ve daha bir çok noktadan etkilenmekte ve bunları kendi yaşam pratiklerinde sürdürmek istemektedir. Özellikle vücudun formunu değiştirme teknolojisindeki gelişmeler, bireylerin idollerine benzeme noktasındaki gayretlerini gerçekleştirmelerini sağlamıştır. Bu bağlamda sanal ikon gezegenindeki ikonlara yaklaşan bir beden kültürü doğmakta, bedenler ikonlaşmaktadır.

Kendi varoluşuna ve acılarına kaotik bir ortamda yer bulmaya ve onu anlamlandırmaya çalışan modern insan, nevrotik gerginliklerini doyumsuz bir biçimde kendi bedeninden çıkarmakta ve onun mülkiyetini sekülerleşen toplumda Tanrı’dan alarak kendisine mal etmektedir. “Bugün artık beden tartışmasız olarak bir özel mülktür ve bunun

bakımı sahibine kalan bir şeydir.”¹⁵⁷Bu özel mülkün kullanımı ise propagandif bir yapıya sahip toplumlarda kendisine ait olmaktan çıkmaktadır. Tıpkı reklamların bireyin seçimlerine etkisinin oluşması gibi, bedenin kullanımı da toplumun egemen yapısından soyutlanamaz. Birey ve iktidar arasındaki kullanım ortaklığı bireyin özgürlük tanımlamaları içersine sinsice yerleştirilerek yapılır. Özellikle sınıfsal olarak ezilenlerin sınıflarına ait toplumsal katmanlarda yaşayan bireyler, tıpkı emekleri gibi vücutlarına da sahip değildirler. Onlar vücutlarıyla ilgili çok az karar alabilir ve estetiksel uygulamaların kendine has bir yapıya büründüğü bir sınıf oluştururlar ki bu egemenlik perçinleyici seti uzun zaman burjuvazi kullanmıştır. Örneğin ortaçağda İngiltere burjuvazisi için yüzlerine beyaz pudra sürmek, toprakta çalıştıklarından ötürü tenleri kararan ırgatlardan onları ayıran ve çalışmadıklarını gösteren bir estetiksel uygulamadır. Beden mülkiyetini, bedenin çalışmaya koşulması şeklinde düşündüğümüzde ise ezilenlerin bedenleri, yine hiçbir şekilde kendilerine ait değildir. “Modern beden, yani üretici-asker bedeni, sıkı yönetilir; akıllıca manipüle edilen çevre güçleri tarafından biçimlendirilir ve tıpkı Taylor’un montaj hattında olduğu gibi, zekice tasarlanan çevreler tarafından kurallı hareketlere itilir. Burada bedenin kendisinden istenen tek şey, dışarıdan yapılan uyarılara doğru biçimde ve gerekli canlılıkla tepki vermesi için gereken iç gücü kendisinde toplama yetisiydi. Bu yetiye ‘sağlık’ denir.”¹⁵⁸

Bedenin özel mülk haline gelmesi ve sorumluluğunun büyük ölçüde bireye geçmesi onu deforme etme özgürlüğünü getirir. Bedenin deforme edilişi, modern zamanlara özgü bir kavram değildir. Şamanistik dönemlerde bu tip uygulamara, elbette ki amaçları farklı da olsa rastlanmaktadır. Bu bağlamda şamanistik bir uygulamanın yeniden dirildiğini ve bu uygulamaların estetik ameliyatların sınıfsallığını yitirerek topluma yayıldığında –ki her meta, her üretim nesnesi belli bir zaman sonra toplumsallaşır ve burjuvazinin dışındaki sınıfların da kullanımına sunulur-, modern insanın sınıflı toplumlarda sağlıklı bir ruh haline sahip olamaması tespitinden yola çıkarak ikonlaşmış bedenlerden oluşan bir toplumda yaşanılacağı varsayımı öne sürülebilir ki bu durum sanatsal faaliyetlerde, bu faaliyetlerin bir anlamda var olan ideolojiyi yırtarak gelecekte betimlemelerin ilk habercileri olmasından dolayı görülmekte, ikonlaşmış bedenler tecimsel sanatın bir bölümünü oluşturmaktadır. Sanattaki bu öncülere, ikonlaşmış bedenlere, modern şamanlar ifadesi yakıştırılabilir.

Modern Şamanların izleyicileriyle olan ilişkisi geçmiş toplumların kalıntılarını

¹⁵⁷ Zygmunt Bauman, “Parçalanmış Hayat”, Çev: İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001, syf.159

¹⁵⁸ A.g.e. , syf. 156

barındırır. Toplamların evrimine baktığımızda, dönüşümlerin yavaşlığını ve bir önceki yapının kendisinden sonrakini etkilediğini görürüz. Örneğin toplumun inançlarında, kültürel oyunlarında, sanatında geçmiş toplumların izleri görülür. Göstergebilimsel bir çözümleme, bir oyunun ya da bir ritüelin jeolojik anlam katmanlarında uygarlık tarihini gözler önüne serer. Moderniteden doğan ve geç kapitalizmin bir çıktısı olarak beliren postmodernizm, moderniteye tepkisini geçmiş kültürleri dirilterek öne çıkardı. Çünkü onun içerdği temel boşluklar, binlerce yıllık geçmiş kültürlerin insan bilincindeki kalıplaşmış öğelerini iğdiş etmekten ibaretti. Çalışmanın içerdği konu itibariyle, post modernizmin dirilttiği, ancak biçimsel değişikliği yüzünden üstü örtük bir biçimde süren toplumsal olgulardan kavramlarını simgesel bir dille ifade eden ve öznesinin idolleştiği ve belli bir metamorfoz geçirerek eylemlerini sürdürdüğü bir olgu üzerinde duracağız: Şamanlık ve büyü.

Geleneksel olaylar olan büyü ayinleri tekrar edilme zorunluluğu taşırlar. Etkisine bütün bir grubun inandığı hareketler, nesilden nesile aktarılarak düşünce yoluyla benimsenir. Büyü ayinleri, belirli zamanlarda yapılır ve bu zaman aralığı, büyüün değerini yitirmemesi için çok sık olamaz. Yabanıl toplumlardaki büyücüler bugün hala aramızda dolaşmaktalar. Üstelik işlevlerinde çok da değişme olmadan. Topluluğunun elemanlarını büyüleyerek ve onları manipüle ederek sistem içerisine dahil ediyorlar. Bugün birçok şarkıcı ve sanatçı medya aracılığıyla ya da ürünlerini sunumları sırasında vücutlarını farklılaştırıyorlar ve gerçek hayatta var oldukları formata karşı koyarak, sanki kendi sosyalleşmelerine karşı çıkarak, modernitenin onlarda yücelttiği kavramlara karşı çıkmak için ya da yüceltilen kavramlara ulaşabilmek için şekillerini değiştiriyorlar. Sanatçı duyarlılığıyla, geçmiş toplumların gelecekte haber veren, transa geçip farklı bir boyuta geçen şamanlar gibi, yeni bir toplumu; insanların kendini geliştirerek tatmin oldukları değil, kendilerini tüketerek ve yok ederek masturbasyonlarını gerçekleştirecekleri bir toplumu müjdeliyorlar. Kapitalizmin vahşi çarklarının içinde boş zamanlarını kendilerine acı vererek geçiren ve bundan mazoşistçe haz duyan, tepkilerini mazoşistçe dile getiren büyük bir grup doğdu. Bu şamanların yönlendirdiği büyük bir grup. Toplumun her noktasına yayılmış olan gösteri, kendini bu şamanlar aracılığıyla yeniliyor ve bu şamanlar bir çürümeyi, bir dejenerasyonu, sistemin kendi yapısının çürümesini simgeliyor. Her sistem çürümeye mahkumdur. Ancak Baudrillard'ın ifade ettiği gibi, "artık hiçbir şey

kendi çürümesine tanık olamayacaktır”¹⁵⁹. Çünkü çürüme aşamasındayken bile kendi gerçekliğinden kopmuş bir “smülakr”dır o.

Bireylerin kendi gerçekliklerinden kopma durumu, insanın biyolojik yeterliliklerini, uygarlığın tarihsel gelişimi içersinde çevresini daha fazla sömürebilmeye doğru geliştirmesi ve bir süre sonra bu doğal halinden sıyrılmasının evrimiyle incelenmelidir. Bu doğal halinden her sıyrılış onun bedensel niteliklerini farklılaştırmış, kültürel yapısını değiştirmiş onu ruhen sefaletle itmiştir. Günümüzde koşmanın imkansız olduğu mekanlar kuran insanoğlu, kendi sıkışmışlığını birçok tepkiyle dile getirir. Göstergesel olarak kendini ifade eden rok müzik sanatçıları -her ne kadar pop müzik sanatçıları bu yargıdan kurtulamasalar da- travestik bir yapıdadır ve haklı ama sistemin çıkarına yarayan bu tepkileri arttıkça daha da travestik bir yapıya bürünmektedirler. Metnimizde, “travestik” kelimesinde her hangi bir cinsel ayrım kastedilmemektedir. Baudrillard’ın terminolojisinden alınmış şekliyle kullanılmaktadır.* Rok müzik, sistem tarafından emilmeden önce böyle bir tepkiydi. Örgütlenememiş kalabalıkların, sistemsiz başkaldırışıydı. Başlangıçta atonel müzik kalıplarından faydalanan türlerinin de bulunduğu bu müzik türü, bir süre sonra tonel kalıplara boyun eğdi ve kendi kendinin tekrarı olan kalıpların içerisinde barınmaya başladı. Deneysel özelliklerini yitirerek yenilikçi değil statikocu bir yapıya büründü. Sanatın olmazsa olmaz özelliklerinden biri olan devrimci özelliğini hem biçim olarak hem de içerik olarak yitirdi. Tarihine ulaşma imkanı iktidarlar tarafından engellenmiş olan toplum, kendi tarihini kendisi oluşturur ve bu oluşturma esnasında ilahlarını da kendisi var eder. Gösterinin hakim olduğu bu toplumun ikonları da yaşayan varlıklardır ve bunların mitlerinin oluşturulması için uzun bir zaman dilimine ihtiyaç yoktur. “Gösteri üç gün boyunca bir şeyden bahsetmediği zaman o şey hiç var olmamış gibidir. Çünkü artık gösteri başka bir şeyden bahsediyordur ve kısacası bundan

¹⁵⁹ Jean Baudrillard, “Sessiz Yığınların Gölgesinde-Toplumsalın Sonu”, Çev: Oğuz Adanır, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2003, Syf.72

* Kullanılış anlamında konsorsiyum oluşturabilmek için Baudrillard’ın ifadelerini aynen aktarıyorum. “Hepimiz transeksüeliz. Nasıl ki fiilen değişime uğramış biyolojik bir varlık isek, aynı şekilde fiilen transeksüeliz de. Ayrıca, sorun biyolojik bir sorun değildir. Hepimiz simgesel olarak transeksüeliz. Bilindiği gibi, sadece onlar abartılı ve etobur göstergeleriyle geçinirler. Şehvetli bir dışplazma sahibidirler. Madonna’nın yapma nitrogliserini ya da Michael Jackson’ın androjinik ve frankeştaynvari cazibesi ... Bunların hepsi mutasyona uğramış varlıklardır, travesti ailesinden, erotik “look”ları cinsel açıdan belirsizlik taşıyan ya da abartılı ifadeleri olan, kalımsal olarak barok varlıklardır.”

Jean Baudrillard, “Tam Ekran”, Çev: Bahadır Gülmez, İstanbul, YKY, 2004, syf.18

böyle var olan o başka şeydir.”¹⁶¹ Efsaneler ve mitlerin oluşturduğu geçmiş ilahlar, günümüzde kısa bir süre içerisinde oluşturulabilir. Kitle iletişim araçları bir mit ve efsane oluşturucusudur. Yaşayan sıradan bir insanı çok kısa sürede bir ilah haline getirebilir. Ancak bunu yaparken onu yaşamdan kopartmak, yapabildiği kadar radikal bir biçimde kopartmak zorundadır. Geçmişteki şamanlar da kendilerini mümkün olduğu kadar farklılaştırıyorlardı. Ait oldukları topluluğun diğer üyelerinden çeşitli simgelerle ayrılıyorlardı. Sıradan bir grup üyesi hiçbir zaman ilahlaşamaz. Onun farklı özelliklere sahip olduğuna, diğer grup üyelerinin inandırılması gerekir. Burada çeşitli simgeler şamanın yardımına koşar. Ancak şaman ikiyüzlü bir insan değildir. Kendisi de bu varoluşsal üstün özelliklerine, aynı toplumun gelenekleri tarafından inandırılmıştır. Tıpkı günümüzdeki ilahlar gibi üstün özelliklere sahip olduğuna, kutsal olduğuna dair inançlarla telkin edilmiştir.

Günümüzdeki popüler olma yolu bir tecritten geçer. Popüler şahıs –ki rok yıldızları da böyledir- toplum içerisinde barınamazlar, barınırlarsa büyüleyebilme özelliklerini kaybederler, sıradanlaşırlar. Geçmiş dönemdeki büyücüler ve şamanlar için de aynı durum söz konusudur.* “Halkın önünde yapmak zorunda olsa bile, büyücü hep halktan kaçmaya çalışır; hareketleri gizli kapaklıdır ve söyledikleri tam olarak işitilmez; bir araya toplanan ailenin karşısında çalışan bir hekim-adam, bir kırıkçı-çıkıkçı, sessizce formülünü mırıldanır, yapacağını göstermeden yapar ve yapmacık bir biçimde ya da gerçekten kendinden geçer gibi görünür. Böylelikle halkın tam içinde olmasına rağmen, büyücü ormanın derinliklerine kaçtığı anda kendisini insanlardan uzak tutmuş olur. Meslektaşlarının gözünde bile, büyücü hemen hemen her zaman kendi duruşunu ve esrarını korumaya devam eder; saklanır ve bekler. Yalnızlık ve tecrit, tıpkı sır gibi, büyü ayininin doğasında yer alan kusursuz bir özelliktir. Büyü ayini daima bireye ya da özel kişiler olarak hareket eden bireylere özgü bir olaydır; eylem ve eylemi yapan kişi bir sır perdesiyle çevrelenmiştir.”¹⁶² Bu sır onun gücünün devamı için gereklidir. Tarih boyunca büyücüler belli bir sınıf oluşturmuştur ve bugün belli bir sınıfın, sınıfsal özelliklerini kazanabilmek ve sürdürebilmek adına oluşturmuş olduğu ulaşılamazlık onların da özelliğidir. Günümüz dünyasındaki yıldızlar da bu özelliği sürdürmektedirler. Kitle iletişim araçlarında sık görünmemelerinin nedeni, büyülerinin güçlerini devam ettirebilmektir.

¹⁶¹ Guy Debord, Gösteri Toplumu, syf. 189

* Büyücü ve şaman arasında, antropolojik bulgulara göre fark vardır. Ancak benzer özelliklerinin fazlalığı ve konumuz açısından bu farkın önemsizliği, bu iki terimi birlikte kullanmamıza neden olmaktadır.

¹⁶² Marcel Mauss, “Sosyoloji ve Antropoloji”, Çev:Özcan Doğan, Ankara: Doğu Batı, 2006, syf. 71

İzleyicinin izlediği nesneye yabancılaşmış olması, izlediği metaforu mitleştirilmesinde önemli bir unsurdur. İzleyicinin izlediği, onun günlük hayatında nadir karşılaştığı bir durum olmalıdır. İzleyici metafor hakkında yüzeysel bir bilgiye, üstelik o metaforu kendisine sunanların kaynaklık ettiği bir bilgiye sahiptir. O, sadece bilgiye sahip olduğu sanrısı içerisinde. Ne kadar çok izlerse bu sanrısının o kadar çok arttığı ve bilgisinin fazlaştığı sanrısı içine gömülür. Küçük bir dünyasının olması gerçeğinin acısı, onu büyük dünyaları sanal da olsa keşfetmeye mahkum eder ve daha çok izler. Kamusal alanın her yerinin televizyon sayesinde işgal edildiği bu ortamda o, kendisini hiçbir yerde evinde hissedemez. Çünkü onun evi kitle iletişim araçlarıyla iktidarlar tarafından işgal edilmiştir. Büyücü ikonlarının, son yüzyıldır sinemanın icadı ile ve bu icadın televizyon aracılığıyla her eve ulaşabilmesi sayesinde büyülenmiş milyonların, statikonun farkına varmaları ve özgürleşmelerini engelleyen bu atmosferin devirebilmeleri için gerekli kavramlar üzerinde düşünememektedirler. Deneyimleri sığlaşmıştır modern insanın. Sığlaşan deneyimler, sistem tarafından üretilen ikonlarla donatılmıştır. “Bugünkü sistemin seyirliğinde zorunluluk yok artık. Dolayısıyla hiçbir deneyim de iletilmiyor. Geriye kalan paylaşılabilecek tek şey, seyirlik; kimsenin oynamadığı, herkesin seyrettiği oyun. İnsanlar eskiden hiç olmadığı kadar, kendi varoluşlarına ve acılarına tek başlarına zamanın ve evrenin uçsuz bucaksız arenasında bir yer bulmaya çalışıyorlar.”¹⁶³ Bireylerin tüketim çılgınlığı vb. her çeşit nevrozunun temel dayanaklarından biri olan bu durum, görünenle var olanın ayrılmasından kaynaklanmıştır. “Teknolojik yenilikler görüneni var olandan ayırmayı kolaylaştırdı. Ve bu tam da yürürlükteki sistemin efsanesinin sürekli olarak sömürmesi gereken şey.”¹⁶⁴ Görünenle var olanın ayrılması, var olan maddesel dünya ve bunun etkilediği maneviyat dünyasına yeni bir dünya daha eklemiştir. Bireyler üzerinde maddesel dünya kadar etkili bir başka dünya.

Bir önceki bölümde toplumsal yapının, “öteki”nin üretildiği bir aşamaya doğru evrildiğini belirtmiştik. Öteki, artık sistemin bir metasına dönüşmüştür. Her şeyi metalaştıran kapitalizm, “öteki”yi de metalaştırmış, onu da kuşatmış ve bir kar aracına dönüştürmüştür. Anlamlı idealleri metalaştırma döneminin sonuna geldiğimiz bir ortamda, otistik söylemler yüceltilmektedir. Otistik söylemlere sahip olan ilahların toplumdan farklı bir modda olmaları, anlamsız olmaları, onların daha da yüceltilmesine sebep olmaktadır.

¹⁶³ John Berger’in kitabının önsözünden alınmıştır. (“O Ana Adanmış”, Çev: Yurdanur Sayman, Müge Gürsoy Sökmen, İstanbul: Metis Yay., 2003)

¹⁶⁴ John Berger, “Görünür Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar”, Çev: Bülent Somay, İstanbul: Metis, 1999, syf. 26

Çünkü insan insan olduğundan beri, bildiği değil, bilmediği kavramları ve metaforları yüceltir. Bilinene ve olana değil bilinmeyene ve olmayana inanır. İnanmak ve yüceltmek, doğası gereği bilinmeyeni hedef alan bir eylemdir. Bu bağlamda gösterinin şamanları otistik bir söyleme sahiptirler. Tıpkı geçmişteki toplumlarda bulunan şamanlarda olduğu gibi.

Sosyal olan, sisteme entegre olduğu zaman sosyal olabilir. Bir işleve sahiptir ve işlevi bir ihtiyacı giderir, sosyal olanın temelinde ihtiyaç vardır. Sekülerleşmeye bir tepki gibi, modern zamanlarda da oluşan şaman söylemleri, insanın otomatlaşmaya gösterdiği bir tepkidir. İçdürtüsel olarak tepki verdiği ve bu otomatlaşmanın kendisini metalaştırdığını sezen insan, otistik söylemlerle tepkisini dile getirmektedir. Şamanistik söylemlerin üretilen bir öteki düzeneği oluşturmasından bağımsız olarak, bunlar özünde birer tepkidir. Ortak bir söyleme ihtiyaç duyan, marjinalleşmiş bir grubun sembolleridir bunlar. Her grup ortak bir söylemle var olur ve bu söylemler gittikçe kalabalıklaşan bir grubun ortak söylemleridir.

Ritmik yok oluşçu grupların ikonları, ister ölü bir şamana ister yaşayan bir şamana göndermede bulunsunlar; onların ikonları ölü ile özdeşleşirler. Bu sebeple yüzleri genellikle beyaz ya da siyaha boyanmıştır. Beyaz ya da siyah, renk skalamızdaki en uç renklerdir. Biri ışığı tamamen yansıtırken diğeri ışığı tamamen emer. Her ikisi de ışığa karşıdır, tamamen emerek onu hapseder ya da onu yansıtarak dışlar. Onu bir hayat biçimi gibi yorumlamaz ve tek tipleştirir. Bir anlamda aydınlanma karşıtıdır. Aydınlanmanın günümüzdeki totaliterleşen ve ilk çıkış noktasından kopan işlevselliğini taşırlar. Totaliterdirler. Beyaz renkteki ten, ölünün ten rengidir. Ancak ölümlle dışına çıkabilen bir sisteme duyulan tepkiyi, o sistemin içinde bulunmamayı simgeler. Ritmik yok oluşçu gruplar nihilist kökenli tepkilerini, dünyanın her tarafında kapitalizmin protestan ahlakına karşı tepki olarak belirtmişlerdir. Zamanın kapitalist ilişkilerle değerlendirilmesi, çalışmanın kutsanması, cinselliğin klasik kuralları vb. gibi düzenin işlerliği için gerekli olan kalıpları deforme eden bu nihilist gruplar; karşıt yaşam kalıplarını yüceltirler ve alt kültürleri oluştururlar. Şamanlarının kendilerini başkalaştırması, yüzlerini boyaması ya da maskelerle sahneye çıkmaları; bir anlamda kapitalizmin kendi ahlakının iki yüzölçümüne göndermede bulunur. Temel iç dürtüleri bastırma ve yansıtmaya dayalı bir biçimde kurulan ve devam edebilmesinin önkoşulunun bu bastırma olduğu sistemin oluşturduğu bireylerin ahlak maskelerini, bir anlamda onlara yansıtarak, delinin klasik zamandaki görevlerini üstlenirler. Bu sebeple de alt kültürleridir. Çoğunluğun deliye karşı duyduğu tepkinin kökenlerdeki nedenleri, bu gruplara duyulan tepkinin de kökenlerini oluşturur.

“Anomalik hayvanların”^{*} grup tarafından dışlanması şeklinde tezahürde bulunan evrimsel kural, her sistemde mevcuttur ve bu, sistemin kendi savunma mekanizmasıdır. Ancak sistem kendi kendini dönüştüremediği ve kendi savunma mekanizmalarını harekete geçiremediği bir boyuta ulaşıldığında tür dönüşür ve yeni grubun baskın olması durumuyla karşılaşılabilir. Bu türün yok olması ya da yeni türün doğması ile sonuçlanır. Kapitalizm kültürel bir anomalik grup oluşturmuştur ve uzun zamandır bu grup kapatılmaktadır. Kapitalizmin anomalik grubu sistem için bir tehlikedir ve Marx’ın ifade ettiği gibi sistem kendi diyalektiğini oluşturmaktadır. En devrimci unsur sistemin ta kendisidir, yeni oluşum sistemi yıkacak unsurları içinde barındırmaktadır.

İkonlaşmış bedenler, sahneden inip toplumun büyük kesimlerini oluşturacakları bir zamana doğru ilerlemekteyiz ve bu durum, ötekinin üretilmesi durumu sistemin yıkılması ile sonuçlanabilir. Deforme olmuş anomalik vücutlar henüz gensele kökenli değildir, bu anomali, kültürel bir formda ilerlemektedir. Kendi anlamsızlıklarını yansıtan ve binlerce yıldır anlam bütünlüğü içinde var oldukları için nihilist bir bunalıma düşen büyük bir grup, kitle iletişim araçlarında gördükleri ikonlaşmış mükemmel vücut ideallerine ulaşmak için bıçak altına girip estetik ameliyat olmakta, yabancı toplumların şamanları gibi vücutlarını deforme etmekte ve kültürel bir anomali oluşturmaktalar. Estetik ameliyat müdahalelerinin tüm toplumsal katmanlara yayılmayıp belli bir sınıfa ait olma durumunun nedeni, kendinden memnun olmayanların o sınıfta birikmiş olması değil, bu ameliyatların ekonomik bedelidir. Tüm toplumsal sınıfların bu ameliyata ekonomik olarak ulaşacakları gün, bireylerin ikonlaşacağı gün olacaktır. Sistem, insanın kendinden memnun olmaması ve onun mükemmelleşme çabasını biçimlendirmekten büyük rant sağlar. Toplumun kolektif bilinç bunalımı ve bunalımın ikonik bilinç oluşumları ile giderilmesi, bu boşlukları derin uçurumlara dönüştürmektedir. Kolektif bilinç oluşturma zamanının, antropolojik zamana göre, kitle iletişim araçları sayesinde olağan üstü bir biçimde kısaldığı gösteri toplumunda yapılandırılan kolektif bilinç unsurları, bireyleri hayatlarını temellendirebilecek bir anlamdan yoksun kılmaktadır. “Yaşarken, kendinden önce ve sonra gelen tüm anları dışta bırakan an, hemen herkes için bedensel acı anıdır”¹⁶⁵ Kültürel anomalik insanlar, duygusal olarak sisteme haklı olarak adapte ol(a)mamış acı çeken insanlardır; duydukları ıstırap, ürettikleri sanatın her noktasında göstergesel olarak

^{*} Durkheim, Comte gibi pozitivist sosyologların ilk olarak kullandığı “anomi” kavramı, biyoloji kökenlidir. Dönemin sosyologları biyolojiyle de ilgilirdi.

¹⁶⁵ John Berger, “O Ana Adanmış”, Çev: Yurdanur Salman, Müge Gürsoy Sökmen, İstanbul, Metis Yay., 2003, syf. 36

mevcuttur.

Bu insanların sahip olduğu sanat anlayışı bir gün, çok daha geniş kesimlerce tüketilebilecek bir yaygınlık kazanabilir. Sistemin bu deformasyondan kazançlı olduğu noktalar vardır. Günümüzde bir reklam etiketini oluşturan göstergelerin oluşturduğu paradigma, geçmiş dönemlerde radikal bir sanatın paradigması olarak konumlanıyordu. Bir dönem için belli bir toplumsal kesimin sanat unsuru olan ekspresyonist sanatın birçok özelliğini bugün her hangi bir reklam etiketinde görebiliyoruz. Oysa ilk çıktığı zamanlar bu sanata şiddetle karşı çıkılmıştı ve avangard özellikleri dolayısıyla çok az bir kitleye ulaşabiliyordu. Bugün marjinal olan nihilist özelliklere sahip, ritmik yok oluşçu özellikler taşıyan, yeni şamanların öncülük ettiğı sanat da bir gün geniş kitlelerce tüketilebilecek bir noktaya gelebilir.

Bu savımızı doğrulayabilecek örneklerden biri, her ne kadar kimi radikal belirleyicilerinden koparak sisteme dahil olarak MTV ile anlaşma yapan, her ne kadar kimi radikal göstergeleri törpülenmiş olsa da bir kısmını koruyarak popülerleşen Marilyn Manson'dır (bkz. Ek6). Uzun zaman simya ve tarot falı ile ilgili çalışmalar yapan Manson, metafizikle uğraşmakta ve "alchemical man" ismini çağrıştırdığı için o ismin kullanıldığı bir albüme imza atmıştır.* "Alchemical", "metali altına dönüştürebilen" anlamındadır. Bu uğraşları sanatına da yansımış ve kliplerinin geçtiğı mekanlar metafiziksel öğelerle kaplı olup, çekimleri esnasında algı yanılsamaları sağlayacak mercekler kullanılmıştır. Ayrıca kliplerinde sahnelerin hızlı geçişi ve nadir sahnelerin seyirci tarafından algılanmasına izin verilmesi, postmodern algılama biçimine göndermede bulunmaktadır. Algılanan her şeyin hızlı tüketilmesi ve hafızasız insanların oluşturduğu toplumu simgeleyen bu hızlı geçişler, klip sonunda Manson dışında hiçbir ifadenin akılda kalmaması için bir nevi hipnotik tekniklerdir. Manson'ın klipleri transandantal yapıdadır. Kliplerin çekim tekniklerinin uygulama nedenlerinin, sadece narkotik kullanımını anımsatması ile açıklanması, gerçek kökenlerini kısırlaştırır. Bu transandantal yapıli klipler Manson'a özgü olmaktan çıkmış ve popüler öğelere de bulaşmıştır. Transandantal bir çağda yaşamakta olan bireyler, hızlı meta değişimi ve metaları simgeleyen imajların soyut yapısı, hafızasızlaşma ile son bulmaktadır. Anı yaşayan ve dün ile bugün arasında bağlantı kuramayan kitleler, anlamlandırmaktan yoksunlaşmışlardır. Bu yoksunlaşma anlam üreticilerinin, yani egemenlerin çıkarıdır.

90'lı yıllarda "umarım Hristiyanlığı sona erdiren adam olarak anılacağım" diyerek,

* Albümün adı "Mechanical Animals"tır.

her yeni din başlatıcısının kendinden önceki ikonları ve inançlara karşı savaş açması gibi kendisi de öncesindeki yapıya karşı çıkan bir mücadeleye simgesidir kimi gruplar için Manson. Yeni şamanlardan biri olan ve toplumun yerleşik kurallarına nihilist bir başkaldırı olarak niteleyebileceğimiz göstergelere sahip sanatıyla Manson, büyük kitlelere ulaşan yayınlar yapan, kapitalist ilişkilerin yayıcısı bir televizyon kanalı ile sözleşme imzalayarak bir anlamda kendinin yeniden üretilmesine, “öteki” olarak sistem tarafından yeniden üretilmesine izin vermiştir. Bu sözünü ettiğimiz dönüşümün simgesidir. Bir başka örnek ise Michael Jackson’ın beyaz ırka dahil olması dönüşümüdür (bkz. Ek7). Genel paradigmanın temsilcisi ve kapitalizmin yayılmasında başrole sahip anglo sakson ırkın görüntüsüne dönüşümü bir başka sinyaldir. Dönüşüm isteğini farklı biçimde de olsa 80’li yıllardaki klipleriyle vermeye başlayan Jackson, o yıllardaki “Thriller” albümünün aynı isimli şarkısının ünlü klibinde, yaşayan bir ölüye dönüşmüş ve insansı özelliklerini yitirmiştir. “Mevcut şekliyle büyücü, toplumsal boyutta anormal olarak tanımlanan bir konuma sahiptir.”¹⁶⁶

Bu iki örnek, sonuç itibarıyla aynı noktaya ulaşan iki farklı süreci temsil eder. Şamanlardan biri, kendi toplumunun geleneksel yapısında hala etkilerini sürdüren Hristiyanlığın temel simgelerine karşı çıkan ve kendini “kötü” olarak tanımlayarak popülerleşmiş bir ötekidir. Diğer popüler bir meta olarak ortaya çıkmış ve kendi toplumunda baskın olan bir paradigmanın, beyazlığın yücelik propagandasına mağlup olarak, gensel özellikleri ile oynamış ve beyaz ırka mensup olma isteğiyle travestik bir varlığa dönüşmüştür. Her ikisi de yaşayan bir ikona evrilerek, fiziksel özelliklerini baştan var ederek, hayattayken mitleşmişlerdir.

Mitleşen bu gibi örnekler, kitlelerin hipnotize edilebileceklerini ve kitle içindeki bireylerin benzer hareketler sergileyebileceklerini ifade eden Freud’un ve sonrasında bunu geliştiren Adorno’nun ifadelerini örneklemektedir. “Kitle psikolojisindeki semptomlar kendine özgü esrarengiz bir kolektif varlığın semptomları olmayıp kitledeki her bireyin başına gelen olaylara, yani Baba figürüyle özdeşleşme olayına dayanmaktadır.”¹⁶⁷ Adorno’nun ifade ettiği gibi, ataerkil toplumlarda baba figürünün öne çıkması ve bireylerin çocukluk yaşantısındaki baskılardan kaynaklanan “otoriteriyen kişilik”, toplumu oluşturan bireylerde özgürleşmemeye neden olmakta ve ilah ihtiyacını körüklemektedir. Bireylerin modern şamanlara ihtiyacı, devlete ve yönetilmeye duydukları ihtiyaçla aynı köklere

¹⁶⁶ Marcel Mauss, a.g.e., syf. 81

¹⁶⁷ Theodor W. Adorno, “Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar”, Çev:M. Yılmaz Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 1990, syf. 14

dayanmaktadır. Ayrıca kitle içersindeki bireyin heyecanları, bulunduğu ortamda doruk noktasına çıkmaktadır. “ ‘Kitleye katılanlar için, kendilerini tutkularına sınırsızca teslim etmek, kitle içinde eriyip gitmek, kendinde birey olarak sınırlı kalma duygusunu yitirmek zevk verici bir duygudur’¹⁶⁸. Kitleyi bir arada tutan kuvveti, haz ilkesine bağlayan Freud bu gözlemlerin ötesine geçiyor, yani bu kuvveti, kendini kitleye bırakmayan kişiye sağladığı gerçek ya da gerçekliğin yerine geçen tatminlere bağlıyor. Kendi toplantılarına katılırken pasifliğin dışı çizgilerini özellikle yakıştırırken, Hitler kitle oluşumunda yatan bu libido-nitelikli köklerin bilincindeydi. O böylece kitle psikolojisinde yatan bilinçsiz eşcinselliğin rolüne gönderme yapıyordu”.¹⁶⁹ Modern şamanlarda, en az Hitler kadar bu psikolojinin farkındadırlar ve kitleleri konserlerinde yönlendirirken onların coşkularını, aynı kökensel niteliklerle yönlendirirler.

Özellikle 1990’lardan sonraki rok müziğinin konserlerinde sevgi kavramından yoksun bırakılmış gösterilerin ağırlıkta olması, totaliter yönetimlerin kitle toplantılarıyla benzerlik göstermektedir. Faşist totaliter kitle gösterileri, sevgi ve bir arada bulunmanın duygusal ihtiyaçlarını, icat ettikleri semboller, selamlama biçimleri, gösterilerdeki çeşitli coşkunluklar, vb. ile giderirler. Sisteme muhalif olma özelliklerini yitirmiş rok müzik kitlelerinin simgeleri de farklı tipte sembollerle var olsalar da, tam da bu özellikleri dolayısıyla ortaklık göstermektedirler. Telkin temelli bu toplulukların telkin edilebilmeleri sevgi yoksunluğundan kaynaklanır. “Freud, Örgütlü kitlelerde, örneğin kilisede ve orduda, kitle mensupları arasında sevgiden hiç konuşulmadığı ya da sevginin (kitle mensuplarının dinsel mecaz yoluyla ve bu mecazı yüceltmek üzere bir araya geldiklerini ve böylelikle her şeyi kucaklayan sevgiyi birbirlerine karşı davranışlarında taklit ettiklerini savunarak) dolaylı ve yüceltme biçiminde ifade edildiği olgusuna sıkı sıkıya tutunuyor. Günümüz toplumunun yapay olarak bir araya gelen faşist kitlelerinde sevginin adının hemen hiç anılmaması dikkate değer”¹⁷⁰. Kitle içersindeki bireylerde oluşabilecek her tür sevgi kökenli duygu, kitle için bir tehlikedir. Kitlenin birbirine bağının güçlendirilmesi, şiddet, nefret vb. gibi duyguların bireylerde yüceltilmesinden geçer. Modern şamanlar, bu nefret duygusunu yüceltirler ve totaliter yönetimleri yücelten ideolojilerle bu noktada kesişerek kendilerine bağlı bulundukları bireyleri, fikirsel ve inançsal yönden diri tutarlar. Bu kitlelerin sahip oldukları fikirler sevgi duyabilecek pek az şey içerir.

Şamanların olağanüstü nitelikleri sözlü iletişimin hakim olduğu bir ortamda,

¹⁶⁸ Sigmund Freud’tan aktaran Theodor W. Adorno

¹⁶⁹ Theodor W. Adorno, Toplum Üstüne Yazılar, a.g.e., syf. 30

¹⁷⁰ Theodor W. Adorno, Toplum Üstüne Yazılar, a.g.e., syf. 32

söylence ve efsanelerde kendilerini göstermektedirler. “Bu hikayeler ve bu efsaneler sadece hayal ürünü ya da toplumsal düş gücünün beslendiği geleneksel bir şey değildir; uzun geceler boyunca devamlı tekrar edilmeleri, en küçük bir şaşkınlık anında illüzyonlar yaratabilen ve insanları eyleme yöneltebilen beklenti, kaygı ve korku halinin devam etmesine neden olur.”¹⁷¹ Günümüz toplumunda bu söylenceler kitle iletişim araçları ile topluma dağıtılırlar. Ancak bunlar, geçmişteki söylencelerin aksine toplumun gerginliğinden farklı biçimde beslenirler. Sistemin ürettiği bireysel kaygıları; iş kaybı, evlilik hapsinin ürettiği daralmalar, bireysel varoluşların anlamsızlığı vb. gibi kaygıları yok etme işlevini yüklenerek, sistem içerisinde boş zamanın tüketim unsurları olurlar. Özellikle rok müzik bu tip kaygıların rasyonalize edilmesi ve tükenişin estetize edilmesi şeklinde vuku bulur.

Nihilist özelliklere sahip bu sanat bir kaçış sanatıdır. Kapitalizmin dünyasından kaçmaya ve uzaklaşmaya çalışan insanların, bu kaçış yollarından ötürü, kaçtıkça daha da sistem için sömürülme kıvamına getirildikleri bir kaçıştır bu. Çünkü bu sanat bireyin toplum içerisinde yalnız olduğunun altını çizer ve onun diğer bireylerden ayrı, farklı olduğunu vurgulayan içerikleri ile ona ulaşır. Bu içerik onun satış tekniklerinden biridir. Bireylerin örgütlenmesini engeller, diğer bireylerle bağıni kopartır. Onun ezilmişliğini ve toplumla arasındaki sorunlarını, toplumun ekonomi politik sonuçlarından bağımsızlaştırır ve bu sorunları öznesizleştirir. Sorunların öznelere ya yok sayar ya da onları soyutlaştırır. Tam da bu soyutlaştırma noktasında dinlerle kesişir. Dinlerin daha iyi bir dünya anlayışını öte dünyaya bırakması gibi sömürülen bireyin sorunlarının çözümünü imkansızlaştırır. Ona ritmik yokoluşçu bir ritüel sunar. Calvinist prensipler gibi acıdan doğan mazoşist bir dünya sunar. Ancak bu mazoşist yapı, onun sunduğu ve sistem adına şekillendirdiği özgürlüktedir. Bu sanatın özgürlüğü, bireyin sahip olduğu potansiyeli arttırmaya ve toplumsal uyumu adına kullanmaya yönelik değil aksine bu kullanımın anlamsız olduğunu vurgulamaya yöneliktir ki bu anlayış bireyi modernitenin kalıplarına karşı çıkarken tam da onun istediği tüketici robotlara dönüştürür. Teknolojik gelişmelerin yükselmesi ile bir aylak sınıfına, işgücüne duyduğu gereksinimin azalması nedeniyle ihtiyaç duyan geç kapitalizm, kendi zararsız aylak grubunu oluşturmuştur. Onun ikonları da aylaktır. Ancak bohem kültürünü sadece biçimsel olarak savunan, muhalif olamayan, sistemin muhalif ikonlarını yücelterek takip eden, düzenin muhalif aylak grubu. Böylelikle muhalif öğeler taşıyan bir sanat türü olan rok müzik, sistem içerisine alınmış, asimile edilmiştir. Artık bu

¹⁷¹ Marcel Mauss, a.g.e., syf. 82

türün şamanları, “onların silahları var ama biz daha kalabalığız”^{*} dememektedirler. Bu durum ikon-iktidar ilişkisini yapılandırmakta ve bir anlamda sistem muhalifi kanalların dönüştürülerek, yine sistemin bir pazarına evrilmesini sağlamaktadır. İkon-iktidar ilişkisi, fordist dönemden postfordist söneme geçişin ekonomik tabanı incelendiği taktirde daha netleşecek ve tüketim toplumunun oluşturulmasında ikonların etkinliği ve bu toplumun oluşmasıyla muhalefetin de bir tüketim metasına dönüştürülerek asimile edilişinde ikonların etkinliği bir sonraki bölümde incelenecektir.

^{*} Sözler, 1960’ların sonlarında bir rok grubu olan The Doors grubunun bir şarkısından alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLETİŞİMSEL AÇIDAN İKON- İKTİDAR İLİŞKİSİ

3.1. İKON ENFLASYONUNUN TIRMANDIĞI DÖNEM: FORDİZMDEN POSTFORDİZME GEÇİŞ

Kapitalizm krizlere mahkum bir sistemdir. Krizden ve savaştan beslenir. “Dünya’da önemli olarak atfedilebilecek ilk ekonomik kriz 19. yüzyılda görülmüştür. O dönemlerdeki ekonominin yapısı bugünden tamamıyla farklıdır. Ekonomide tespit edilen ilk dalgalanmalar 17. ve 18. yüzyıldadır. Ancak bu dalgalanmalar üretim faaliyetleri dışında oluşan az çok tesadüfi ve kapitalist dönemlerdeki dalgalanmalardan gerek devrilik ve gerekse de bütünlük açısından farklıdır. Bunlar gerçek konjonktür* dalgası olarak kabul edilmemektedirler. Genelde bazen toptan ticarete bazen de menkul kıymetlerde merkezileşen spekülasyon buhranlarıdır. Spekülasyon buhranları, kapitalizmin ilk devrindeki kar hırsına ve spekülasyon hareketine uygundur. İlk spekülasyon buhranı Hollanda’da 1637 yılında görülen lale buhranıdır. 1719 yılında görülen buhran ise XV. Louis’nin İskoçyalı maliyecisi John Law tarafından kurulan Banque Generale ve Missisipi şirketinin hisse senetlerinin 1719’da düşmesi üzerine çıkmıştır. Buhran sadece Fransa’ya özgü olmamış, İngiltere’deki South Sea Buble (o zamanlardaki Osmanlıca karşılığıyla Cenup Okyanusu Şantajı) spekülasyonu ile birleşerek uluslar arası bir boyut kazanmıştır. Bu dalgalara ekonomide “klasik dalgalar” denilir. Klasik dalgadan sonra yeni bir kalkınma dönemi geliyor ve sonrasında tekrar dalgayı oluşturan süreç başlıyordu. Klasik dalganın bu düzenliliği, kapitalizmin gelişimi ile bozuldu. 1929 yılında büyük bunalımın patlak vermesiyle Marksistler kapitalizmin çöküşünü ilan ettiler. Liberaller ise devlet müdahalelerini ve ücret artışı için çalışan sendikaların zararlı rolünü kınayan dünya para sisteminin çöküşünü suçlarken, Keynes çevresinde yeni bir düşünce okulu doğmuştur. 1929 bunalımının en önemli özelliği “kendiliğinden” yeniden canlanmaya giremeyen ilk bunalım olmasıydı.”¹⁷²

1929 ekonomik bunalımına sebep olan yeni ekonomik yapılanma konumuz açısından büyük önem taşır. Çünkü bu alt yapı değişikliği, Michigan eyaleti Dearborne kasabasındaki bir otomobil fabrikasından tüm dünyaya yayılmış ve metanın tek tipleşmesinin imkansız olduğu, tüketimin ölçülerinin dev boyutlara ulaşmadığı zanaat tipi

* Bir ülkenin ekonomik hayatının, inişli çıkışlı devam eden hareketlerinin bütünü. Genel olarak da her türlü durumun ve şartların ortaya çıkardığı durum.

¹⁷² M. İlker Parasız, Melike Bildirici, “Finansal Makro Ekonomi”, 2003 Bursa, Ezgi Kitabevi, syf 84

üretimin sonunu hazırlamıştı. Bu üretim tipi temellerini Frederick W. Taylor gibi 19. yüzyılda yönetim bilimi diye bir alan oluşturma çabası içersinde olan teorisyenlerden almıştır. Taylor verimliliği arttırmanın yollarını işçilere yaşam alanı sağlayabilecek bir dinlenme zamanının verilmesinde öngörmüştür. Yönetimin de sistemli bir şekilde incelenebileceğini belirten görüşleri, sonradan fabrikalarda Taylorizm olarak uygulamaya geçecek ve fordizmin teorisinin temellerini oluşturacaktır.

II. Sanayi Devrimi elektrik, patlamalı motor ve kimya alanındaki gelişmelerin sanayiye uygulamaları çerçevesinde , 19. yüzyıl sonundaki kriz sırasında doğdu. Bu değişim iş organizasyonundaki değişimle birleşti. Frederick W. Taylor, fordizmin yapılanmasında temel olacak bazı ilkeleri yazdığı kitabında, ilkelerinin kullanıldığı ekonomik yapılanmanın milli devletleri oluşturan alt yapının temelleri olduğunu hissedercesine, “milli verimlilik”in arttırılmasının yöntemlerinden bahsetmekteydi. Fordizm de, milli devletler döneminde yapılanmış bir sistemdir. Meta dağılımının gücü henüz dünya çapına ulaşamamıştır. Taylor, “Bilimsel Yönetimin İlkeleri” adlı kitabını yazmasının nedenini şöyle açıklıyor: “Bir dizi basit örneklerle, hemen hemen tüm günlük faaliyetlerimizde ortaya çıkan verimsizlik neticesinde tüm ülkenin katlanmak zorunda kaldığı büyük kayba dikkat çekmektir.”¹⁷³ Bu ilkeler modern dünyanın kültürel yapısının temel çerçevesini oluşturacak ve işlik zamanı ile işlik dışı zamanın düzenlenmesinde büyük etkileri olacaktır. Sanayideki etkisi ise çok daha köklü olacak ve yepyeni bir organizasyonun temel bilimsel dayanağını oluşturacaktır. “1913’ten itibaren ABD otomobil sanayinde gerçekleşen bu organizasyon “fordizm”di.”¹⁷⁴

“Henry Ford, Amerikan otomobil sanayinin öncüsüdür. Babası William Ford, A.B.D.’ye yerleşen İrlandalı bir çiftçiydi. Mekaniğe özellikle saatçiliğe karşı aşırı bir ilgi duyan Henry Ford, Michigan’da okudu. 1789’da Detroit’e giderek çırak olarak çalıştı. 1882’ye doğru montör ve tamirci oldu. Tarım makineleri yapım evinde çalıştı. 1887’de evlendikten sonra Detroit’e dönerek Edison İlluminating Kumpanyası’na başmühendis oldu. 1892-1893 yılları arasında ilk otomobilini yaptı. 1889 yılında Detroit otomobil fabrikasına ortak olarak girdi. 1903’te Ford Motor Company’yi kudu. Seri halinde otomobil üretimine girişti. Hayatı boyunca koyu bir bireyci ve aşırı derecede otoriterdi.

¹⁷³ Frederick W. Taylor, “Bilimsel Yönetimin Temel İlkeleri”, Çev: H. Bahadır Akın, Konya, Çizgi Yay., 2003, syf.3

¹⁷⁴ a.g.e., syf.85

Bütün ömrünce sendikalarla mücadele etti ve devletin özel sektöre karışmasını engelleyici örgütlenmelerde bulundu.”¹⁷⁵

Henry Ford’un ilk temellerini oluşturduğu fordist sistem “dört ilkeye dayanır *ki temelinde bu prensipler Ford’un bulduğu prensipler değildir, Taylor’ın prensiplerini uygulamaya geçirmiştir:*

a) Ürünler standartlaştırılmıştır; bu her parçanın ve her görevin de standartlaştırılabileceği anlamına gelmektedir.

b) Seri üretim işletmeleri her model için, çoğu üründen ürüne aktarılamayan özel amaçlı makineler geliştirmişlerdir.

c) Geriye kalan görevler bilimsel idare ya da Taylorizme tabidir.

d) Sabit tezgahın yerini yürüyen bant almıştır. Böylece işçi bir üründen diğerine gitmek yerine, ürün işçinin önünden gelip geçecektir.”¹⁷⁶

“Bu devrimci üretim sistemi, yirminci yüzyıl boyunca, işlenmiş yiyecekten mobilyaya, giyeceklerle, yemeklere hatta İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gemi yapımına kadar, sektörden sektöre taşınacaktır.”¹⁷⁷ Alt yapının temellerini oluşturan bu sistem, insanların yaşamlarında da tek biçimciliği getirecek, üniter devletlerin totaliterliğinin her noktasında bu tek tipleştirme görülecektir.

“Ford’un bizzat vurguladığı gibi seri üretim, kitlesel tüketimi önceden varsayar. Tüketiciler standartlaştırılmış malları satın almakta istekli olmalıdırlar. Kitlesel reklam bir kitle tüketimi normu oluşturulmasında merkezi bir rol oynar. Fordizm korunmuş bir ulusal Pazar sistemiyle bağlantılıydı. Bu sistem seri üretim yapanların içerde sabit giderlerini karşılamalarına, dünya piyasasında ise marjinal maliyetler temelinde ya da yabancı sermaye kullanarak mevcut modellerin kopyalanması yoluyla, rekabete girmelerine olanak tanıyordu.”¹⁷⁸

“Fordist bürokrasiler, tabandan değil; merkezden oluşturulmuş bölümler ve parçalar arasındaki bağlarıyla, katı bir şekilde hiyerarşıkti. Eğer dünyanın herhangi bir köşesinde bir Ford fabrikasına girerseniz, Detroit’te çizilmiş kapsamlı bir yerleşim düzeni temelinde kurulmuş, hepsi aynı biçimde –hatta koka kola makinelerinin duruş biçimleri

¹⁷⁵ Meydan Larousse, Ford Henry.

¹⁷⁶ Stuart Hall, Martin Jacques, “Yeni Zamanlar”, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, syf.47

¹⁷⁷ a.g.e. , syf. 47

¹⁷⁸ a.g.e. , syf.48

bile- dizilmiş metaryaller görürsünüz. İdareciler insiyatif alanı yoksunluğundan şikayet ederler. Bu örgü –üretim ve tüketim, yarı-vasıflı işçi ve toplu pazarlık, yönlendirilen bir ulusal piyasa ve merkezileşmiş örgütlenme- Fordizmin bünyesini oluşturur.”¹⁷⁹

Fordizm gerekli olan geri beslemeyi (feedback) sağlayamadığından, bunun için gerekli enformasyon araçlarına sahip olmadığından üretim aşamasında hedef kitlenin ne kadar tüketeceğini önceden hesaplayamaz. Bu kritik nokta mal yığılmasına ve krizlere neden olur. “Bunalımın nedenlerini açıklamak için getirilen bir çok bakış açısı vardır. Sanayide yoğunlaşma artıyordu. Bunda ölçek ekonomileri kadar sendikalar nedeniyle işçilerin gitgide daha çok güç birliği yaptıkları emek piyasası da etkili oldu. Bu güç birliğinin sonucu bunalımdan çıkış için, ücretlerin düşürülmesi ile kar oranının canlanması engelleniyordu.”¹⁸⁰

Fordizmin yapılarını anlama ihtiyacımızın nedeni, bu yapılanmanın 1960’lara kadar ki tüm üst yapıyı etkilemesi idi. Sonrasında yine ondan doğan post-fordizm ise günümüz kültürel yapısının alt yapısıdır. Bilimsel gelişmelerden tutun da (relativite), tüm dünyanın bir köy haline gelmesine kadar tüm bu oluşumlar, post-fordist yapılanmanın üst yapıya yansımalarıdır. Fordizm bir vizyon olarak zamanla hedef alınmaya başladı. Bunda en büyük etkenlerden biri elde kalan malların tüketilememesi idi. Artık mallar üreticiler için zarar oluşturuyordu. Bu bilgisayar ağlarının gelişimi ile çözüldü. Enformasyon akışının üretim-tüketim ilişkisini yeniden yapılandırmasıyla ortaya çıkan post-fordizm, bir başka büyük dönüştürücü dalga, kapitalizmin kültürünün, tüm erken dönem feodal kalıntılarına egemen olmasını ve Marx’ın ifade ettiği katı olan her şeyin buharlaşmasını beraberinde getirecek yeni hayat tarzlarına bireyleri güdümleyecektir.

Post-fordist yapılanmanın ilk değişim hamleleri Ar-Ge çalışmaları, enformasyon üretimi ve hedef kitle için hızlı üretim sürecinin gerekliliği ile kendini göstermeye başlamıştır. “Araştırma ve geliştirme konusundaki uluslar arası karşılaştırmalara elveren istatistiklerin yarattığı rekabet çizelgeleri, 1960’lı yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa ülkeleri arasındaki Ar-Ge oransızlığının, söz konusu ülkelerin gelecekteki ekonomik performansları açısından ne gibi sonuçlar doğurabileceği sorusunun ortaya atılmasını sağladı. J.J. Servan Schreiber’in The American Challenge (Amerika’nın Meydan Okuması) başlıklı çalışmasının yayımlanışı bu soruyu kamuya maletti. Teknolojik gedik denilen fenomen üzerine yapılan çalışmalar bir ülkenin Ar-Ge çabaları ve ekonomik

¹⁷⁹ a.g.e. , syf.49

¹⁸⁰ a.g.e., syf. 85

büyümesi ya da ticari performansı arasında aslında dolaysız bir karşılıklı ilişki olmadığını gösterdi. Teknolojinin her şeyden önce patent ve beceri satışları ya da endüstri firmaları arasında yapılan kapsamlı düzenlemeler biçiminde sınır tanımaksızın yayılmasının, bir ülkenin yerel araştırma yapma ya da yerli yenilikler ortaya koyma çabalarındaki eksiklikleri telafi edebilecek ölçüde hızlandığı görüldü. İthal teknolojilere dayalı oldukça başarılı endüstri gelişimiyle Japonya, sözü edilen sorunun önemli bir örneğidir. Ne var ki, teknolojinin etkin bir şekilde aktarılması, ithalatçı ülkede eğitimin ve teknik faaliyetin niteliksel düzeyinin belli bir eşiğin üzerinde olmasını talep eder.”¹⁸¹ Bu talebi Fordizm yeterli ölçüde karşılayamaz. Çünkü Fordizm, yarı vasıflı ya da vasıfsız işçi gereksinimi itibariyle, işçisine değiştirilebilir bir vida olarak bakar. “Fordizmin doğasında olan kontrol sorunları –mesela yükselen ücretler ve düşen üretkenlik kapasite bolluğu ve piyasa doygunluğu, düşük ücretle işçi çalıştıran ülkelerin rekabeti, kamu hizmetlerinin artan maliyeti- sistemi bunalıma sokmuştur. Dahası, bu bunalım (basitçe dönemsel olmaktan ziyade) yapısaldır ve ekonomik durgunluk ya da çöküşle ilgili olduğu kadar siyasi, toplumsal ve kültürel bunalım meselesidir de. Fordizm/Keynesçiliğin kaynaklarının tükendiği ölçüde kapitalist kalkınmanın geleceği, birikim ve düzenlemeciliğin temel mahiyette ve yenilikçi bir yeniden yapılanmasını gerektirecektir.”¹⁸²

“Kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olan tüketim kültürü ve reklam 1850'lerin bulvarları, bol ışıklı vitrinleri, kafeleri, modaları kısaca kentsel yaşamın ortaya çıkışından bu yana kapitalizmin toplumsal yeniden üretimini sağlamaktadır. 1950-1970 arası yani fordizm yılları, kapitalizmin 1930'lu yıllardan devraldığı krizi devletin ekonomiyi düzenleyici rolüyle aştığı yıllardır. Krize neden olan talepteki daralma, toplam talebi arttırıcı politikalarla aşılmış; kitlesel üretim, kitlesel tüketimin teşvik edilmesiyle dengelenmiştir. Üretimin kitleselliği ve dikey örgütlenişi, emeğin örgütlülüğünü de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla toplumdaki "çıkar" merkezli çatışmalar olması ve bu çatışmanın temel ekseninin emek-sermaye olmasının görünebilirliği sınıf temelinde şekillenen kolektif kimliklerin gelişimine izin vermiştir. Toplumda oluşan görece refah kitlelerin mutluluk arayışını beraberinde getirmiş ve reklamlar temel olarak "mutluluk" vaat etmiştir. 1970'li yıllarla birlikte talebin hem düşmesi hem de endüstrinin örgütlenişi (fordist teknoloji ve emeğin örgütlülüğü) ile farklılaşan talebin karşılanamaz oluşu, petrol

¹⁸¹Federico Mayor, Augusto Forti, “Bilim ve İktidar”,Ankara, Tübitak Yayınları,2004, syf 90-91, Alexander King’in makalesi.

¹⁸² David Morley, Kevin Robins, “Kimlik Mekanları”, Çev: Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul, Ayrıntı, 1997, syf.51

fiyatlarındaki dalgalanmalarla birleşince yeni bir kriz oluşmuştur. Bu krizin aşılması devletin küçülmesi, endüstrinin esnek üretime geçişi ve emeğin örgütsüzleştirilmesi olan yeni sağ politikalarla aşılmaya çalışılmıştır. Yeni enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle de üretimsel olmayan hizmet sektörü hızla büyümüştür. Böyle bir yapılanma içinde sınıf temelli kolektif kimlikler de çözülmüştür. Emek-sermaye çatışması kaybolmasa da, "görünmez" hale getirilmek istenmiştir.”¹⁸³ “1970’lerde talep daha gelip geçici ve parçalanmış hale gelmiştir. Verimlilik artışı işyerindeki direnişin sonucu olarak düştü. Kardaki düşüş yatırımları aşağı çekti. Döviz fiyatları dalgalanıyordu, petrol fiyatları yükseldi ve 1974’te Batı, 1930’lardan beri en büyük çöküşünü yaşadı. Britanya’da, yeni sistem için taban çalışması imalat sektöründe değil; perakende satış alanında yapılıyordu. 1950’lerden beri perakendeciler dağıtım sistemlerini dönüştürmek üzere bilgisayarlar kullanmaktaydılar. Tüm seri üretimcilerin talebi kestirmek gibi bir zorunlulukları vardır. Talebe uygun sipariş vermelerini sağlayacak enformasyon ve arz sistemleri geliştirerek, bu sorunu çözdüler. Mal akışına göre sipariş sistemi Fordist stok sorununa bir çözüm getirmiştir.”¹⁸⁴ Ford’un 20. yüzyılın başında yaptığını, 1970’lerde yapan Toyota’dır. Toyota’nın kurucusu Toyoda bir Amerikan süpermarketinden esinlenmiştir. Bu sistem, günlük üretim planları temelinde siparişler vererek ve parçaları hemen bandın yanında hazır tutarak işliyordu. Toyota’nın birçok parçası hala otomobillerin tezgaha konması ile aynı günde üretilmektedir. Toyoda’nın israf uygulamalarını saf dışı etme ilkesi stok torununun ötesine geçmek anlamına geliyordu. Firma, parçaların ve işlemlerin sayısını düşürerek, karmaşık öğeleri basitleştirerek tasarım ve malzeme tekniğini kullanmaktadır. Perakendede olduğu gibi işletmenin içinde ve dışındaki karmaşık işlemler ağı bilgisayarlarca koordine edilmektedir. Bu, otomasyona zıt anlamda sistemasyon olarak adlandırılmaktadır. Bu uygulamaların sonucu Marx’ın sermayenin sirkülasyonu adını verdiği olguda süreksiz bir hız artışıdır. Toyota, üretim sürecinde malzeme ve enerji tasarrufu yaparak malzemelerini ve ürünlerini Batılı otomobil üreticilerinden on kat daha fazla bir hızla devir ettirmektedir. Aynı zamanda, bu değişiklikleri yapmak için çok farklı işçi denetimi ve örgütlenme yöntemleri benimsemektedir. Toyoda’nın kendisi geleneksel Taylorizmin işlemediğini görmüştü.”¹⁸⁵

¹⁸³ Banu Dağdaş, “Fordist ve Post Fordist Dönemde Tüketim Kültürü ve Reklamın Toplumsal Yeniden Üretim İşlevi”, Gazi İletişim Bahar 2001, Sayı 9, syf.173

¹⁸⁴ Stuart Hall, Martin Jacques, “Yeni Zamanlar”, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, syf 51

¹⁸⁵ a.g.e. , syf. 54

“1950’lerde sanayi sendikalarını parçalayan Toyota, görevleri yalnızca imalat ve süreklilik değil; denetimdeki ürünlerin ve işlemlerin iyileştirilmesi olan çekirdek bir çok-vasıflı işçi kesimi ortaya çıkardılar. Post-fordizmde işçinin bir makine kadar bir bilgisayar olarak da eylemde bulunması tasarlanır. Sonuçta Taylorist sözleşme değişir. İşçiler artık birbirleriyle değiştirilebilir değildir. Bu sistem, çekirdek ve çevresel işgücü arasındaki bölünmeleri daha da pekiştirir. Japonların ömür boyu işinin arka yüzünde refah devletinin nimetlerinden yararlanamayan ya da az yararlanan, düşük ücretli ve örgütsüz bir biçimde kenarda kalmış işçiler çoğunluğu vardır.”¹⁸⁶

Bu gelişmelerden sonra ekonomik yapılanma da değişti. Keynesçi politikalar yerini Friedmancı politikalara bıraktı. Kısaca bunları da açıklayalım. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemler Keynesyen teorisinin altın yıllarıdır. Para arzının devlet eliyle belirlendiği ve paranın kontrol edildiği politikalara keynesyen politikalar diyebiliriz. Ancak 1960’ların sonundan itibaren, enflasyonun ve işsizliğin artması, bir de post fordist yapılanma ile birlikte pazarların genişletilme çabaları ve gümrük sınırlarının kaldırılması; Friedman’ın serbest para ekonomisi politikalarının tüm dünyada uygulanmasına sebebiyet vermiştir ki bu da 1980’lere denk gelir. Amerika’da Reagan, İngiltere’de Thatcher ve Türkiye’de Özal gibi politikacıların uyguladığı bu sistem yeni bir alt yapının üst yapıya dayatmasıdır. Monetaristler para ekonomisine, devletin müdahale etmesine karşıydılar. Elbette ki bu durum siyasal yapılanmayla birlikte kültürel yapılanmayı da değişikliğe uğrattı.

“Fordizmden esnek birikime geçişle birlikte mekan ve zamanın kullanımları ve anlamları nasıl bir değişim göstermiştir? Bu son iki on yıl boyunca yoğun bir zaman-mekan sıkışması evresi yaşamakta olduğumuzu, bunun politik ekonomik uygulamalar, sınıf güç dengeleri ve kültürel ve toplumsal yaşam üzerinde, insana yönünü şaşırtan, sarsıcı bir etki yapmıştır. Esnek birikime geçiş, kısmen üretimde yeni organizasyon biçimlerinin ve teknolojilerinin hızla uygulamaya konulması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu teknolojiler askeri üstünlük arayışından kaynaklansalar bile, uygulanmaları Fordizm-Keynesçiliğin 1973’te açık bir kriz halinde patlak veren birikmiş sorunlarına bir çözüm olarak devir süresini hızlandırmak ve fordizmin katılıklarını aşmak amacıyla ilgiliydi. Organizasyonda gerçekleştirilen değişiklikler (örneğin stokların azaltılmasını sağlayan “just in time” –tam zamanında- teslimat sistemi), yeni elektronik denetim teknolojileriyle, deste üretimiyle vb. birleştiğinde, birçok üretim sektöründe (elektronik, takım tezgahları, otomobil, inşaat, hazır giyim vb.) devir sürelerini kısaltıyordu. Üretimde devir süresinin

¹⁸⁶ a.g.e. , syf.55

hızlandırılması, mübadele ve tüketimde de paralel hızlandırmaları gerekli kılar. Gelişkin iletişim ve bilgi akışı sistemleri, dağıtım tekniklerinde rasyonalizasyon adımlarıyla (ambalaj, stok denetimi, konteynerleşme, piyasadan geri besleme vb.) birleştiğinde, metaların piyasa sisteminde daha hızlı dolaşmasını olanaklı kılıyordu. Elektronik bankacılık ve kredi kartı türü ödeme araçları ters yönde para akımının hızını arttıran yeniliklere örnek olarak verilebilir. Tüketim alanındaki çok sayıda gelişme arasında ikisi önem bakımından öne çıkar. Seçkin piyasalardan farklı olarak kitle piyasalarında modanın seferber olması, tüketimin temposunu sadece giyimde, süsleme ve dekorasyonda değil, aynı zamanda hayat tarzlarını ve dinlenme faaliyetlerini de (boş zaman ve spor alışkanlıkları, pop müzik türleri, video oyunları vb.) kapsayan geniş bir alanda hızlandırmanın aracı haline geldi. Bir ikinci eğilim ise mal tüketiminden hizmet tüketimine doğru bir kayıştı: Sadece kişisel ve ticari hizmetlerde, eğitimde, sağlıkta değil, aynı zamanda eğlence, gösteri ve hobiler gibi alanlarda da.”¹⁸⁷ Modanın, ürünlerin, üretim tekniklerinin, emek süreçlerinin, fikirlerin, değerlerin ve yerleşik uygulamaların uçarılığında ve gelip geçiciliğindeki artış, tüm bunların temel sonucudur.

“Modernlik endüstriyel toplumların yapısı, postmodernlik ise endüstri ötesi (postendüstriyel) kapitalist toplum yapısıdır.”¹⁸⁸ Postmodernizmin çoğulcu iletişimi, tıpkı sermayenin merkezden yönetilebilme yetisini kaybetmesi gibi merkeziyetçilikten çıkmıştır. Sanal ikon gezegeninin oluşumu postmodern dönemlere rastlar. Üretimdeki hızın artışı tüketimin de hızlandırılmasını gerektirmiş ve bireylerin dünyası, bu hızlanmayla kolaje parçalara ayrılmıştır. “Daha yavaş değişen bir toplumun hayatıyla karşılaştırıldığında, günümüzde herhangi bir verili zaman aralığında, kanaldan çok daha fazla durum akmaktadır; bu da insan psikolojisinde muazzam değişimler anlamına gelir.” Alvin Toffler bu cümlesinin devamında, “hem kamusal hem de özel değer sistemlerinin yapısında bir geçicilik doğurduğunu, böylece “mutabakatın çöküşü” ve parçalanmış bir toplumda değerlerin farklılaşması yönünde bir bağlam yarattığını belirtir. Yalnızca metalar cephesinde varolan uyarım bombardımanı bile duysal açıdan bir aşırı yükleme sorunu yaratır. Foucault’nun da belirttiği gibi günümüz insanı son iki yüz yılın oluşturduğu insandır. İnsanın endüstri devriminden önceki yaşamı, günümüzdeki yaşamından hemen her noktada farklıydı. İnsanın zaman-mekan algısı endüstri devriminin getirdiği yeniliklerle değişti ve 1960’lardan beri süre gelen, dünyanın ,belki de varoluşundan beri yaşadığı en hızlı değişim dalgası olan kapitalist globalizasyon, bu algılamayı çok farklı

¹⁸⁷ A.g.e. , syf. 317-318

¹⁸⁸ İrfan Erdoğan, “Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim”, Erk, Ankara, 2000,syf.216

boyutlarda yeniden yapılandırdı. Şöyle ki, günümüz bireyinin televizyon başında geçirdiği bir ila iki saatlik bir zaman içerisinde algıladığı iletiler, ortaçağda köyde yaşayan bir cemaat insanının tüm hayatı boyunca algıladığı iletilerden kat be kat fazladır. İleti yoğunluğu ve bir anlamda da ileti kirliliği içerisinde, bireyin kimliğini oluşturma yükümlülüğü de kurumların (aile vb...) üzerinden alınmaya başlanmıştır. Medyanın bu kimliği oluşturmadaki payı, gün geçtikçe, aile ve topluma oranla artmaktadır.

Günümüzde kitle iletişim araçları sayesinde dünya küçük bir köy haline gelmiştir. Bunun, eşitliksiz bir ileti dağıtılma düzeni içinde, yani egemenlerin denetlediği ve bilginin tüm insanlar tarafından eşit kullanılmadığı bir sanal kamusal alan içerisinde çok büyük tehlikeleri vardır. İnsan özgürlüğünü tehdit eden bu durum, bireyin düşünebilme yetisini, o farkında olmadan elinden alır. Çünkü birey düşünce şablonlarını, gün geçtikçe zamanının büyük kısmını kaplayan medyumlardan almaktadır. Postmodern kimliğin oluşumunda bu durumun çok büyük etkisi vardır. Tüm kimlikleri birbirine benzeten ve çok uluslu şirketlerin oluşturduğu tüketim kültürü, postfordizmle birlikte çeşitliliğe dayalı, ürünlerin evrenselleştiği bir kimliğin oluşmasıyla güçlenir. Hindistan'dan Türkiye'ye, Japonya'dan Brezilya'ya birçok insan, Meksika'da büyük baş hayvan ticareti ile uğraşan kovboyların giydiği, çadır kumaşından yapılan pantolonun farklı versiyonlarını giyebilmekte ya da Metallica'nın müziğini dinleyerek, grubun solistinın kıyafet tarzına, uzun saçlarına ya da küpesine sahip olabilmektedir. Burada eleştirilmesi gereken asıl nokta, bu küreselleşmenin eşitsiz bir biçimde gerçekleştirilmesi ve modayı oluşturan kavramların hızlı tüketim prensipleri sayesinde sürekli yinelenerek kapitalizmin motor gücünü oluşturmalarıdır. Kültürlerin kar amaçlı değil de estetik ve merak dolayısıyla evrenselleşmesi, bir pazar haline getirilen İstanbul ya da Paris'te yaşayan bireyler kadar; Kuzey Afrika'daki kültürlerin de (örneğin Moritanya'daki Nawakshut şehrindeki yaşam şekli) temsil edilebilmesi daha eşitlikçi olurdu. Bugün günümüzde birçok etnik kökenin yaşam tarzı, fordist ve postfordist ekonomik yapılarının oluşturduğu –ki Sovyetler Birliği bile fordist yapının zirveye ulaştığı, tahakküm imparatorluğuna dönüşen bir Marksist sapma idi- totaliter devletlerin egemenlikleri altında asimile edilmektedir. Günümüzde bu durum baskıdan çok rıza üretimi ile gerçekleştirilmektedir. Rıza üretiminin temel yapılandırılışı medya ve eğitimden geçer. Bireylerin kimliğinin modernasimilasyonu, metanın dağıtımının ve üretiminin çok büyük miktarlara ulaştığı günümüzde, tüketimin hızlandırılması ve yaygınlaşması için şarttır. Kitleli üretim, kitleli tüketimi gerektirmektedir. Bunun için çok büyük bir sektör doğmuştur: Reklam sektörü. Reklam,

sanal ikon gezegeninden bireylere yansıyan bir dünya ve insanların yüzlerine gülen bir leştir. Kültürel jeolojik katmanları incelendiğinde sistemin pislikleri ortaya çıkar. Bireylerin bilinçaltının en mahrem noktalarına ileti göndermeleri yaparak ve onları, sistemin istediği şekilde toplumsallaştırırken, onların en derin eksikliklerini ve yaralarını yakalayarak; kimi zaman çocukları, kimi zaman toplumun inançlarını ve kimi zamanda kadın vücudunu kullanarak; bireyleri metanın boyunduruğuna girmeye zorlayan ve kimliklerinin oluşumu için tüketimin vazgeçilmez olduğuna inandıran ileti organizasyonudur reklam. Reklam bize “en iyi”yi ve “en güzel”i sunar. Bununla da gerçek yaşamdan arınmayı ve sürekli olarak umut tazelenmesini sağlar. Bu reklamın sunduğu metaya yönelmemizde etkindir.

Postmodernizm parçalanmadan ve sürekli tüketimin pohpohlandığı gelip geçicilikten örülü bir dünyada, zaman ve mekan üretimini misyonlarından biri olarak görür bir anlamda. Amerika’da 1960’ların ortamının simülasyonu olan kafeler bulunmaktadır ya da yolda yürürken bir reklam panosu ve ya bir kafeye girdiğinizde, kafede bulunan bir şelale simülasyonu size farklı bir mekanda olduğunuzu hissettirir. Ancak günümüz insanı bu duruma alışkın ve hazır olduğu için, bu şekilde oluşturulmuş postmodern bir ortamda bunu garipsemez. Çünkü algılama öğeleri parçalanmıştır. Bulunduğu mekanın her öğesi dünyanın farklı bir noktasından kopmuş gelmiş de olsa, bu durum onu şaşırtmaz. Bunda deneyimleme dünyasının iletişim araçları sayesinde genişlemesi büyük etkindir. Bu araçlar kendisinin deneyimleme simülasyonunu genişletmiş, ancak reel deneyimlerini bir o kadar geriletmiştir. Sokağa çıkıp işlek bir caddede yürüyen bir insan, ortaçağdaki bir adamın hayatı boyunca almış olduğu iletiden fazlasını alır. Bu durum, onun tüm hayatının parçalanmasına, algılama şeklinin parçalı olabilmesine müsaade eder ve sebebiyet verir. Çevresindeki tüm metaların bu kadar fazla çeşitlenmesi, bu durumu besler. Postmodernist kültürde her isteği yakalayabilme önemli bir kavramdır ve bundan dolayı her üründe çeşitlilik sağlanır.

“1980’li yıllarda hukuki, ekonomik ve teknolojik değişimlerin karmaşık etkileşimi sonucu medya sanayilerinde muazzam karışıklıklar meydana gelmiştir ve yeni bir medya düzeni denilebilecek bir durumun esası oluşmuştur. Burada en önemli şey, düzenleyici ilkelerdeki belirleyici değişiktir: Kamu yararını gözetken düzenlemeden ekonomik ve girişimcilikle ilgili zorunluluklar dolayısıyla yeni bir düzenleme rejimine geçilmiştir; bazen yanlış olarak buna “düzenlemenin kaldırılması” (deregulation) denmektedir. Bu farklı bağlamda, izleyicilere artık siyasi terimlerle hitap edilmemekte; yani bir ulusal

topluluğun yurttaşları olarak değil, bir tüketim piyasasının üyeleri olan ekonomik birer kendilik (entity) olarak görülmektedirler (Robins ve Webster, 1990). Kamu hizmeti döneminin siyasi ve toplumsal endişeleri -demokrasi ve kamu hayatı, ulusal kültür ve kimlik gibi endişeler- yeni medya piyasalarının gelişimini engelleyen faktörler olarak görülmeye başlanmıştır. Yeni medya düzeninde hâkim olan amaç, bu tip "ticari engelleri" ortadan kaldırmaktır. Medya şirketleri ve holdinglerinin, herhangi bir kamu felsefesi taşımadıkları ya da kamusal bir sorumluluk duygusuyla sınırlandırılmadıkları için artık sadece tüketici taleplerine cevap vermeleri ve tüketicinin seçme talebini azami kılmaları istenmektedir. Kâr ve rekabet mantığıyla hareket eden yeni medya şirketlerinin şimdi en önemli amacı bundan böyle ürünlerini mümkün olan en geniş tüketici kitlesine ulaştırmaktır. Bu durumda da sürekli genişlemeci bir eğilim vardır ve bu eğilim durmaksızın genişletilmiş görsel-işitsel mekânlar ve piyasalar inşa edilmesi yönünde çalışmaktadır. Ulusal toplulukların eski sınırları ve engellerinin yıkılması artık zorunludur ve bu sınırlar, ticari stratejinin yeniden örgütlenmesinin önündeki keyfi ve irrasyonel engeller olarak görülmektedir. Görsel-işitsel coğrafyalar böylece ulusal kültürün sembolik mekânlarından uzaklaşmakta ve uluslararası tüketici kültürünün daha "evrensel" ilkeleri temelinde yeniden düzenlenmektedir. İthal programların serbest ve engelsiz dolaşımı -ki buna sınırları olmayan televizyon diyoruz- yeni düzenin büyük idealidir. Bu öyle bir idealdir ki, bunun mantığı nihai olarak küresel programlar ve küresel piyasalar oluşturulmasına varır ve daha şimdiden ideali gerçek kılmaya çalışan küresel şirketlerin iktidarını görülmektedir. Yeni medya düzeni, artık küresel bir düzen haline gelmiştir.”¹⁸⁹

Tüm bu altyapısal değişiklikler ve onların üstyapıyla etkileşiminde ikon-iktidar ilişkisinin bireyleri yönlendirme gücünü arttırmış, enformasyon iletimi hızının tarihte görülmedik ölçüde artması ve insanların örgütsüzleştirilmesi, sisteme muhalefet edebilme yetisini iğdiş etmenin ötesinde, muhalefet edebilecek bir zihin yapısını yok ederek yeni insan tipinin, pespayeleşmiş ve hemzeminleşmiş bir insan tipinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

¹⁸⁹ David Morley, Kevin Robins, Kimlik Mekanları, Çev: Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı, 1997, syf.29-30

3.2. TÜKETİM TOPLUMUNUN OLUŞTURULMASINDA İKONLARIN ETKİNLİĞİ

“Tüketmek”, insanın üretmekle birlikte en belirgin niteliğidir. Diğer canlılarla ortak noktasını oluşturan bu kavram, bireyin başta temel ihtiyaçları olmak üzere toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyete geçmesini tanımlar. Ancak kavramın evrimsel sürecine bakıldığında bu tanımın, post-fordist ekonominin yapılanması ve üst yapıyı baştan aşağı yeniden oluşturması ile birlikte değiştiği görülür. Örneğin zaman tüketiminin her yönü toplumsal bir imaja ve statüye dönüştürülmüş, her şekli metalaştırılmış ve sunuma hazırlanmıştır. “Karnavallar, bayramlar ve festivallerden oluşan popüler gelenek resmi ‘medeni’ kültürün simgesel tersine çevrilmelerini ve ihlallerini sağlamış ve tahrik olmayı, denetimsiz duygular ve şişmanlatıcı yiyeceklerin, sarhoş edici içeceklerin ve rastgele cinsel ilişkinin verdiği dolaysız ve bayağı grotesk bedensel hazları desteklemiştir. (Bakhtin, 1968; Stallybrass ve White, 1986). Bunlar gündelik dünyanın baş aşağı edildiği, tabu ve fantezilerin olanaklı kılındığı, olanaksız rüyaların ifade edilebildiği, bilinç eşiği (liminal) uzamlarıdır.”¹⁹⁰

Artık ihtiyacın kontrol edilebilme araçlarının oldukça geliştiği yeni bir döneme girilmiştir ve bu gelişim gün geçtikçe iktidarı güçlendirmektedir. İnsanın ihtiyaçlarının genişleme zorunluluğu kapitalizmin gelişmesi için olmazsa olmaz şarttır. İnsanın ihtiyaçlarının kontrol edilmemesi ve onu doğasının gereklerine bırakma, arz-talep ilişkisinin yapısını değiştirememesi üretim-tüketim ilişkilerini, erken kapitalist dönemlere döndürür. Pazardaki mal döngüsünü yavaşlatır. Bu sebeple bireylerin ihtiyaçlarının kontrolü ve olabildiğince çeşitliliği gereklidir. İhtiyaç tanımlaması, sadece üründen alınabilecek maksimum verimlilik düzeyi üzerine değil, aksine alınabilecek maksimum verimlilik düşüncesinin önemsizleştirilmesi ve bireyin o metanın tüketimi sonucunda toplumda kendini tanımlayabileceği bir noktaya ulaşabilmesi üzerine kurulmalıdır. Bunu oluşturabilme yolu ise ikon temelli bir iletişimden geçer. İkon temelli bir iletişim, kitle iletişim araçlarının yaygınlaştığı yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Fotoğrafın icadı, ikon temelli iletişimin temel dayanağı olmuş, görüntünün hareketlendirilmesi ve bunu sağlayan araçlardaki gelişim ise ikon enflasyonu ile sonuçlanmıştır. 1839’dan, yani fotoğrafın icadından sonra görüntüyle kaplanan ve “modern” diye nitelendirilerek yüceltilmesinin

¹⁹⁰ Mike Feather Stone, “Postmodernizm Ve Tüketim Kültürü”, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı, 1996, syf.51

yolunun görüntü üretimine bağlı olduğu dünya*, sürekli olarak kendini kopya eden ve anı yeniden tüketilebilir kılan bir nesneye kavuşmuştur. Görüntü, anı ölümsüzleştirmiş ve onu tüketilebilir kılmıştır. Bir anlamda nesnelerin görselliğinin ölümsüzlüğünü gerçekleştiren fotoğraf, aynı zamanda onları daha çekici kılmıştır. Ancak gerçeğin sanal bir dünyada daha çekici kılınması, gerçeğin bireyler tarafından basmakalıp bulunmasına yol açmış, gerçeğe karşı oluşan yabancılaşmayı arttırmıştır. Artık şaşkınlıkla izlenebilecek bir gerçeklik yoktur. İkonlaşmış gerçekliklerle kaplı, sanal ikon gezegeninin hakimiyetindeki bir dünyada birey şaşkınlık duygusunu yitirecektir. Mucizenin ölümü gerçekleşmiş, her şey sıradanlaşmıştır.

İnsanın tabiatı gereği, gerçeklik görüntüsü itibariyle tüketilmeye mahkumdur. Ancak sanal ikon gezegeni ile ilişki boyutunun asıl problemi, görüntünün gösterilenden kopması ve gösterilenden farklılaştırılmasıdır. Tüketim kültürünün temel dayanağı bu farklılaştırma ve bireylerde ihtiyaç yaratmadır. Bu iletişimin günümüzdeki temel dayanağı reklamcılıktır. Reklamcılık 1920’li yıllarda Amerika’da gelişmiş sonrasında Avrupa’da yayılmıştır. Kapitalist toplumlarda üst ve orta tabakalar ihtiyaçlarının ötesinde tüketirler ve bu tüketimleri temel ihtiyaçların karşılanması için değildir. Tatminsiz bireylerden oluşan bu katmanlar, tüketimi bir varoluş ve statü kaygısıyla güdülenerek gerçekleştirirler. Reklam, film, moda endüstrileri yoluyla kitleleri etkileyen kapitalist işletmeler, zamanla alt sınıflara özgü tüketim modelleri geliştirmişlerdir ve üst ve orta sınıfların dışında tüm toplumu hedef kitle olarak gösterebilir olmuşlardır. Marka imajları sayesinde her sınıftan genç kitleye seslenen ve bu seslenişte oluşturdukları popüler ikonları kullanan şirketler, bireylerin aile ilişkilerinden cinsiyet rollerine kadar en mahrem noktalarına ve korkularına uzanarak onlara ulaşmıştır. Kendinden ve toplum içindeki konumundan memnun olan bireyler ve bu bireylerden oluşmuş bir toplum reklamcılarının kabusudur. Malların stok sorununu ve tüketim sorununun çözülememesi kapitalizmin çökmesiyle sonuçlanır. Durgun bir ekonomi kapitalizmin en büyük düşmanlarından biridir. Sistemin ayakta kalabilmesi için bireyleri sürekli kışkırtmak, gösteri toplumunu canlı tutmak, talebi canlı tutmak zorunludur. “Reklamcılık, tüketicide sahte gereksinimler yaratarak piyasayı denetler ve tüm gereksinimlerin piyasadaki malların alınması yoluyla doyurulacağı fikrini yaratarak tüketim ethosunu yüceltir. Gereksinimlerin tatmini için malların tüketimine yapılan bu vurgu, mutluluk duygusundan çok,

* “Modern dünya” ve bu dünya tanımının göndermede bulunduğu tüm kavramların yüceltimi, görüntü tüketimine endekslidir. Susan Sontag’ın ifade ettiği gibi “bir toplumun ‘modern’ olabilmesi için onun en başta gelen etkinliklerinden birinin görüntü üretmek ve tüketmek olması” gerekmektedir.

doyumsuzluk duygusu yaratır.”¹⁹²

Tüketimin arttırılması toplumun her kesiminin bir gösteriye dönüştürülmesini gerektirir. Bu nedenle idoller oluşturulur ve bu idollerin ikonları birçok araçla topluma pompalanır. Bu durum, toplumdaki her faaliyetin bir sektöre dönüşmesi ve kar dışında başka hiçbir güdülenme faktörü olmaksızın bu faaliyetlerin iş görmesi ile sonuçlanır. Futbol bu durumun en iyi örneklerinden biridir. Futbol bir oyundur ve her oyun gibi anlam bakımından zengin bir işlevidir. Ancak yaşamın doğrudan gereksinimleri kadar önemli bir unsur olan “ oynamak ” bağlamından kopmuş, oyuncusunu makineleştiren ve izleyicisini de pasifize ederek rekabet dürtülerini ona enjekte eden bir ideolojik aygıta dönüşmüştür. Johan Huizinga’ya göre “ uygarlığın gelişimi belli bir anda, bizim ciddiyet ve oyun adları altında farklılaştırdığımız iki alan arasında bir kopuşa yol açmıştır; ama bu iki alan, başlangıçta tek bir ortam meydana getirecek şekilde bir aradaydı ve uygarlık da gelişmeye bu ortam içinde başlamıştır.”¹⁹³ Zamanla uygarlık geliştikçe insan oyun oynama niteliğinden soyutlanmış ve makineleşmiştir. Din vb. toplumsal kurumların evrimleşmesinin incelenmesi, oyunun ve hazzın toplum içersindeki gerilemesi durumunu örnekler. Şarap Tanrısı’na yapılan şenliklerden gülmenin yasak olduğu ibadethanelere evrilen inanç yapısı bu durumu örnekler. Futbol da tıpkı din gibi bir üst yapı kurumudur ve çalışmanın kutsandığı, askeri hiyerarşi ve disiplinin çalışma alanlarına sızdığı, püriten ahlak yapısının toplumlara pompalandığı sistemin evriminden o da payını almıştır.

Profesyonel futbol, tüketim kalıplarını belirleyen bir endüstriye dönüşmüş ve kendisine bağlı diğer endüstri türevleri üzerinde belirleyici niteliklere sahip olan bir sektördür. Yıldızlaşan oyuncular, gerek imajlarının satışı sayesinde reklam sektörüne etkileri gerekse kendi emeklerinin yüksek değeri nedeniyle sanal ikon gezegeninde kütleleri devasal boyutlara ulaşan küresel metaldır. Futbol şirketleri bu metalara sahip olduklarında reklam değerlerini ve izleyicilerden kazandıkları gelirlerini maksimize ederler. Kitle iletişim araçları sayesinde stadyum dışındaki geniş kitlelere seslenebilen bu şirketler, sermaye imparatorluklarına dönüşerek birçok ülkenin siyasetine bile karışabilecek bir güce sahip olmuşlardır. “ Oyuncunun değişik iletişim mecralarında görünürlülüğünün ve tanınırlılığının artması, oynadığı kulübün ekonomik potansiyelinin de genişlemesi anlamına gelmektedir ki; bu yüzden kulüpler için, starlık potansiyeline sahip oyuncuları kendi bünyelerinde istihdam etmek, neredeyse bu futbolcuların takım

¹⁹² Filiz Aydoğan, “Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz” İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2005, syf.48

¹⁹³ Johan Huizinga, “Homo Ludens”, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ayrıntı Yayınları, 2006, syf.147.

oyunu içerisindeki işlevselliklerinin bile önünde konumlanmaktadır.”¹⁹⁴ “Futbol endüstrisinin günümüzdeki, belki de tarihindeki ‘mübadele değeri en yüksek oyuncusu’ 2003 yılında Manchester United’dan Real Madrid’e transfer olan İngiliz Futbolcu David Beckham’dır (bkz. Ek 8). Birçok iş koluna önemli katkılar yapan Beckham ile birlikte futboldaki star-endüstri ilişkisi önemli oranda değişime ve gelişime uğramıştır. Real Madrid kulübüne de çekici gelen, öncelikle onun imajının kulübe sağlayacağı maddi açılamdır. Futbol Beckham’a kadar, içinden bir Jordan çıkarmayı başaramamıştı. Micheal Jordan, endüstriyel basketbolun, belki de dünya spor tarihinin en büyük reklam yıldızıdır. O’nun imgesel gücü, ciddi bir ekonomik potansiyeli harekete geçirmiş ve onunla buluşan firmaların - bilhassa da Nike’ın- satış hacimleri şaşılabacak derecede yükselmiştir. Futbolun bir Jordan yaratması şu an Beckham’la bile pek olanaklı görünmemekle birlikte, Kuzey Londra’lı bu gencin futbol endüstrisine katkısı oyunun tarihsel gelişimi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Beckham’ı Beckham yapan sadece oyun zekası, etkili ortaları ve başarılı firikikleri değildir; ona bu endüstriyel potansiyeli veren ‘güç’ son derece işlevsel yüz ve vücut hatları ile bir marka olarak kendini pazarlayabilme -ya da endüstrinin maharetli ellerinde pazarlanabilme- yeteneğidir. Beckham bir futbol işçisinin çok ötesinde adeta bir pop yıldızı gibi yaşamakta ve adımlarını da bu doğrultuda atmaktadır. Beckham; ‘imajın her şey olduğu’ post-fordist dönemde üzerinde özenle çalışılmış bir endüstriyel projedir. Bu yüzden bir çok sektör ve firma bu markanın gücünden yararlanmak için 100 milyonlarca dolarlık yatırımları göze almaktadır. Beckham’ın kümülatif marka değeri, 2004 yılı verilerine göre yaklaşık 300 milyon dolar olarak tahmin edilmektedir.”¹⁹⁵ Böylesine büyük bir sermayeyi temsil eden bir meta, tüketim modlarını değiştirmekte ve bu değişimi kitle iletişim araçlarına yansıyan her çeşit hayat pratikleriyle gerçekleştirmektedir. Bir başka sektörde şarkıcı olan, Spice Girls adlı grubun üyesi Viktorya ile evlenen Becham, sanal ikon gezegenindeki hacmini, bir başka metayla evlenerek büyümüş; bu durum her ikisinin ve onlardan beslenen büyük bir sektörün yararına olmuştur.

“Medya sistemleri son dört yüz yıldır, takipçilerinin baskısı altında tüketim modlarını değiştirmekte ve kendilerini geliştirmektedirler. Medyanın kullanım alışkanlıkları bu dönemlerde birkaç değişik modele ayrılmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında bu alışkanlıklardan en baskını televizyon izleme alışkanlığı olmuş, gazetelere

¹⁹⁴ M. Bilal Arık, a.g.e., syf. 103

¹⁹⁵ M. Bilal Arık, a.g.e., syf.103

oranla kitle kültürünü oluşturmakta çok daha etkin olmuştur”.¹⁹⁶ Okülersentrik* bir yapıya bürünmüş olan modern toplumda görme en önemli duyu olarak kabul edilegelmiştir. Bu durum görsel kültürün zenginliğinin artmasıyla sonuçlanmış ve ikonların iletişimdeki önemini arttırmıştır. İkonların ideolojik yapılanmaları hakim sınıfın hakimiyetini pekiştirmektedir. Bu pekiştirme, tüketime verdikleri destekle öne çıkmaktadır. Tüketime ikonlarla desteklenmesi, sınıfları yok etmese de sınıfların berraklığını yok etmiş, burjuva kültürünü, özellikle egemen sınıfın tükettiği nesnelerin ucuz taklitlerinin piyasada bolca bulunabilmesi ve farklı sınıflarca da tüketilebilmesi sayesinde yaşam biçimlerini, çok çeşitli gibi gözüken bir tek tipçiliğe dönüştürmüştür. Önceki bölümlerde ifade edilen Adorno ve Horkheimer’ın kitle kültürü ürünlerinin standardizasyonu üzerine yapılan çalışmalarının imlemelerinden biri de budur. “İlkel birikimin tüm tarihi, kapitalist sömürü koşullarını yaratan bir sınıf mücadelesi süreci içinde, işçi sınıfının burjuva sınıfı tarafından üretilmesi olarak ele alınabilir”.¹⁹⁷ Günümüzde bu üretimin en etkin ögesi kitle iletişim araçları olmuştur. İşçi sınıfının burjuva sınıfı tarafından üretimi, özünde market ekonomisini destekleyen öğeler barındıran bir kültürün iletişim araçları tarafından sürekli olarak geniş kitlelere pompalanmasıyla gerçekleşmektedir. Tüketim toplumunu oluşturan bireylerin yeniden üretiminin büyük bölümü, Althusser’in belirttiği gibi işletmenin dışında gerçekleşir.

“Kapitalist ekonomik düzen bireylerin içine doğdukları ve teklere, en azından birey olarak, içinde yaşamaları gereken ve değişmez bir barınak sağlayan uçsuz bucaksız bir evrendir. (...) Ekonomik yaşamı idaresi altına alan bugünkü kapitalizm, ekonomik özneleri –işveren ve işçileri- eğitir ve ekonomik dayanıklılığına göre seçime tabi tutar. Kapitalizmin özelliklerine bu kadar iyi uyum sağlayan bir yaşam biçimi ve meslek anlayışının ‘seçilmesi’, yani diğerleri üzerinde zafer kazanabilmesi için, önce açıkça ortaya çıkması ve yalnızca tek tek bireylerce değil, bir bakış tarzı olarak insan grupları tarafından taşınması gerekir”.¹⁹⁸ Max Weber’e göre, bireylerdeki bu ruh, modernite öncesinde de farklı bir şekilde bulunmakta, modernite ile doğmamaktadır. Ancak Weber’in de kabul ettiği gibi evrimleşerek modern dönemde farklı bir yapıya kavuşan kapitalist ruh, modern öncesi

¹⁹⁶ Yassen N. Zassoursky, “Factors Shaping Media Systems of the 21st Century”, pg. 20, “Shaping Tomorrow’s Media Systems”, Edited by Elena Vartanova and Yassen N. Zassoursky, Novosti Printing House, 2004.

* Dünyayı kavradığımız duyularımız üzerinde bir hiyerarşi kuran ve bu hiyerarşinin tepesine gözü yerleştiren kavram.

¹⁹⁷ Louis Althusser, “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” Çev:Alp Tümertekin, İstanbul,İthaki Yayınları, 2003, syf.147

¹⁹⁸ Max Weber, “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu”, Çev:Zeynep Gürata, Ankara,Ayraç Yay., 1997, syf.49

geleneksel “katılıkları buharlaştırmış”*, işçiden daha fazla verim alabilmesi için birey kavramını mitleştirerek geleneksel bilinci darmadağın etmiştir. “Belirlenmiş bir ahlak görünümü altında ve kurallara bağlı yaşam biçimi anlamında ortaya çıkan ‘kapitalist ruh’un ilk önce mücadele etmek zorunda olduğu düşman, geleneksellik olarak adlandırılabilir her çeşit duygu ve davranıştır”.¹⁹⁹ Weber, insan emeğinin geçmiş dönemdeki kalıpsal alışkanlıklarının, kapitalizm için bir köstek olduğunu belirtmiştir. “Bireylerin davranışlarındaki tevazu, tutumluluk ve tutuculuk; endüstri kültürünün yaydığı moda, aristokratik nezaket ve kitlesel tüketim alışkanlıklarını kapsayan endüstri kültürü tarafından istila edilmiştir”.²⁰⁰ Gelenekselliğin kalıpları tüketim unsuru için bir köstektir. Cemaat içindeki birey duygusal olarak, yalnız bireyden çok daha güçlüdür. Çünkü insan evrimsel şekillenmesi sonucu, sürü halinde yaşamaya alışmış bir canlı olmasının kalıntılarını hala taşımaktadır. Bu bağlamda, birey yalnızlaştıkça daha fazla tüketir ve daha fazla tüketmesi için reklamlar tarafından yapılan propagandaya açık hale gelir. Yalnızlığını, ikonlaşmış olan ve kendisinden farklı bir gezegende, sanal ikon gezegeninde var olan sanal bireyleri tüketmekle giderir. Bir anlamda onlarla arkadaşlık ilişkisine benzer bir ilişkiye girer ve bu ilişkinin kökenleri eşitlikçi değildir. İlişkiye girdiği ikon, bireyin istediği ve arzuladığı her çeşit fantazisi aracılığıyla perdelenmiş bir buyruklar demetini ona iletir. Bu buyruklar demeti, ikonun gülümseyen yüzünde saklıdır ve sahte yakınlık gösterileri ya da sahte “ben sizden biriyim” ifadeleri ile kapatılmıştır. Bu ifadelerle reel hayata, bireyin hayatına sızan ikon, tıpkı bir dostluk ilişkisinde olduğu gibi onu kucaklar ve onu biçimlendirir. Hareketlerini ve davranışlarını onda sürdürür ve yaşatır, ta ki tüketilip yerini bir sonraki ikona bırakıncaya kadar. Bir tarafı, bireyin reel hayatta bulunması dolayısıyla gerçek, diğer tarafıysa, ikonun gerçektekenden düpedüz farklı olması dolayısıyla sanal olan bu ilişki; bireyi bir miktar sanallaştırıp yabancılaştırırken, ikonu da reel hayatın içine çeker. İkon aracılığıyla bireye, onun cinsel işlevler, statü ve benzeri alanlardaki düşlerini, bireyin korkularını sömürerek satılmaktadır. İkonla girdiği ilişki modeli, bireyin diğer ilişkilerini de etkileyecektir ve bu durum, her tip ilişkiyi, Baudrillard’ın sözünü ettiği “hipergerçek” bir yapıya kavuşturur. Bir televizyon izleyicisi, izlediği “karakterlerin hayatlarındaki en mahrem, en duygu yüklü anlarda hazır bulunmakta, onların aşk ilişkilerine, aile bozuşmalarına, hayat ve memet meselelerine ortak olmaktadır. Aylar, hatta yıllar süren bir dönemden sonra, izleyiciler bu karakterlerle

* Karl Marx’ın terminolojisinden yararlanıyorum.

¹⁹⁹ Max Weber, a.g.e., syf.52-53

²⁰⁰ Gerald Susman, “Communication, Technology, and Politics in the Information Age”, London:Sage Publications, 1997, pg. 96

özdeşleşmiş, onların hayatlarını vekaleten yaşıyor olurlar.”²⁰¹

Hipergerçek yapıların oluşumunda kapitalist gelişmenin etkisi büyüktür. Kapitalizmin “dünya pazarı yayıldıkça değiştiği her yerel ve bölgesel pazarı yokeder. Üretim, tüketim ve insan ihtiyaçları giderek uluslar arası, kozmopolit bir nitelik kazanır. İnsan arzularının ve taleplerinin kapsamı, giderek çökecek yerel pazarların kapasitelerinin çok ötesine ulaşır. İletişim dünya ölçeğine genişler ve teknolojik bakımdan karmaşık kitle iletişim araçları ortaya çıkar. Sermaye giderek daha az elde yoğunlaşır. Bağımsız köylü ve zanaatkarlar kapitalist kitlesel üretimle rekabet edemez; topraklarını terk etmek, atelyelerini kapatmak zorunda kalırlar. Üretim giderek merkezileşir ve ileri düzeyde otomatlaşmış fabrikalarda yoğunlaşır. (Kırda da durum farklı değildir; çiftlikler ‘tarladaki fabrika’ halini alır ve köylerini terk etmeyen köylüler tarım proleteryasına dönüştürülürler.) Muazzam sayılarda köklerinden koparılmış yoksul insan büyülü ve sarsıntılı bir şekilde ortaya çıkıveren şehirlere akın eder”.²⁰² Köklerinden koparılmış bu yüz binlerce insan, şehrin çarkları içersinde birbirlerinden habersiz bir şekilde yaşamakta ve dolayısıyla tüketim kültürünün propagandasına gönüllü hale gelmektedirler. Ürettikleri ve tükettikleri metaların yüklenmiş oldukları değerler de, onların yaşamlarına sistemin anlamlarını yerleştirmekte ve onların sembolik dağarcıklarını metaların kullanım değerleriyle, dolayısıyla gerçeklikle değil; bireylerin hakim sınıfın yaşam şartlarına öykünmelerinden kök alan ve bundan dolayı sorgulanmayan değişim değerleriyle kuşatmaktadır.

Karl Marx, “Kapital”in ilk satırlarına meta kavramını anlatarak başlar. Bunun nedeni, bu kavramın çözümlenişinin kapitalizmin gelişim aşamaları ile ilişkili olması ve metanın işlevselliğinin evriminin bu gelişim aşamalarıyla paralellik taşımasıdır: “İlk bakışta, bir meta, kendini, bize, iki şeyin karmaşığı olarak göstermişti: kullanım-değeri ve değişim-değeri. Daha sonra, emeğin de iki yanlı mahiyeti olduğunu gördük; çünkü değerde ifadesini bulduğuna göre, emek de, kullanım değerlerinin bir yaratıcısı olarak taşıdığı aynı niteliklere sahip değildir.”²⁰³ Marx’ın sözünü ettiği ve ilk olarak kendisinin eleştirel bir yaklaşımla ele aldığı bu ayrım, kapitalizmin ileriki aşamalarında bir başka değer de, metanın değerini oluşturmada etken olmasına yol açtı. Bu değer metanın imaj değeridir. Metanın imaj değerinin, kitle iletişim araçlarının dünyayı bir köye dönüştürmesi ile

²⁰¹ Martin Eslin, “Televizyon Çağı Beyaz Camın Arkası”, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001, syf.55

²⁰² Marshall Berman, “Kati Olan Her Şey Buharlaşıyor”, Çev: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, syf.130

²⁰³ Karl Marx, “Kapital I. Cilt”, Çev: Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1975, syf.63

kazandığı önem; değişim değerini, daha önce görülmedik ölçüde farklı bir noktaya oturtmuş; kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki uçurumu derinleştirmiştir. Metanın kullanım değeri, tüketim noktasındaki önemini iyiden iyiye kaybederken, ikonların, satışları arttırma gücünü desteklemesi noktasında çok daha önemli bir etken olmaları ile sonuçlanmıştır. Ancak sermayenin yayılması uğruna yapılan girişimler, feodal yapıdan kalma tüm değerleri hiçe sayma ile sonuçlandı.

“Burjuvazi her türlü kişisel onur ve saygınlığın değişim değeri içinde eritti; insanların uğruna savaştığı tüm özgürlüklerin yerine ilkesiz bir tek özgürlüğü koydu: serbest ticaret.” Burada ilk önemli nokta piyasanın modern insanların iç yaşamları üzerindeki müthiş etkisidir. İnsanlar sadece ekonomik sorunların değil, metafizik soruların -neyin değerli, neyin onurlu, hatta neyin gerçek olduğu gibi soruların- yanıtlarını bulmak için de fiyat listesine bakmaktadırlar. Marx’ın diğer değerlerin değişim değeri içinde ‘çözündüğünü’ söylerken vurguladığı nokta, burjuva toplumunun eski değer yapılarını silmeyip masnetmiş olduğudur. Eski tarz onur ve saygınlık ölmemiş; bilakis piyasayla bütünleşmiş, üstlerine fiyat etiketleri konmuş, emtia niteliğiyle yeni bir yaşama kavuşmuşlardır. Bu yüzden, akla gelebilecek her türden insan davranışı ekonomik açıdan mümkün, ‘değerli’ olduğu andan itibaren ahlaki açıdan kabul edilebilir hale gelir; kazanç sağladıktan sonra her şey uyar”.²⁰⁴

Ortaçağa ait geleneksel duyguların bugün sürdürülmesindeki temel neden, bunların kullanım değerini aşarak değişim değerinin önem kazandığı bir aşamaya evrilmesidir (bkz. Ek5). Aslında bu duygular çok uzun süredir, feodal dönemden farklı şekilde tüketilmektedirler. Bir duygunun insanda var olma nedeni, en temelde dış koşullardır. Dış koşulların kitle iletişim araçları tarafından üretildiği ve aslında bireylerin deneyimledikleri zamanın ve mekanın oluşum koşullarının, geçmiş dönemdekilerden farklılaşması, zaman ve mekanın üretim süreçlerine ideolojik aygıtların hakim olması; bireylerin, feodal dönemden kalma kahramanlık, yiğitlik, şereflielik vb. gibi duyguları tükettikleri yanılsamaları içinde bulunmalarını sağlamıştır. Aslında bu sıfatlardan, işliklerinde ve işlik dışı zamanlarında günün her saati yoksunlaşmış bir biçimde hareket eden ve bundan dolayı da kendilerini vaftiz etmek istercesine bu duyguları tüketmeye adanmış –ki tükettikçe temizlenirler, bir çeşit katarsis durumu- grup, bu arınma için televizyonlardaki ayinlere ve bu ayinlerin şamanlarının yönetiminde, feodal dönem metaforlarını tüketmeye koşarlar. Televizyon denilen karadelikten geçerek sanal ikon gezegenine dalan kitleler, orda

²⁰⁴ Marshall Berman, a.g.e., syf. 157

diledikleri şamanla özdeşleşerek kendi haysiyetsiz ve kişiliksiz gerçek dünyalarından soyutlanırlar. Televizyonlarını kapattıktan sonra, diğer yaşam pratikleri esnasında ise tükettikleri nesnelerle, o sanal kimliklerine küçük dönüşler yaparlar. Kendi kimliksizliklerini ve korkularını çok iyi bilenlerin ürettiklerini tüketirken, tükettiklerinin ardında kendisinin köleliğini sürdüren ve bu köleliği, o nesnelerle yayan büyük bir gücün bulunduğunu; değişen ölçülerle, zaman zaman hissetse de, bu nesnelerden ve metaforlardan aldığı haz, bireyi tekrar edilgenleştirir. Tükettiği nesnelere iliştilen imajların oluşturduğu değişim değerini sembolize eden ikonların yaymış olduğu radyasyonun ışıması, bireyi, bir şamanın büyüsünün kitleleri hipnotize etmesi gibi uyutur. Tükettiği nesnenin kullanım değeri bu ışıma ile hissedilemez hale gelir. “Kitle kültürü, yöneten ile yönetileni, varlıklı ile yoksulu özgür olan ile özgür olmayanı, mutsuz insan ile onu mutsuz kılan toplumsal realiteyi özdeş kılacak bir yanılsama oluşturma işleviyle üretilir. Kitle kültürünün tüketicisi olunan anlardaysa, yaşanan bu realite ile başa çıkılamayacağının düşünüldüğü anlardır. Realitenin gerçek yüzünü görmekten “kaçmak” istenildiği anlardır. Acı veren toplumsal realite karşısında, deyiş doğruysa, unutmaya, amneziye sığınılan anlardır.”²⁰⁵

Öte yandan ikon enflasyonunun araçsal gelişiminin bir halkası olan “baskı, taşbaskı, fotoğraf ve daha sonra sinema ve televizyon sayesinde dini ve milli semboller, sıradan şeyler haline gelmiştir ve bu, hor görmeye olmasa da ilgisizliğe yol açmıştır.”²⁰⁶ İnsanlar arasındaki bağları tüketim şablonları oluşturmaya başlamıştır. İletişime geçerken aynı tüketim nesneleri ve tüketim tarzının ortak yaşam alanı oluşturabileceği bilinci, kolektif bilinç kümelerini yaratmıştır. “Bir resim bin kelimeye bedeldir ancak bin resmin hiçbir değeri yoktur.”²⁰⁷ Anlamsallığın çöküşü tüketim kültürünün olmazsa olmaz şartlarındandır. Tüketim insanlığın yeni anlam biçimidir. “Bu anlam biçimi modern toplumu insanın yaşamında ve bilincinde soyutlaştırmıştır.”²⁰⁸ Bunda, modern toplumun bütünlüğünü ve realitesini kaybetmesinin insanın geleneksel bilincini ve bilgisini değiştirmesi, temel etkidir. “Modern toplum, endüstri, teknoloji, bilim ve rasyonellik ilkesine göre biçimlenmiş bulunan bürokrasi tarafından yönetilen ileri derecede bölümlere ayrılmış bir toplum doğuran, giderek genişleyen bir evrendir.”²⁰⁹ Bu evreninin tamamına bilgi açısından hakim olamayan bireyler, belirli bir soyutlamaya gitmeye mahkum olmakta ve sembollerle simgelenen geniş anlam yığınlarını basite indirgemek zorunda kalmışlardır. Simge enflasyonunun da temel nedeni budur ki bu enflasyon, toplumu semboller dizgesi

²⁰⁵ Ünsal Oskay, “Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım”, İstanbul, YKY, 1998, syf. 152

haline getirmektedir. İnsan gerçeklikten çok sembol tüketir haldedir.

Günümüzde tüketimin temel değişim metası para da sembolik bir hal almıştır. Dünya üzerinde hareket eden dev sermaye sürüleri, nesnel bir biçimde değil bilgisayarlarla ifade edilmektedirler. Lidyalıların parayı ilk bulduğu dönemlerden 20. yüzyıla kadar nesnel bir niteliği olan para, günümüzde bilgisayarlardaki sembolik ifadelere doğru evrilmektedir. “Yeni küresel elektronik ekonomide, fon yöneticileri, bankalar, büyük şirketler ve onların yanı sıra milyonlarca bireysel yatırımcı, büyük miktarlarda sermayeyi tek bir tuşu tıklayarak dünyanın bir ucundan öbür ucuna aktarabiliyorlar ve bu hareketleriyle, dünyanın öteki ucunda bulunan, kaya gibi sağlam görünen ekonomilerin istikrarını bozabiliyorlar.”²¹⁰ Paranın, ekranlardaki sembolik rakamlara dönüşmesi ve bu yeni evrimi, ekonomilerdeki birçok kavramın da değiştiğinin ve değişeceğinin göstergesi. Paranın soyutlaşması tüketim toplumunun günümüzdeki şekline dönüşmesinde önemli bir etkidir. İnsanlar beş duyularına seslenen nesnelerin gerçekliğinden emindirler ve onlara farklı bir değer atfederler. Oysa soyutlaşan parayı harcamak, somut parayı harcamakla ekonomik olarak aynı olsa da gerçekliği hissetmeye güdümlenmiş insan beyni için daha acısızdır. Soyut para, tüketimi hızlandırır ve insanları borçlandırarak sisteme bağımlılıklarını artırır. Birim zamanda ilerlenen mesafe yani hız, sistemin temel ölçü birimidir.

Tüketim toplumunda zamanın organize edilmesi önemlidir, yani vakit nakittir. “Saatin kökeni 12. ve 13. yüzyıl Benedictine manastırlarına dayanır. Saatin icadına yol açan saik, manastırın alışlagelmiş işlerine (örneğin bir günde yedi vakit ibadet edilirdi) az çok dakik düzenlemeler getirmek isteğidir. Manastırın çanları ibadet zamanlarını haber vermek için çalar. Mekanik saat dini ritüelleri tam zamanında yerine getirmeyi sağlayacaktır. Doğrusu bunu başarmıştır da. Fakat keşişler, saatin sadece zamanı belirlemeye yarayan bir araç değil de, aynı zamanda insanların eylemlerini eş zamanlı hale getiren ve kontrol eden bir alet olacağını öngöremediler. Bu yüzden 14. yüzyılın ortalarında saat, manastırın duvarlarını aştı ve işçilerin ve tüccarların hayatına dakik düzenlemeler getirdi.”²¹¹ Tüketim toplumunun saate göre düzenlenmesi ve zamanın nakit olduğu olgusu, soyutlaşan paranın hızının arttırılması aynı evrimin parçalarıdır. Fordist üretim sistemi düzenli iş saati ve düzenli üretim gerektirir. Bu durumun yarattığı bilinç,

²⁰⁶ Neil Postman, “Teknopoli”, Çev: Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul, Paradigma, 2006, syf.189

²⁰⁷ Neil Postman, “Teknopoli”, Çev: Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul, Paradigma, 2006, syf. 189

²⁰⁸ Anton C. Zijderveld, “Soyut Toplum”, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001 syf.125

²⁰⁹ Anton C. Zijderveld, a.g.e., syf. 125

²¹⁰ Anthony Giddens, “Elimizden Kaçıp Giden Dünya”, Çev: Osman Akınhay, İstanbul, Alfa, 2000, syf.22

²¹¹ Neil Postman, “Teknopoli Yeni Dünya Düzeni” Çev:Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul, Paradigma, 2006, syf.25

standardize edilmiş ürünlere de yansımıştır. Hatta çalışma sürecindeki disiplin de aynı koşullanmanın bir detaydır. Post-fordist üretim biçimiyle birlikte esnek iş saati ve esnek çalışma ortamları doğmuş, ürünlerin standardizasyonu giderek yerini ürün çeşitliliğine bırakmıştır.

3.3. MUHALEFETİN SUSTURULMASI

Tarihin ezenler ve ezilenler arasındaki mücadele olduğu aşikardır. Ezenler her dönemde ezilenlerin oluşturduğu muhalif grupları yok etmeye, yok edemedikleri taktirde de asimile etmeye çalışmışlar ve kendi rant pozisyonlarını korumayı hedeflemişlerdir. İktidar var olduğu anda muhalefet de oluşmuştur. İktidarın kendi gelişim çizgisi bile, sınıfsal değişimleri bile bir önceki sınıfa muhalif bir noktaya iter, ve bir önceki sınıf gücünü kaybedip tarih sahnesinden çekilinceye kadar muhalifliği sürer. Fransız İhtilali sürecinde aristokrasinin tasfiyesi bu duruma örnektir. Ancak iktidardaki sınıfa muhalif olan gruplar her zaman tarihe silinecek olan toplumsal sınıflardan gelmez. Üretim güçlerinin ve meta dönüşümünün oluşturduğu yeni sınıflar da bir süre sonra muhalif gücü oluşturur ve bu güç iktidarı devralıncaya kadar, kimi zaman palazlanıp güçlenerek kimi zamansa zayıflayıp silikleşerek muhalefetini sürdürür. İşçi sınıfı, üretim güçlerinin değişmesiyle ortaya çıkan muhalif toplumsal sınıflara bir örnek teşkil eder.

Kitle iletişim araçlarının gelişimiyle kültür endüstrisinin oluşması, burjuvazinin yıkılmasına ramak kaldığı bir dönemde, ona güç vermiş, tarih sahnesindeki ömrünü uzatmıştır. Bu araçlar, kitlelerin sınıf bilincini körelterek, ilk zamanlarda halk, millet gibi soyut kavramlarda onların birleşimine sebep olmuş; daha sonraları ise postmodernist kültürel formlara uygun bir biçimde onları atomize ederek, birbirlerinden ve sistemin yapılanmasından habersiz, tek ve güçsüz bireylerden oluşan topluluklara indirgemıştır. Küçük kavanozlarında, kendi dertleriyle cebelleşen, bir diğerinden habersiz ve hatta bir medya ikonunu annesinden ya da kardeşinden daha fazla gören geniş eblehler topluluğu; muhalefet edebilecek zihinsel aktivitelerden ve bilgiden yoksun bir biçimde, eski cemaat kültürlerindeki şeyhe bağlı geniş yığınların kendi kararlarını verebilme yetilerinden yoksunluğu kadar acizleşmiş bir biçimde hayatlarını sürdürmekte ve dijital şeyhlerine bağılıkları sebebiyle, gün içersinde internette ya da televizyon başında zamanlarının çoğunu geçirerek reel dünyadan kaçmakta, sanal ikon gezegenindeki analitik izdüşümlerine yerleşmektedirler.

Muhalefetin susturulmasının endüstri devrimi sonrasındaki süreci, konunun

açılımlanmasının alt dayanaklarının oluşumu itibariyle gereklidir. XIX. yüzyıl işçi hareketlerine hakim olan düşünsel akımlar içerisindeki, sisteme karşı işçi örgütlenmelerini ve işçi sınıfı partisi önderliğindeki merkeziyetçiliği engellenme çabalarının en tehlikelileri, liberal düşüncelerden değil direk Marksist görünümlü revizyonist fikirlerden gelmiştir. Ütopik sosyalistler, anarko sendikalistler, Eduard Bernstein’cılar, Rusya’daki Menşevikler bunlardan bazılarıdır. Lenin’in bu hareketlerle ilgili bazı yorumları şöyledir:

“Revizyonizm –Marksizmin revizyonu (yeniden gözden geçirilişi)- bugün, burjuvazinin işçi sınıfı üzerindeki etkilerinin, işçilerin burjuvaca yozlaşmalarının en önemli görünümünden biridir.”²¹²

“Oportünizmin işçi hareketine getirdiği etkenlerden biri, burjuvazinin koloni sömürsünden kazandığı yüksek karları birlikte paylaştığı ‘işçi aristokrasisi’nin imtiyazlı durumudur. Yaşantıları, alışkanlıkları, görüşleri ile işçi aristokrasisi bir burjuva tabakasıdır. Bu saflardan gelen parlamento, işçi sendikaları, sosyal demokrat partiler, sınıf barışı savunucuları ve örgütleri ile, burjuvazinin işçi hareketi içindeki ajanlığını yapmaktadırlar.”²¹³

Lenin’in XX. yüzyıl başlarında yorumladığı bu süreç, Herbert Marcuse’un 1960’lı yıllarda “Karşı Devrim ve İsyan” adlı kitabında Avrupa işçi sınıfının, yaşam koşullarının değişmesiyle devrimci niteliklerini kaybetmesi ile ilgili görüşleriyle benzerlik taşımaktadır. Gerçekten de kapitalizmin zaferi, tüm dünyada işçi hareketlerini revizyonistleştirmiş ve hatta onun da ötesine geçerek direniş odaklarını önce baskıyla daha sonra da toplum mühendisliğiyle etkisiz hale getirmiştir. Üçüncü dünyanın sömürsü, merkez devletlerin işçilerini belli bir oranda refaha kavuşturmuş ve direnişi bir dereceye kadar kırabilmeyi başarmıştır. Bugün dünyadaki sol partilerin büyük bir çoğunluğu, başta Avrupa’daki işçi partileri olmak üzere revizyonisttir ve bu partiler sistem tarafından asimile edilmişlerdir. Ancak muhalefetin susturulması, sadece, Marksist düşüncenin revizyonistleştirilmesinden geçmez. Ayrıca sembollerin ve hatta Marksist düşüncelerin bizzat kendisinin de birer metaya dönüştürülmesiyle bağıntılıdır.

Herbert Marcuse’un “Karşı Devrim ve İsyan” adlı kitabında ifade ettiği üzere işçi sınıfı, sistemle iyiden iyiye bütünleşmiş ve artı değerden yararlanabildiği miktarın artmasıyla devrimci niteliklerini kaybetmiştir. Artık devrim işçi sınıfından değil, öğrenci

²¹² Vladimir İlyiç Lenin, “Revizyonizme, Oportünizme ve Dogmatizme Karşı”, Çev:Yavuz Çağlar, İstanbul, Odak Yay. 1977, syf.9

²¹³ Vladimir İlyiç Lenin, a.g.e., syf.10

hareketlerinden ve toplumun marjinal kesimlerinden beklenmektedir. Marcuse’u bu düşüncelere iten 1968 öğrenci olayları, her toplumsal olay gibi birçok nedenden patlak vermiştir. Geniş anlamda 1950’li yılların sonu ve 70’li yılların başı olarak belirlenebilecek bir tarihte gerçekleşen bu olaylar, ekonomik koşullarla beraber, iç ve dış politikanın etkisiyle ortaya çıkan kültürel ve siyasal bir dönüşümü simgeler. Gerek De Gaulle Fransası’nda gerekse Hitler Almanyası’nda faşist geçmişin yeterince sorgulanmadığı, bürokrasinin yeterince temizlenmediği, kapitalist sömürünün üçüncü dünya ve kendi ülkelerinde yaygınlaşması, devam eden Vietnam Savaşı, otoriter eğitim sisteminin baskısı, tüketim kültürünün egemen diasporası gibi yüzeydeki etkenlerin yanı sıra; fordist sistemin stoklarının birikmesi ve bilgisayar teknolojisinin yaygınlaşmamasından dolayı postfordist sisteme geçilememesi gibi iki ekonomik sistemin tam ortasında bir kuşağın sıkışması 68 olaylarının temel nedenidir. İkinci Dünya Savaşı’nı yaşamış kuşakların yetiştirdiği çocukların yirmili yaşlarında isyankarlaşması, savaş görmüş bir kuşağın etkileriyle isyana yönelmesi; kapitalizmin gerçeklerinin farkında olmasalar bile, sistemin hayatlarını cehenneme çevirebilme ihtimalini yaşamış anne babaların çocukları için oldukça doğaldır. Bu bağlamda önce öğrenciler ardından da işçiler, Marksist kuramlara dayalı ekonomi sistemlerini desteklerler ve sınıf savaşı yeniden sertleşir.

68 olaylarının kökenleri sosyo-politik ve ekonomi-politik yapının değişimini sergileyerek göstermek, bu nedenleri anlayabilmek için önemlidir. Emeğin, çalışanları nevrotik bir hale dönüştürüşü, onları teslim olmaya zorlayışı; özellikle şehir hayatında disipline edici ve baskı unsuru olan bir aygıt oluşturmuştur. “Sekiz saat karşılığı ücretli kölelik yapmanın dışında, işçi artık sürekli sermaye için üretip tüketmektedir. Süreç içerisinde, sermaye toplumsal işbirliğini geliştirip kolektif emek güçlerini bütünleştirerek daha toplumsal bir hale gelirken, toplumu, pasifize edilmiş tüketici sınıfların sendikalarda örgütlendiği, dev bir fabrikaya dönüştürmektedir. Yersiz-yurtsuzlaştırılmış üretim, iş ve yaşamın artık ayrı olmadığı anlamına gelir; toplum, kapitalist gelişim süreçleri ve mantığı içinde çökertilir. Toplumun bu şekilde işe benzetilmesinin sonuçları çok şiddetlidir: Refah devletinin tüm güvence ve kaynakları –ücret sistemleri, işsizlik sigortası, aile yardımı, emekli maaşları vb.- yoğunlaştırıldı; ancak bunlar artık, kapitalist kaymalara karşı toplumsal savunmalar olmaktan çok, üretim sürecinin kendisinin bir parçası haline gelmiştir.”²¹⁴ “Toplumsallaşmış üretim, kendi yasasını, mantığını dünya üzerinde toplumsal yaşamın her yanına dayatmayı başardı ve bunu yaparken, insanlığın yaşam sıvısı

²¹⁴ Felix Guattari, Antonio Negri, “Bizim Gibi Komünistler”, Çev: İlkay Sümer, Mustafa Erata, Barış Özçorlu, İstanbul, Otonom Politika, 2006, syf.18

olan boş zamanı bir vampir gibi emerek kendine mal etmektedir. 1968 olayları, kendisini, iş süreçlerinin ve üretimin toplumsal niteliğinin bu dönüşümünün antagonist kabulü olarak ortaya koymuştur. İnsanlığa uçsuz bucaksız üretken bir yetenek bahşederken, aynı zamanda proleterya yeni bir kader dayatan bu dönüşümlerin temelindeki esas çelişkiyi, kaotik ama yine de ikna edici bir şekilde meydana çıkarmıştır. Bu kaderin kaynağında, evriksenli çalışmaya, dayanışmaya, yardımlaşmaya, güvenceye olanak tanımayan ve sadece toplumsal yaşama değil, bilinçaltına da yayılan yersiz-yurtsuzlaştırma, sürekli mülksüzleştirme vardır. Toplumun her düzeyinde yaygınlaştırılan sömür, tamamlayıcı yeni mutsuzluk kaynaklarının ve buna denk düşen, politik hatta mikro-politik yeni çatışma biçimlerinin kaynağı olarak, üretimin yeniden tanımlanmasında etkili olmuştur.”²¹⁵ “1968, kendisi genel olarak üretim ve işgücü içerisindeki nesnel değişimlerin billurlaşması demek olan eleştirel bir bilincin fiili olarak yeniden ortaya çıkışının ifadesidir. Bu durum, başlangıçta isyan ve ekonomik büyüme, bunun çıkmazı, krizi ve sonuçta ortaya çıkan reddetme reflekslerinin olanaklı kıldığı yeni bir açılım olarak ortaya çıkmıştır. 1968’in asıl gücü, sömürüye karşı ayaklanmalar tarihinde ilk kez, basit bir özgürleşmenin aksine, apaçık haldeki bireysel zincirlerin ortadan kalkmasının da ötesine geçerek bir özgürleşmenin hedeflendiği olgusunda yatar.”²¹⁶

1968 olayları tüm dünyada patlak vermekle birlikte Avrupa’da Almanya ve Fransa’da hayatı durdurabilecek güce ulaşmıştır. “2 Temmuz 1968’de Berlin gösterilerinde, ülkesini demir yumrukla yöneten İran şahı Rıza Pehlevi ile Alman Hükümeti’nin kurduğu ilişkiyi protesto eden öğrencilerden Benno Ohnesorge, polis kurşunuyla öldürülür.”²¹⁷ Yine aynı dönemde öğrenci lideri Rudi Dutschke’nin suikast sonucu öldürülmesi, Almanya’daki öğrenci hareketlerini tırmandırır. Fransa’da ise “3 Mayıs 1968’de Paris Sorbonne Üniversitesi’nde başlayan mitingle tüm Fransa’da öğrenciler ve işçiler tarafından isyanlar çıkmıştır, meclisin feshedilmesine bile neden olan olaylar silsilesi başlamıştır. 16 Haziran’da bastırılan isyanlar birçok sivilin ölümüyle sonuçlanmıştır. Dünyadaki öğrenci olaylarını tetikleyen olaylar güçlkle bastırılmıştır.”²¹⁸ Üçüncü dünya ülkelerinde askeri muhtıralar ve darbelerle önlenmiş ve belki de Avrupa’daki örneklerinden çok daha vahşi bir biçimde bastırılmıştır.

1968 olayları toplumun her kesimine yansımış, hatta 1968 Meksika

²¹⁵ A.g.e., syf.20

²¹⁶ A.g.e. , syf.21

²¹⁷ Fatih Tepebaşılı, “68 Kuşağı Yazarlarından Uwe Timm ve Toplumsal Eleştiri”, Konya, Çizgi Kitabevi, 2002, syf.23

²¹⁸ <http://tr.wikipedia.org/wiki/1968>

Olimpiyatlarında iki siyah atletin protestosu ile yaygınlığının derecesini göstermiştir. “Meksika 1968’deki madalya töreni, belki de olimpiyat tarihinin en unutulmaz törenidir. İki siyah atlet, ABD marşı ‘Star Spangled Banner’ çalarken yumruklarını havaya kaldırdılar. İkisi de ABD’li olan siyah atletler, ülkelerinde siyahlara uygulanan ayrımcılığın kalkmasını istiyorlardı. Kürsüdeki atletler, 200 metrede altın ve bronz madalya kazanan Tommie Smith ve John Carlos, San Jose Devlet Üniversitesi’nden takım arkadaşlarıydılar. (...) Bütün siyah ABD’li atletlere ırkçılığı protesto etmeye çağıran sosyolog Harry Edwards’ın çağrısına uyan iki atlet, ABD bayrağı yükselip, milli marşları çalmaya başladığında gözlerini kapadılar, başlarını öne eğdiler ve siyah eldivenli yumruklarını havaya kaldırdılar.”²¹⁹(bkz Ek 8) Her iki atlet de sonrasında “Black Power” selamı verdiklerini gazetecilere söylemişler ve eylemlerinden dolayı yüzlerce ölüm tehdidi ve olimpiyatlardan ceza almışlardır. Aileleri CIA tarafından takibe alınmıştır. Aynı dönemlerde Boksör Muhammed Ali, Vietnam Savaşı’nı protesto ettiği ve Vietnamlılarla hiçbir sorunu olmadığını basına açıkladığı için madalyalarına el konulmuş ve spordan uzaklaştırılmıştır.

Fotoğrafın yaygınlığından ve bir fotoğrafı iletmenin hızından dolayı ikonlaşan bu idollere geçmişin idollerinin ikonları da eklenince muhalif bir 1968 ikon furyasından söz edilebilir. Gösterilerde taşınan Marks, Engels, Lenin, Stalin, Troçki, Mao ile beraber taşınan ve o dönemde idolleşen diğer ikonlar Ernesto Che Guevera, Ho Çi Minh gibi devrimcilerin yanı sıra; Herbert Marcuse, Jean Paul Sartre, Michael Foucault, Nazım Hikmet, Pablo Neruda gibi yazar ve düşünürlerdir. Yazar ve düşünürlerin ikonlarının taşınması ise dönemin isyancı insanların tüketim kültürüne ve metalaşmaya inat edercesine felsefeye, edebiyata, sanata tutunduğunun göstergesidir. Çünkü 68’den sonra, toplumun temel ikonları, görsel iletişim araçlarının pompaladığı ikonlar olacaktır.

1968 ruhundan bugün geriye, bireyin başkaldırısı anlamında hiçbir şey kalmamıştır. “John Lennon 1970’lerin hemen başında, 60’ların hiçbir şeyi değiştirmedigini, kontrolün hala aynı kişilerde olduğunu, sınıf sistemine hiç dokunulamadığını belirterek şunları söylüyordu: ‘Rüya bitti. Her şey aynı kaldı., yalnızca ben 30 yaşıma geldim ve çok sayıda insan saçını uzattı. Hepsi bu.’”²²⁰ Lenon da 1968’de ikonlaşan bir idoldür. 1960’larda, alternatif bir dünya olabileceği ve kurulabileceği gerçeğinin savunucularından olan ve bunu hem eylemleri hem de sanatıyla destekleyen, uzun zaman CIA tarafından

²¹⁹ http://www.cnnturk.com/YASAM/DIGER/haber_detay.asp?PID=223&HID=1&haberID=132972

²²⁰ Ertuğrul Özkök, “Elveda Başkaldırı”, İstanbul, Afa Yay., 1987, syf.15

koğuştırmalara uğrayan bir kişidir. Tıpkı o kuşak gibi bir yenilgi duygusu taşımaktadır. Ancak bundan dolayı sözleri gerçeği yansıtmamaktadır. 68 kuşağının sokak, üniversite ve fabrika işgalleri, toplumu oluşturan bireylerin bilinçlerinde önemli değişiklikler oluşturmuş, Fransa gibi birçok ülkede arkaik üniversite eğitimi kalıntılarını silmiş, idam cezasının kaldırılmasının yolunu açmış, eşcinsel özgürlüğü ve kürtaj serbestisi ve radikal feminist hareketler gibi birey haklarını getirmiştir. Ekoloji, çevre kirlenmesi gibi dünya sorunları kamusal alanlardaki haykırışlardan meclislere yansımıştır. Totaliter rejimleri sorgulayan bir gençlik kitlesinin varlığı, sosyal hakların uygulanmasının önemli olduğunu ve bireyin devlet karşısında ezilmemesini sağlayan yasaların hazırlanması gerekliliğini; tıpkı 20. yüzyılın başında anayasaların düzenlenmesini sağlayan 1830, 1848, 1871 işçi ayaklanmaları gibi bir uyarıcı nitelik taşımıştır.

Yaklaşık çeyrek yüzyıl öncesinde yaşayan ve başkaldıran bireyler bugün nerededirler? 1968 ruhu gerçekten de yok mu olmuştur? Bu başkaldırı elbette ki yok olmamıştır. Altmış yetmiş bin kişilik beşiklerde, yani futbol statlarında, konser salonlarında depolitize edilmiş haykırışlarda, prozak toplumuna dönüşen nevrotik ve psikotik patlamalarda, dolup taşan psikiyatri kliniklerinde, uyuşturucu çeşitliliğinde ve artan suç oranlarında devam etmektedir. Tepki devam etmekte ve diğer bireylerin de sisteme rızalarının üretimi ve yeniden üretimi ile söndürülmektedir.

Günümüzde bireyin başkaldırısını engelleyen faktörlerin hemen başında sistemin rıza üretimi araçlarının ve bu araçlarda öncelikli sırayı verebileceğimiz medyanın ikonik bir atmosfer oluşturarak, günün 24 saati gönderdiği iletilerle gündemi belirlemesi ve insanları hafızasızlaştırarak birey olmasını engellemesi, yani medyanın narkoz etkisi göstermesi vurgulanmalıdır. Elbette ki depolitizasyon politikaları sadece narkoz etkisiyle açıklanamaz. Sendikacılığın asimilasyonu, bireylerin örgütsüzleştirilmesi, gençliğin siyasetten uzaklaşması ve burjuva devletlerin gerektiğinde kullandığı sonsuz şiddet ve baskının yığınları yıldırması da diğer etkenlerdendir ancak ikon enflasyonu ve bundan dolayı bilincin yapı bozumuna uğramasının en etkili neden olduğu belirtilmelidir. Çünkü bilinç hakimiyetinin ikonik atmosfer etkisiyle muazzam ölçülere ulaşması; sanal ikon gezegenine hapsedilmiş bireylerin gerçek konumlarına, sanki bir çeşit psikozdaymışcasına yabancılaşması muhalefeti de iktidarın bir üretim-tüketim alanına dönüştürmüştür. Bunun medyadaki en temel araçlarıysa, sanatın yapısını oluşturan ve insanın özgürleşimini gerçekleştirebilecek, ona yeni perspektifler sağlayabilecek araçları, yani dramalar, edebi metinler, müzikal sanat ürünleri gibi ürünlerin birer tüketim metası haline dönüştürülmesi

ve popüler kültür metaları haline dönüştürülmesidir. Postmodern dönemin hem ekonomi politikası hem de teknolojisi, bu hapishaneden kaçabilmeyi imkansız hale getirmeye yeterlidir.

Postmodern kültürün ekonomik temelleri çok uluslu şirketlerdir. Çok uluslu şirketlerin ekonomik ilişkileri sonucunda şekillenen yeni toplumun oluşumunda kitle iletişim araçlarının etkisi aşikardır. Kitle iletişim araçları topluma belli şablonlar yayar ve bu şablonların yayılımını sağlama tekniklerine sahiptir. Bu tekniklerden biri de dramalardır. Dramanın bir toplum mühendisliği aracı olarak kullanılabilirliğini ilk savunulardan biri olan Bertolt Brecht'in bu konudaki düşünceleri –ki Brecht sosyalisttir- Sovyet sinemasında yerini bulmuştur. Ancak kapitalist toplum mühendisliği de aynı araçlarla gerçekleşmiş; reklamlarından dizilerine kadar ekranın her noktasına yayılan dramaların ikonları, rol modellerini oluşturmuşlardır. Melodramların burjuva aşk ilişkilerini evrenselleştirmesi buna net bir örnektir. Dramalar muhalif yaşam stillerinin içine kadar sızmış ve burjuva kültürünün tezahür etmesini sağlamıştır. Dramalar kitlelerin muhalif yapısını bozucu nitelikleriyle onları sakinleştirir ve kendi sınıflarının niteliklerini çarpıtıcı ve gerçekliklerinden kopartıcı duygular sunar. Hatta Postmodern dramalar her çeşit muhalif simgeyi bağlamlarından kopartarak asimilatif bir özellik gösterirler.

Dramalar kitle iletişim araçlarının toplumun biçimlenmesinde etkisini örnekleyen etkilere sadece biridir. Bir başka örnek de müziğin popülerleşme sürecidir. Müzik, 19. yüzyıl öncesinde belli bir sınıfa aitti ve her sınıfın, toplumdaki her katmanın müziği vardı. Topluma egemen olan bir müzik kültürü yoktu. Ancak zamanla meyhane kültürünün Avrupa'da yayılması, Edison'un müziğin kaydının yapılmasını sağlayan "fonograf" denilen aracı bulması ve gramofonun yaygınlaşması popüler müziğin oluşmasını sağladı. Popüler müzik, ortak paylaşımı sağlayarak sınıfların fülüğlaşmasında etken olmuştur. Farklı sınıflardan insanlar ortak duyguları paylaşır olmuşlardır. Kimlik bunalımı, popüler metaların tüketiminin olağan üstü boyutlara ulaşmasının nedenlerindendir. Kolektif bilinci oluşturan temel öğelerin dağılımı ve bireylerin sosyalleşmesi sürecinde aileden aldıkları eğitimden çok, global ölçekte ticari hedeflerle hazırlanan kitle iletişim araçlarından fışkıran düzenlemelerle sosyalleşmeleri, onların kimliklerinin kolajleşmesinde temel etken olmuştur. Kimliğin olumlanması için aşırı enerji harcamak post modern insanın yeni enerji tüketimi ve yeni bunalımıdır. Bu sebeple direnebilecek, muhalif olabilecek ne bir enerjisi vardır ne de muhalif olabilmesi için gerekli olan bir kimlik oluşturabilme şansı.

Mağara duvarlarına ilk şekilleri, renkleri ve çizgileri resmeden insanlar; görüntünün

zamanı durdurma ve anı kaydetme ve ortak duyguları aktarma aracı olduğunun farkında olup olmadığı bilinmez ama yaklaşık 6000 yıl sonra televizyonun İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte yaygınlaşması, sanatın tüm sınıflara dağılması ve yeni bir yapıya evrilmesinde büyük etkendi. Bu yaygınlaşma dramalar, müzik vb. etkinliklerin toplumu sınıfsızlaştırmasında ve ortak sembol paylaşımının aşırı boyutlara ulaşmasında etken olmuştur. Ortak sembolleri tüketerek kendilerini tanımlama olanağı bulan yığınlar, alt kültürleri oluşturdular ve egemen yapılara muhalif olduğu sanrısı içersinde yaşayan gruplara ayrıldılar. Sembol enflasyonu bir süre sonra sembollerin gücünü azalttı ve bir çeşit dezenformasyonu da beraberinde getirdi. Postmodern dönemle birlikte artık hiçbir sembol, muhalif bir yapıyı temsil edememekte ve diğerlerinden daha baskın olamamakta. 1968'in muhalif ikonlar furysı bile birer pop ikonu haline dönüştürülmüş ve eşitsizlikçi yapının üretim alanına hizmet eder hale getirilmiştir.

1992'de Sovyetler Birliği'nin çökmesi, sosyalist sembollerin ikonlaştırılarak, kapitalist üretim-tüketim ilişkileri içinde eritilmesi ve muhalefetin susturulmasının yanı sıra bu ilişkilerin içine yerleştirilerek birer tüketim nesnesi haline gelmesini yaygınlaştırdı. Sosyalizmin bir güç odağı olduğu dönemlerde, bu semboller yasaklı bir anlam taşıyıcısı ve oluşturucusu olarak kapitalist kültürde barınırken, sosyalist bloğun çökmesiyle birlikte ikonlaşmışlar ve medyada bile rahatlıkla yer alabilişlerdir. Medyada bu iletiler marjinalleştirilerek kullanılmış, dramalarda kimi zaman Che posterı, bir şirket patronunun arka duvarını ya da bir burjuvanın odasındaki duvarı süslemış, kimi zaman ise Che'ye atfedilen bir halk türküsü tekno müziğin tınılarıyla yeniden düzenlenerek bir tüketim nesnesi olarak popülerleştirilmiştir (bkz. Ek 1). Başarılı bir susturma projesidir tüm bunlar. Muhalif olabilecek odağın gücünün son zerrelerrinin de bu şekilde kontrol altına alınması aslında, kapitalizmin tüm kavram ve nesneleri metalaştırıcı gücünden kaynaklanan bir mekanizmadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1960'lardaki komünist gençlik hareketi liderleri CIA tarafından karikatürleştirilmişlerdir. Karikatür, kültürel normlarla arasındaki bir zıtlığa göndermede bulunur ve bu göndermeden dolayı yaşattığı anlam paradoksuyla zenginleşir. Bu paradoksu yeniden üretir. Kimi sembollerin ikonlaşarak ticari bir metanın satışını desteklemesi ya da direk kendisinin bir meta olması, kapitalist ilişkilerin doğası sonucu, bireyin bilincinden bağımsız olarak gerçekleşebilir, ancak bilinçaltıyla bağlantılıdır, birey kapitalist kültür normları ile şekillendirilmiş ve o toplumun sembolleriyle sosyalleşmiştir. Sistemin meta ilişkilerinin yaydığı radyasyondan, hiçbir kültürel form kurtulamaz. Bu

kültürel formların geleceği nasıl etkileyeceği meçhul olsa da “pek çok televizyon reklamının altında yatan yarı sihirli dünya görüşleriyle, ‘bu deterjan daha beyaz yıkıyor, çünkü içinde daha beyaz yıkayan özel bir unsur vardır’ kalıbındaki sahte muhakemeye dayalı fikirlerle beslenen ve onu kabul eden bir toplum ilkel düşünce tarzlarına, ümmi toplumların animistik haline tekrar batma tehlikesi içindedir. Dünya nüfusunun büyük kısmının zaten henüz bu ümmi aşamadan çıkmadığı, neden sonuç ilişkisine dayalı doğanın reel mantığının yaygınlaşmadığı düşünülürse, kitlelere nüfuz edebilen ve şevkle benimsenen ilk iletişim aracı olan televizyonun bu tehlikeye temel teşkil ettiği görülebilir (bkz. Ek2).”²²¹

Başta devrim olmak üzere her çeşit muhalefetin tüketim nesnesine dönüştürülebildiği gösteri toplumunda “ilkesiz serbest ticaret ilkesi, burjuva toplumunu radikal değişim hareketlerine açık hale getirmektedir. Kapitalizmin düşmanları da işlerini yaparken birçok özgürlükten yararlanabilirler; okuyabilir, yazabilir, bir araya gelebilir, örgütlenebilir, gösteri grev yapabilir, seçebilirler. Ama hareket etme serbestliği ve sistemin zorunlulukları, onların hareketini de bir işletmecininkine dönüştürür ve birden kendilerini paradoksal devrim tacirleri ve satıcıları rolünde bulabilirler ki, sonuçta devrim de ister istemez diğer her şey gibi bir meta halini alır”.²²² Devrimin meta haline dönüşebileceği, post-fordist dünyada, birçok meta ve sistemi destekleyen bazı fikrî hareketler de pazarda kimliğini bulmuştur. Bugün geçmiş dönemlerde sosyalizmin sembolü olan birçok işaret, t-şörtlerden, kahve fincanlarına birçok nesnede görülebilmektedir (bkz.Ek3). Devrim fikrinin metalaşmasına en büyük örneklerden biri ise sosyal demokratik hareketler ve Avrupa’daki sözde işçi sınıfı partileridir. Bunlar iktidardaki sınıfın ilgasını program edinmedikleri gibi, böyle bir eyleme açıkça karşıdırlar. “İdeoloji, iktidarın anlamlandırma üzerinde etkili olduğu her yerde ortaya çıkar; anlamı deforme eder ya da bir grup çıkara bağlar.”²²³

Her gösterge, diğer göstergelerin oluşturduğu bütün içersinde anlam kazanır ve diğer göstergelerin etkisiyle şekillenir. Bu bağlamda kapitalizme karşı hareketlerin simgeleri, ürünün satımına, dolayısıyla da kapitalizme ait bir reklam formatında kullanıldığında ya da kapitalizme karşı fikrîsel bütünlüğünden soyutlanarak göstergesel görevine soyunduğunda; o, artık değişim değerine sahip bir meta halini alır ve pazardaki

²²¹ Martin Eslin, *Televizyon Çağı Beyaz Camın Arkası*”, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001, syf.95-96

²²² Marshall Berman, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor”, Çev: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul, İletişim Yay., 2005, syf. 160

²²³ Terry Eagleton, “Kültür Yorumları”, Çev: Özge Çelik, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2005, syf.127

yerini bulur (bkz. Ek4). Gösterge kendi üretim koşullarından koparılmış, farklı üretim koşulları tarafından anlamsal olarak içi boşaltılmış, yeniden üretilmiştir. Bu bağlamda kapitalizm kendi üretim koşullarına dahil ettiği kendi muhalefetini, yine kendi çıkarları için kullanır. Artık kapitalizme karşı çıkmak bile, günümüz dünyasında bir ürün reklamı haline dönüştürülmüştür. Bunun nedeni iletişim araçları üzerinden yapılan yoğun propagandadır ve kapitalizme karşı komünistolojinin* yenilgisi ile sonuçlanmış, “ileti üretim araçları”** üzerindeki hakimiyetini, küresel anlamda kuramaması sebebiyledir. Kapitalizm doğası gereği yayılmacıdır ve bu yayılmacılık engellenememiştir. 1960’lardan sonra kapitalist yaşam biçimine ait iletilerin patlama yapması, bireylerin direniş ve muhalefetle ilgili görüşlerini iyiden iyiye şekillendirerek, ileti üretim araçlarındaki hakimiyetin küresel etkisini gözler önüne sermiştir. Muhalif iletiler yeni gösterge havuzlarında, farklı anlamlar kazanarak ve farklı gösterilenleri temsil ederek tüketilmektedirler. Bu muhalefetin susturulmasının postmodern biçimidir: Baskı hissi vermeden en şiddetli baskının uygulandığı yeni bir propaganda ağı kurulumu.

Baskı hissinin verilmemesi olgusuna Michael Foucault farklı bir perspektifle yaklaşır. İktidarın temelini baskı olmadığını, aksine baskı temelli bir iktidarın uzun süre ayakta kalamayacağına değinen Foucault, mikro iktidar diye tanımladığı ve monarşinin sonlanmasından sonra bireyler arasındaki ilişkilere kadar yayılarak her alanda konumlanan bir iktidar olgusunu ve bu iktidarın bireyler üzerinde sadece baskı değil haz hissi uyandırdığını vurgular. İktidarın tarihinde cezalandırılmanın gözetlemeye dönüşmesi ve bugün bu gözetlemenin alabildiğine yayılması bireylerin verimli çalışmaları ve sisteme uygun bir biçimde hareket etmelerini sağlayan farklı bir korkunun içselleştirilmesini sağlamıştır. Muhalefetin susturulmasını sağlayan ve bireylerin verimliliğini perçinleyen bu korku gözetlemenin vermiş olduğu “gözetlenme korkusu”dur. “Baskının tarihinde, cezalandırılmadan gözetlemeye geçiş gibi merkezi bir an vardır. İktidar düzenine göre gözetlemenin cezalandırmadan daha etkili ve daha verimli olduğunun fark edildiği an. Bu an, on sekizinci yüzyılda ve on dokuzuncu yüzyıl başında yeni tür bir iktidar işleyişinin hem hızlı hem de yavaş oluşumuna denk düşer. İktidar mekanizması düşünüldüğünde, iktidarın bireylerin tohumuna kadar ulaştığı, bedenlerine eriştiği, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine, gündelik yaşamlarına sindiği kılcal var olma biçimi

* Komünistoloji, Michel Foucault’nun terminolojisinden alınan bir ifadedir. Marksizmden belirgin bir ölçüde kopmuş komünist parti yapılarına göndermede bulunur.

** İleti üretim araçlarından kasıt, iletileri üreten her çeşit televizyon kanalı, radyo yayın istasyonu, küresel ya da ulusal bir gazete işletmesi, ajanslar, film stüdyoları, yayın evleridir.

düşünülebilir.”²²⁴ Foucault cezalandırılmadan gözetlemeye geçişin yarattığı baskı tipi için aslen Jeremy Bentham’ın “panoptikon kuramını” geliştirir. Panoptikon kuramında “kural şudur: Çevrede, halka şeklinde bir bina; ortada bir kule; kulede açılmış olan geniş pencereler halkanın iç cephesine balmaktadır. Çevre bina hücrelere ayrılmıştır, hücrelerin her biri bina boyunca derinlemesine uzanır. Bu hücrelerin iki penceresi vardır: Biri içeriye doğru açıktır, kulenin pencerelerine denk düşer; diğeri dışarıya bakarak, ışığın bir baştan bir başa hücreyi katetmesini sağlar. Bu durumda merkezi kuleye bir gözlemci yerleştirmek ve her bir hücreye bir deli, bir hasta, bir mahkum, bir işçi ya da bir öğrenci kapatmak yeterlidir. Önden ışıklandırma sayesinde, karanlıkta kalan kuleden çevre hücrelerdeki esirlerin küçük silüetleri görülebilir. Kısacası, zindan kuralı tersine çevrilir; hücrenin apaydınlık hali ve bir gözcünün bakışı, karanlıktan daha iyi yakalar, ki karanlık eninde sonunda koruyucudur.”²²⁵

Panoptikon kuramındaki ışık, bugün kitlelerin iktidar hakkındaki gerçekleri ve kendi sınıfsal varoluşlarını algılamalarını engelleyen kitle iletişim araçlarına benzetilebilir. Kitle iletişim araçları bir anlamda sistemin ardındakileri gizler bir işlev görür, tıpkı panoptikondaki, gözcüyü görülmesini engelleyen ışık gibi... Bireylerin izlendiğine dair, gerek işliklerde gerekse sokaklardaki korku –ki güvenlik kameraları gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır-, seküler dünyanın yeni Tanrı korkusudur. Ortaçağda her an her yerde var olan ve kullarını gözetleyen Tanrı’nın, seküler dünyada boş bıraktığı yerini bugün, güvenlik kameraları almıştır.

Güvenlik kameralarıyla donatılmış bir dünya, akılcılaştırılmanın son noktalarından biridir. Akılcılaştırmak için güvenlik kavramını yeniden inşa eden insanoğlu, her türlü duyguyu ikonlar ve sanal oluşumlar içinde tüketerek deneyimlerinin yapısını değiştirmiş, kendi kontrolünü “Tanrı”dan alıp teknokratik bir yapıya teslim etmiştir. Bu teslimiyet, bireyin tarihte görülmemiş ölçüde sömürülmesine sebep olan bir teslimiyettir. Ne bir boş vakit, ne bir direnebilme umudu vardır bu teslimiyette. Bu, muhalefeti yok eden ve temel hedefi muhalif unsurları akılcılaştırmanın dışında konumlandırmak olan bir düşünce kontrolüdür ve en temel araçlarından biri ikonlardır.

²²⁴ Michael Foucault, “İktidarın Gözü”, Çev: Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003, syf. 23

²²⁵ A.g.e., syf. 86

SONUÇ

İnsan türünün devamlılığının yegane temeli olan dayanışma ve paylaşma olgularının, dinsel düşüncenin etkisiyle oluşan iktidarın ve iktidara boyun eğme duygularından kök alarak işlevselliğini sürdürebilen iktidarın kurumlarının etkinliği sebebiyle, rekabet ve mücadeleye doğru evrildiği bir dünyada yaşamakta olan insanlar; aralarındaki rekabetin ve mücadelenin temel nedenlerinin gerçekliklerinden uzaklaşarak; tüm bu olguların doğal olduğu, yani kendi fitratlarından geldiği propagandasına, antropoloji bilgilerinin eksikliğinden dolayı inandırılmışlardır. Medyanın bu propagandadaki rolü, son iki yüz yıldır katlanarak sürmektedir ve etik değerlerin değişim hızı, ozon tabakasının delinme hızıyla aynı orantıda ilerlemektedir. Etik değerlerin değişim hızının yükselmesi, insan bilincini yeniden biçimlendirmekte, onu nevrotik bir yapıya büründürmekte ve anomalik bir hayvana dönüştürmektedir. Yöneten azınlık, ideolojilerini sürekli olarak yeniden üreterek ve de insanları bunlarla biçimlendirerek, doğadaki belirgin özelliğimiz olan düşünebilme yetimizin sınırlarını daraltmaktadır. Basmakalıp fikirleri ve belli sayıda kelimeyi sürekli olarak yineleyen popüler kültür, düşünsel gelişimimizin evrimini durdurmakta, hatta geriletmektedir.

İkon kavramı, insanın ikon kavramına duyduğu ihtiyaç, toplumsal kontrol mekanizması olarak ikon ve ikonların ideoloji ile ilişkisi, devletin ne olduğu ve sekülerleşme ile birlikte ikonlardaki evrim, ikonların bir paradigma oluşturması ve bu oluşturduğu paradigmanın diktatoryal bir mekanizma şeklinde vuku bulması, bedenlerin ikonlaşması ve postmodern dönemde bir çok sanatçının bedenlerini travestik bir biçimde baştan var etmesi durumunun toplumda yaygınlaşabileceği, kapitalizmin bu konularla ilişkisi üzerine birçok konunun tartışıldığı çalışmada iletişimsel açıdan ikon-iktidar ilişkisi incelenmiştir. İktidarın evrimi, çevrelediği her noktanın evrimi anlamına gelir ve bu evrim ikonların da değişmesi ile sonuçlanır. Tarih boyunca önce merkezi yapıda var olan ve hakim olduğu her noktaya, kitle iletişim araçlarından mahrum olması nedeniyle ulaşamayan iktidar; ideolojisini, sanayi devriminden sonra teknolojinin gelişmesini sağlayacak olan bilimsel buluşların yapılmasıyla küreselleştirmiş, gün geçtikçe merkezi yapısını yitirmiş, belki de bu çözülmeye son bir tepki olarak, 1900'lerin başında, tüm dünyada son bir diktatör dalgası aşıldıktan sonra artık devletin soyutlaştığı ve merkeziyetini kaybettiği bir noktaya gelmiştir. Bu durum sanal ikon gezegeninin oluşumuyla evrimsel halkasının son noktasına ulaşmıştır. Ancak bu gelişmeler açıklanırken bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için belirtilmesi gereken husus

şudur: Bu çözölme kesinlikle sınıfların yok olması ya da egemenlerin tahakkümünün azalması şeklinde anlaşılmamalıdır. Aksine artık sınıfsal tahakküm aracı olan devlete ihtiyacın azaldığı, iktidarın beyinlere, bireylerin hayal güçlerine, ürettiklerine, sanatlarına ve dillerine hakim olarak; daha önce hiç görülmedik ölçüde genişlediği kastedilmektedir. İktidar, kitle iletişim araçlarının yaydığı gösterge ve ikonlarla, çok yakın zamanda polis ve askere ihtiyaç duymadan çoğunluğu egemenliği altına alabilecek ve bu egemenlik sonucunda bireyler, bu yeni toplumda düşünemeyen eblehlere dönüşecektir. Bilim kurgu filmlerini aratmayacak bir dünya kurulumu ihtimali yüksektir. Yarım yüzyıllık gelişmeler, dünyadan bağımsızlaşmaya doğru evrilen bir sanal ortamı, çalışmada “sanal ikon gezegeni” olarak tabir edilen, şebekelerle birbirine bağı ve bağımlı bir ortamı oluşturmuştur. Sanal yansıması da elbette ki reel dünya gibi sınıflı toplumların ideolojisinden ayrılmamış ve gerçekliğe en büyük etkisi, onu muğlaklaştırmak ve onun temel dayanaklarının değişimine izin vermemek olmuştur.

Teknolojik gelişmeler ve gelişen iş bölümü insanlığın yararına bir sistem oluşturmak yerine, gün geçtikçe daha fazla insanın monadlaştığı; kendilerini bilgili zanneden cahil milyarların, kendi uzmanlaştıkları alan dışında bilgisiz ve sadece tükettirilen hayvanlar şeklinde toplumda yer aldığı; sadece bireyleri değil doğayı da alabildiğine sömüren ve sömürdükçe semiren bir sistem meydana gelmiştir. Kendi kendini taklitin dışında yeni bir şey üretemeyen, ancak bireylerin eblehleşmesi sonucunda bu kısır döngüye karşı bir itaatsizleşmenin oluşmadığı bu toplumda, geriye bir tek ölü biçimlere öykünmek ve maskelerle konuşmak kalmaktadır. Gösteri toplumunun doğasına uygun olan bu durum, belki de artık insanın konuşmasına bile gerek kalmayacağı bir dünyada, - bireylerin kelime haznelerinin gün geçtikçe azaldığı düşünüldüğünde, bir gün konuşamayan insanlardan kurulu bir toplum hiç de mantıksız değildir- iletişimin bireyler arasında olsa bile aslında kitle iletişim araçları sayesinde önceden belirlenmiş kalıplardan öteye geçemeyeceği, iletişim üzerine değil iletişimsizlik üzerine kurulu yeni bir paradigmanın oluşabilme olasılığı çok yüksektir. Görsel iletişim araçlarından alınan davranış kalıpları ve sözcükler, bugün bile işlikte, evde, sokakta kullanılmakta ve bunların, bağımsız bir şekilde üretilen sözcüklere oranı gün geçtikçe azalmaktadır. Bu kalıplarla daha da eblehleştirilen çoğunluğun, örgütlenebilmesi bir kenara, sisteme muhalif fikirler üzerinde düşünebilmesi imkansızdır. O, ancak devletin ideolojik aygıtlarından almış olduklarını yinelemeye mahkumdur. İkonlarla dolu bir dünyayı gerçek olarak algılamaya ve onlarla oylanmaya mahkum.

Bu mahkumiyet, bireyler tarafından kabul edilen apriorik önermelerin ve fenomenlerin, kitle iletişim araçları aracılığıyla iktidar tarafından yeniden inşası üzerinden oluşturulur. Topluluğun kitleye dönüştüğü, şehir hayatının doğudan batıya tüm dünya kültürlerini tek tipleştirdiği ve kapitalistleştirdiği göz önüne alınırsa; bilginin kurgulanarak sunulan bir metadan başka bir şey olmadığı açıktır. Bilgi üretilen bir metadır ve ikonlar bu üretimin temel çekirdeğini oluşturan malzemelerdir. Post-endüstriyel dönemde arz-talep ilişkisinin daha önce olmadığı bir biçime bürünmesi, ikonlaşan metaların ve kişilerin de belli bir talep doğrultusunda önem kazandığı ve kendileri yegane olduklarından dolayı değil, o an tüketilmeleri gerekli olduğu için ikonlaştığını görüyoruz. Kültür endüstrisinin henüz oluşmadığı, kolektif bilincin dinsel öğelerden meydana geldiği, erken dönemlerde ikonlar halka aitti ve halkın çoğunluğunun o ikona gösterdiği manevi duygular onun önemini belirliyordu; bugün ikon yine halka aittir, ancak üretim aşaması halkın elinde değildir. Gösteri toplumunda, gösterinin öne çıkardığı metalar ikonlaşır. Kalabalığa sunulan yanılsamalar içersinde ikon oluşturmak ve bunları denetlemek imkanı, enformasyon araçlarına sahip olanlar için, geçmiş dönemlerdekinden çok daha gelişmiştir.

Ebediyen sonsuza gömüldüğünü düşündüğümüz bir çok kavram metafor, post-moderniteyle birlikte dirilmiştir. Elbette ki dirilen bunların taklididir ve bu taklitlerden oluşan yığın, tıpkı bir maske gibi kapitalizmin çürümüşlüğüne üstüne örtülüdür. Her sistem çökmeye mahkumdur ve gerek üniter devlet kavramının son bulması, gerekse arzın talebin çok üstünde seyrederek var olan pazarların sınırlarını yıkması, geç kapitalizmin ortalarında bulunduğumuzun göstergesidir. İkinci Dünya Savaşı'nda, Berlin işgali sırasında Stalin'in tankları Berlin'e iki yüz kilo metre uzaklıkta bir noktaya ulaştığında, Berlin'de eğlenceler düzenleniyordu ve halk bundan haberdar edilmiyordu. Ancak durum Rus orduları Berlin'e girdiğinde anlaşıldı. Gösteri Toplumunun sonu, Nazilerle benzerlik taşımaktadır. Son ana kadar gösteri devam edecektir. Bu, gösterinin doğasında vardır.

Ebediyen sonsuza gömüldüğünü sandığımız milyarlarca simulasyon, önce sanatta başlayıp sonrasında üretim metalarına geçerek etrafımızı sarmalamaya devam etmektedir. Bu durumun nedeni sistemin üretkenliğinin son bulması ve kısırlaşmasıdır. Bugün tüm dünyada yükselen faşizm de bu sonun habercisidir. Bir savunma mekanizması olarak tüm dünyada sağ yükselişte ve geleneksel ikonlar tüketilmekte. Dinsel anlayışlar, zamana uyarlanma ve modern bilimle birleştirilme çabaları içinde her geçen gün geliştirilmekte. Yükselen faşizm, büyük bir savaşa neden olup bilinen dünyanın sonunu getirmezse; bu reforme edilmiş ikonlar simülatif bir toplum oluşturmaya adaylar. Bugün her dinin ve her

ideolojinin lideri kimi zaman sembolize edilerek, kimi zaman ikonlaşarak aramızda yaşamayı sürdürmektedir. Her ne kadar manifestoları ya da manifestolarının uygulanışı; toplumun değişmesinden ve dezenformasyondan dolayı değişmiş olsa da –değişmeyen hiç bir şey yoktur-, geçmiş bir ölçüde yeniden diriltme çabası içindeler. Ancak “yeniden diriltim” metaforu başkalaşımsaldır. İster fiziki bir nesne olsun ister sosyal bir olgu olsun asla yeniden diriltilemez. Ancak yeniden üretilir. Bu yeniden üretim de bir noktaya kadar kendini yineler, sonrasında tıpkı bir yıldız gibi enerjisini tüketecek, sistem için bir karadeliğe dönüşecektir. Değişimin yasaıdır bu. İkonlarıyla birlikte tarihe gömülecektir. Anadolu “Bin Tanrı İli” idi. Hepsi de ikonlaştırılmış olan bin tanrı. Bugün kaç kişi bin tanrıdan on tanesini sayabilmekte? Tüm coğrafyalarda durumun aynı olması bu değişimin kaçınılmazlığını, üstelik alt yapıdaki değişim hızının, ekonomik döngünün hiç olmadığı kadar hızlanmasından dolayı 1500-2000 yıl beklenmeden çok daha kısa bir sürede bu değişimlerin gerçekleşeceği beklenmelidir.

Kapitalizmin hızını yavaşlatan tek unsur insanın ta kendisidir. Sistem bundan dolayı insanı üretim ilişkisinin dışına atmakta –post-fordist üretim zinciri bilgisayar ağlarına dayanır- ve tüketen bireyi değiştirerek bir monada dönüştürmek istemektedir. Post-modern ikonların, gerek televizyon denen kara deliklerdeki oluşum hızı gerekse tarihsel olarak zamandan kopuk, travestik varlıklar olarak karşımıza çıktığı ve sistemin doğasından dolayı edilgen bir biçimde var olan anlamları parçalayıcı bir işlevle yüklendikleri göz önüne alınırsa; sanal ikon gezegeni ile reel hayatın etkileşimi dolayısıyla bireyleri hafızasızlaştırdığı görülür. Bireylerin hafızasızlaşması ise onları sisteme adapte eder. Hafızasızlaşan bireyler daha hızlı çalışacaktır. Hafıza, bireyin, aynı zamanda sorgulamasına yardımcı olan beyinsel bir işlevdir. Karşılaştırmak için, yani yeniyi fark edebilmesi için hatırlaması gerekir. Hatırlayamadığı taktirde yeniyi sorgulayamaz ve yaşamı algılama hızı artar. Birey, kapitalizmin üretim-tüketim zincirinin hızına erişir. .

İmge kültürüyle tıka basa doldurulmuş olan toplumsal uzamın her noktasında var olan iktidar, insan aklının içinde temellenmiştir. Bu temellenişinde ikonların desteği, dil kadar baskındır. İnsanın en baskın olan duyu organının görme olduğu düşünülürse, ikonların desteğinin bu denli fazla oluşu anlaşılabilir. Çalışma boyunca insanın pasif kılındığı ve sistem karşısında, sistemin ona özne olarak seslenmesine rağmen özne olamadığı fikrinin baskın olması, işte tam da bu insan aklının içinde temellenen iktidardan kaynaklanmaktadır. Tıpkı Frankfurt Okulu temsilcilerinin iletişim araçları karşısında bireyi konumlandırışlarında olduğu gibi, totaliter bir rejimin karamsarlığına gömülmüş durumda

olan bir çalışmadan direniş odaklarından sz etmesi ve bunlara umut bağlaması beklenemez. Ancak Michael Foucault'nun şu ifadesi tam da bu noktada, Foucault'nun niyetlediğinden farklı bir platforma taşınarak, Marxist bir praksis içinde yeniden harmanlanarak belirtilirse, bireyin her şeyi değiştirebilecek gücünün, onun en büyük ve yegane özelliğinin içinde barındığı, “hayır” diyebilme yetisinde barındığı hatırlanabilir: “İktidarın olduğu her yerde direniş vardır.” Jean Paul Sartre'ın belirttiği gibi insanı insan yapan ve beklide onu tüm canlılardan farklılaştıran tek özelliğinin hayır diyebilmesi olduğu düşünülürse; insanın tek umudunun itaatte değil isyanda olduğu anlaşılır.

Toplumun değişik bir maddi temele oturtulması, yeni bir ekonomik temele dayandırılması insanlığın, kapitalizmin maddi ve manevi oraklığından kurtulmasını sağlayacaktır. Walter Benjamin'in o güneş gibi parlayan iyimserliğini bir kez daha yineleyerek şu belirtilebilir ki; insanlığın, insanın insanı sömürmediği, bu yeni maddi temele dayanacak topluma evrildiği gün, çalışma sadece bir geçim aracı olmaktan öte, bir doyum aracı olacak ve Karl Marx'ın ifade ettiği “Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesi kadar !” temeline dayalı olan bir toplumda ikonlar, statikoyu koruyan ve bireyleri fikirsel olarak hapseden yapılarından soyutlanarak, bireyi kendinden uzaklaştıran değil de kendini keşfettiren bir yapıya ulaşacaklardır. Belki de o zaman hiç kimsenin ya da hiçbir metanın ilahlaşarak idolleşmediği, dolayısıyla da ikonlaşmadığı bir toplum oluşabilir.

KAYNAKÇA

- Adorno Theodor W., Eleştiri Toplum Üstüne Yazılar, Çev:M. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 1990
- Adorno Theodor, Horkheimer Max, Aydınlanmanın Diyalektiği, İstanbul,Kabalcı, t.y.
- Akay Ali, Postmodern Görüntü, İstanbul: Bağlam Yay., 1997
- Althusser Louis, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev: Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yay., 2003
- Argın Şükrü (2003) “Boş Zamanın Toplumsal Anlamı Üzerine Notlar”, *Nostalji İle Ütopya Arasında*, İstanbul: Birikim Yayınları
- Arık M. Bilal, “Top Ekranda: Medya Çağında Futbol ve Televizyon Arasındaki Kaçınılmaz İlişki”, İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2004
- Aydoğan Filiz, “Medya ve Tüketim Kültürü Üzerine Eleştirel Bir Analiz” İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2005
- Bakunin Mihail, Tanrı ve Devlet, Çev: Sinan Ergün, Ankara: Öteki Yayınevi
- Balibar E., Wallerstein I., Irk Ulus Sınıf, Çev: Nazlı Ökten, İstanbul: Metis, 2000
- Baret François, “Emeğin Tarihi”, Çev:Babür Kuzucu, İstanbul: May Yayınları, 1970
- Baudrillard Jean, Sessiz Yığınların Gölgesinde-Toplumsalın Sonu, Çev: Oğuz Adanır, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2003
- Baudrillard Jean, Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm, Çev: Oğuz Adanır, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Ysynevi, 2002
- Baudrillard Jean, Simülakrlar ve Simülasyon, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2003
- Baudrillard Jean, Tam Ekran, Çev: Bahadır Gülmez, İstanbul:YKY, 2000
- Bauman Zigmunt, Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri, Çev: İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001
- Beneton Philippe, Toplumsal Sınıflar, Çev: Hüsnü Dilli, İstanbul: İletişim Yayınları
- Benjamin Walter, Parıltılar, Çev: Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 2003
- Berger John, “Görünüre Dair Küçük Bir Teoriye Doğru Adımlar”, Çev: Bülent Somay, İstanbul: Metis, 1999

- Berger John, Görme Biçimleri, Çev: Yurdanur Salman, İstanbul: Metis Yay., 2004
- Berman Marshall, “Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor”, Çev: Ümit Altuğ, Bülent Peker, İstanbul: İletişim Yay., 2005
- Buck-Mors Susan, Rüya Alemi ve Felaket, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul, Metis, 2004
- Bulgurlu Vera Geelmuyden, “Doğu Ortodoks Dininde İkonaların Anlamı”. İçinde: Elisabeth Özdalga (Ed.), İkonalar, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005
- Burnett Ron, “İmgeler Nasıl Düşünür?” Çev: Güçsal Pular, İstanbul: Metis, 2006
- Clark Toby, Sanat ve Propaganda, Çev: Esin Hoşsucu, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2004
- Dağdaş Banu, Fordist ve Post Fordist Dönemde Tüketim Kültürü ve Reklamın Toplumsal Yeniden Üretim İşlevi, Gazi İletişim Bahar, 2001
- Debord Guy, Gösteri Toplumu, Çev: Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2006
- Dostoyevski Fyodor, Ev Sahibesi, Çev: Nihal Yalaza Taluy, İstanbul: Varlık Yayınları, 1994
- Durkheim Emile, Toplumsal İşbölümü, Çev: Prof. Dr. Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi, 2006
- Eagleton Terry, “Kültür Yorumları”, Çev: Özge Çelik, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005
- Eagleton Terry, İdeoloji, İstanbul: Ayrıntı Yay., 2005
- Eaton John, Ekonomi Politik, Çev: Şiar Yalçın, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1990
- Engels Frederich, Komünist Partisi Manifestosu 1883 Edisyonunun Önsözü, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998
- Engels Friedrich, “Tarihte Zorun Rolü”, Çev: S. Vahap Erdoğan, Ankara: Sol Yayınları, 1974
- Erdoğan İrfan, “Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim”, Erk, Ankara, 2000
- Eslin Martin, Televizyon Çağı Beyaz Camın Arkası”, İstanbul: Pınar Yayınları, 2001
- Featherstone Mike, Postmodernizm Ve Tüketim Kültürü, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı, 1996

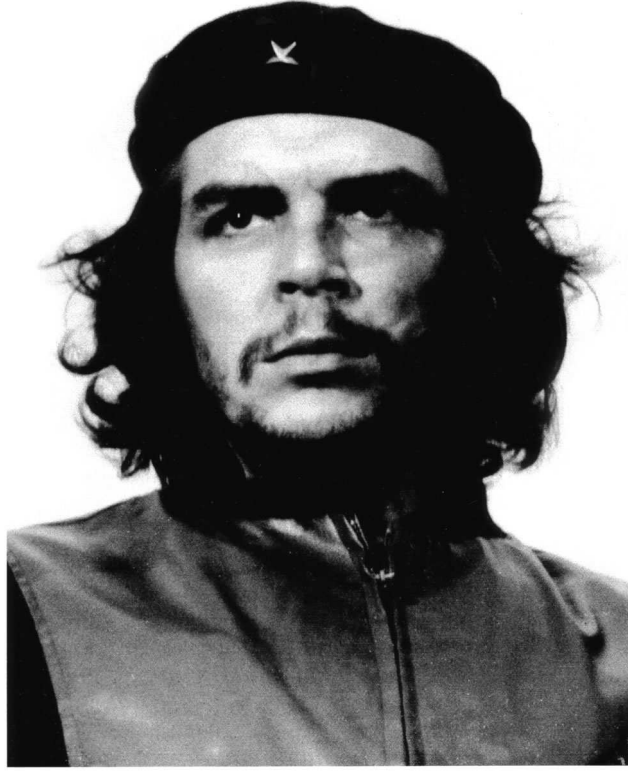
- Federico Mayor, Augusto Forti, Bilim ve İktidar, Ankara, Tübitak Yayınları, 2004
- Foucault M., Bu Bir Pipo Değildir, Çev:Selahattin Hilav, İstanbul, YKY, 1995
- Foucault Michael, “İktidarın Gözü”, Çev: Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003
- Foucault Michael, Deliliğin Tarihi, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 2006
- Freud Sigmund., Totem ve Tabu, Çev:Akın Kanat, İzmir, İlya Yayınları, 2003
- From Erich, Sağlıklı Toplum, Çev: Yurdanur Salman, Zeynep Tanrısever, İstanbul: Payel, 2006
- Gadamer Hans Goerg, Güzelin Güncelliği, Çev: Fatih Tepebaşılı, Konya: Çizgi Kitabevi, 2005
- Gasset Ortega Y., Kitlelerin Ayaklanması, Babil Yayınları, İstanbul 2003
- Giddens Anthony, “Elimizden Kaçıp Giden Dünya”, Çev: Osman Akınhay, İstanbul: Alfa, 2000
- Giddens Anthony, Modernliğin Sonuçları, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı, 2004
- Giddens Anthony, Modernliğin Sonuçları, Çev: Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı, 2004
- Giddens Anthony, Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım, Çev: M.Ruhi Esengül, İsmail Öğretir, İstanbul:Birey Yayıncılık, 1997
- Giddens Anthony, Ulus-devlet ve Şiddet, Çev: Cumhur Atay, İstanbul: Devin Yayıncılık, 2005
- Gramsci Antonio, Hapishane Defterleri, İstanbul: Belge Yayınları, 2003
- Guattari Felix, Negri Antonio, “Bizim Gibi Komünistler”, Çev: İlkay Sümer, Mustafa Erata, Barış Özçorlu, İstanbul: Otonom Politika, 2006
- Guiraud P. (1994), Göstergebilim, Çev: Prof. Dr. Mehmet Yalçın, Ankara, İmge
- Habermas Jürgen, İnsan Doğasının Geleceği, Çeviri: Kaan Ökten, İstanbul: Everest Yay., 2003
- Hall Stuart, Jacques Martin, Yeni Zamanlar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995
- Harvey David, Postmodernliğin Durumu, İstanbul, Metis, 2003

- Haviland A.W., Kültürel Antropoloji, Çev: Hüsamettin İnaç, İstanbul: Kaktüs Yayınları, 2002
- Hoffer Eric, Kesin İnançlılar, Çev: Erkil Günur, İstanbul: İm Yayın, 2005
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/1968>
- http://www.cnnturk.com/YASAM/DIGER/haber_detay.asp?PID=223&HID=1&haberID=132972
- İlker Parasız, Melike Bildirici, Finansal Makro Ekonomi, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2003
- Jameson Frederic, Kültürel Dönemeç, Çev: Kemal İnal, Ankara: Dost Yay. 2005
- Kant Immanuel, Yaşamın Anlamı, Çev:Dr. Gürsel Uyanık, Ahmet Sarı, İstanbul: Birey Yay., 2004
- Kelle Vladislav, Kovalson Matvei, Tarihsel Maddecilik Marksist Toplum Kuramının Ana Çizgileri, İstanbul: Öncü Kitabevi, 1978
- Kierkegaard Soren , Ölümçül Hastalık Umutsuzluk, 2004, Doğu Batı Yayınları
- Krech D., Crutchfild R.S., Sosyal Psikoloji, Çev:Erol Güngör, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1980
- Lenin Vlademir İlyiç, “Revizyonizme, Oportünizme ve Dogmatizme Karşı”, Çev:Yavuz Çağlar, Odak Yay. 1977
- Levi-Strauss Claude, Yaban Düşünce, Çev: Tahsin Yücel, İstanbul: YKY, 2002
- Lingis Alphonso, Ortak Bir Şeyleri Olmayanların Ortaklığı, Çev: Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı, 1997
- Maquard Odo, İlkeselliğe Veda Çok Tanrıcılığa Övgü, Çev: Şebnem Sunar, İstanbul: Morpa Yay., 2003
- Marcuse Herbert, Karşı Devrim ve İnsan, Çev: Gürol Koca, Volkan Ersoy, İstanbul: Ayrıntı Yay, 1998
- Marx Karl, “Kapital I. Cilt”, Çev: Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1975
- Marx Karl, Engels Frederich, Alman İdeolojisi, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 1999
- Marx Karl, Engels Frederich, Komünist Partisi Manifestosu, Çev:Cenap Karakaya, İstanbul:Sosyal Yayınları

- Mauss Marcel, Sosyoloji ve Antropoloji, Çev:Özcan Doğan, 2006, Ankara: Doğu Batı
- Merleau-Ponty Maurice, Göz ve Tin, Çev: Ahmet Soysal, İstanbul: Metis Yay., 1996
- Mitchell W.J.T., (2005), İkonoloji, Çev: Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayıncılık
- Morley David, Robins Kevin, Kimlik Mekanları, Çev: Emrehan Zeybekoğlu, İstanbul, Ayrıntı, 1997
- Nietzsche Friedrich, Tarih Üzerine, Say, İstanbul,1996
- Oppenheimer Franz, Devlet, Çev: Alaeddin Şenel, Yavuz Sabuncu, İstanbul: Engin Yayıncılık
- Orwell George, “1984”, İzmir,İlya Yayınevi, 2003
- Oskay Ünsal, Çağdaş Fantazya, İstanbul, Der Yayınları, t.y.
- Oskay Ünsal, Walter Benjamin’de Tarih, Kültür ve Fantazya , İstanbul,Der, t.y.
- Oskay Ünsal, XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, İstanbul: Der Yayınları, 2000
- Oskay Ünsal, Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım, YKY, 1998
- Özcan Mehmet Tefik, İlkel Toplumlarda Toplumsal Kontrol, İstanbul: Özne, 1998
- Özkök Ertuğrul, “Elveda Başkaldırı”, İstanbul, Afa Yay., 1987
- Palamas G. Aktaran:Gilbert Durand, Sembolik İmgelem, Çev: Ayşe Meral,İstanbul, İnsan Yayınları, 1998
- Postman Neil, “Teknopoli Yeni Dünya Düzeni”, Çev: Mustafa Emre Yılmaz, İstanbul: Paradigma, 2006
- Roland Barthes, Anlatıların Yapısal Çözümlemelerine Giriş, Çev: Mehmet Rıfat, Sema Rıfat, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1998
- Roland Barthes, Göstergebilimsel Serüven, Çev: Mehmet Rıfat, Sema Rıfat, İstanbul:YKY, 2005
- Roussaeu
- Jean Jack, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı, Çev: Rasih Nuri İleri, İstanbul: Say Yay,1998

- Sennett Richard, Kamusal İnsanın Çöküşü, Çev: Serpil Durak, Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996
- Susman Gerald, “Communication, Technology, and Politics in the Information Age”, London:Sage Publications, 1997
- Şenel Alaeddin, Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara: Bilim ve Sanat, 1996
- Tanilli Server, Devlet ve Demokrasi, İstanbul: Adam Yayınları, 2001
- Taylor Frederick W., “Bilimsel Yönetimin Temel İlkeleri”, Çev: H. Bahadır Akın, Konya:Çizgi Yay.,2003
- Tepebaşı Fatih, “68 Kuşağı Yazarlarından Uwe Tımm ve Toplumsal Eleştiri”, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002
- Thomson George, İlk Filozoflar, Çev: Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yay.1988
- Thoreau, Lafarge, Haksız Yönetime Karşı Tembellik Hakkı, Çev: Vedat Günyol, Cumhuriyet Dünya Klasikleri, 1998
- Tomlinson John, “Küreselleşme ve Kültür”, Çev:Arzu Eker, İstanbul: Ayrıntı, 2004
- Uşun Tükel, Resmin Dili İkonografiden Göstergebilime, İstanbul: Homer Kitabevi
- Virilio Paul, Enformasyon Bombası, Çev: Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yay., 2003
- Weber Max, “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu”, Çev:Zeynep Gürata, Ankara:Ayraç Yay., 1997
- Yassen N. Zassoursky, “Factors Shaping Media Systems of the 21st Century”, pg. 20, “Shaping Tomorrow’s Media Systems”, Edited by Elena Vartanova and Yassen N. Zassoursky, Novosti Printing House, 2004
- Zijderfeld Anton C., “Soyut Toplum”, İstanbul, Pınar Yayınları, 2001
- Zubritski, Mitropolski, Kerov, İlkel, Kölecî ve Feodal Toplum, Çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2002

EKLER

Ek 1. Alberto Diaz Korda tarafından çekilen bu fotoğraf muhalif ikonlardan birine dönüşmüş, 1968 olaylarından bu yana tüm dünyada, her çeşit kapitalizm karşıtı gösteride sistem karşıtlığını sembolize etmiştir. Ancak özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bir tüketim nesnesine dönüşmüş, posterler ve t-şörtlerin baskıları olarak tüketilmeye ve pazara sunulmaya başlamıştır.

Ek 2 a

Ek 2 b

Ek 2 a. Coca-Cola klasik reklam amblemi. Coca-Cola'nın reklamlarında kullanılan formülünün mistik ve bulunamaz olduğu safsatası, toplumların sihirle ilgili batıl inançlarını besleyen obskürantist fikirlerdir. Gizlileğe dayalı ikonlaştırma ve gizliliğin reklamlarda kullanılması, toplumun arkaik dönemlerden arta kalmış olan

ve geçmiş nemlerde büyü vb. gibi mistik öğelerin boş bıraktığı alanları dolduran bir evrim geçirmiş mistisizmdir.

Ek 2 b’de bir kutup ayısını reklam amblemi olarak kullanan Coca-Cola, ulaşamayacağı hiçbir nokta olmadığına gönderme yapmaktadır.

Ek3

Ek 3. Sigara içen bir Marlboro kovboyu. Bir marlboro reklamı 1950’lerde oluşturulan yeni bir ikon ile Philip Morris, Marlboro sigarasına yeni bir imaj oluşturdu. Bu imaj, sigara içen kovboydur. Çok uzun zaman devam eden bir reklam kampanyası ikonuna kavuşan Morris, ürettiği sigaranın tüketilmesiyle yeni bir dünyaya ulaşımın hazzını sunuyordu. “Marlboro Ülkesi, gerçek Batının bir tanımlanmasının olması yanı sıra bir düş ülkesi ve ruhsal durumdu. Burada panoramik manzaralar, yüksek ağaçlar ve görkemli dağlar, saf akarsular, uçsuz bucaksız otlaklar vardı. Kentin karmaşası ve pisliği hiçbirine bulaşmamıştı. Görüntüler, basitliği, dayanıklılığı, sağlığı ve yeniden canlanmayı akla getiriyordu. O

nedenle bir kovboy şunları söylüyordu: ‘Bu benim ülkem. Büyük, sonsuz, insan kendini dev gibi hissediyor.’ Reklamın dış sesi ise birçok fragmanda şunları dile getiriyor: ‘Bu topraklar özel bir erkek nesli yaratır. O bu toprağın büyük, kapsayıcı ruhunu seviyor.’”²²⁶ Olgunluk ve erkeklik simgesi olarak bilinçlerde oluşturulma çabası, yediden yetmişe bir çok erkeği avlamıştır. “Önce televizyondaki ve sonra yazılı basındaki kampanyalar, kişilik olarak geleneksel ve etkisi açısından güçlü bir erkeklik görüntüsünü somutlaştırmıştır. Marlboro kovboyundan daha erkekçe bir görüntüyü düşlemek zordur; serttir, deneyimlidir, ustadır, egemendir, etkilidir ve bağımsızdır.”²²⁷ Kültürün eril cinsiyet için tanımladığı “erkek” kavramına yüklenen tüm tarihsel “toplumsal cinsiyete” özgü birikim, bu kimlikle pompalanır.

²²⁶ Paul Rutherford, “Yeni İkonalar Televizyonda Reklam Sanatı”, Çev: Mustafa K. Gerçekler, İstanbul:YKY, 2000, syf. 59-60

²²⁷ A.g.e., syf.64

Ek 4.

Lenin'in göstergesinin, insanı metalaştıran ve en temel içgüdülerinden biriyle, cinsellikle yakalayan bir derginin amblemiyle birleşerek sunumunu yorumsuz vermek en doğrusu olacaktır.

Ek 5

Ek 5. Geçmişe ait bir köylü ayaklanmasının lideri olan William Wallace'ın sinemaya, popüler kültür öğelerine uyumlandırarak ve modernizmin mitlerine duyulan saygıyla biçimlendirilerek –ki başka türlü popüler olmasının imkanı yoktur- oluşturulan bir

sinema kahramanının fotoğrafl. Sanal İkon Gezegendeki adıyla William Wallace, reel hayata izdüşümünün ismi ise Mel Gibson. Oluşturulan bu tip tarihi kahramanlarla geçmiş değerler, yok edilmemekte, içleri farklı anlamlarla doldurularak yeniden üretilmekte ve etiketlenerek piyasaya sürülmektedir. Toplumu oluşturan bireylerin tarih bilgisinden yoksunlaştırılması, bir anlamda toplumların tarihsizleştirilmesi ya da diğer bir ifadeyle Modernite öncesi toplumların bir kavramı olan “kahramanlık” olgusu, artık her hangi bir kahramanlık gösteremeyecek kadar pasifleşmiş ve dünyaları küçülmüş olan bireyleri, oturdukları koltukta tatmin etmektedir. Bir çok reklam, siyasi parti, ticari film vb. gibi çıkar odakları, bireylerin bu ihtiyacından yararlanmakta ve onları çeşitli semboller ve ikonları tüketmekle kahraman olacakları sanrısı içine sokmaktadırlar.

Ek 6 a

Ek 6 b

Ek 6 c

Ek 6 a, 6 b Sanal ikon gezegenindeki şekillenışıyle ve kliplerinde oluşturduğu mekanlarla bu gezegenin en renkli simalarından biri olan Manson, ek 6 a'daki ifadesinden de anlaşılacağı gibi cinsiyeti noktasında belirsiz bir ileti dizgesini tercih ederek Tanrılaşma vasfına gönderme yapmıştır. Tanrıların cinsiyetsiz olması, onun da bu tutumu tercih etmesinde temel nedenlerden biridir. Resimlerinde ve kliplerinde görüntülerinin fluğ olarak belirmesi, kendini tam olarak cisimleştirmemesi de aynı noktaya gönderme yapmaktadır. Eğitiminin bir kısmını din okullarında sürdüren Manson, bu konuda, tıpkı simya konusunda olduğu gibi bilgi sahibidir.

Ek 6 c Marilyn Manson, gerçek hayattaki adıyla “Brian Warner, 1969’da, Barb ve Hugh Warner’ın oğlu olarak büyük ve sevimsiz bir binada dünyaya geldi. Babası koyu bir Katolik olan Warner, bir din okuluna gitti. Kolejde gazetecilik okuyan Warner, magazin dergilerine müzik makaleleri yazdı. Aktörlük tecrübesi de bulunan Warner, David Lynch’in “Kayıp Otoban” adlı filminde rol aldı. Resim sanatıyla ilgilenen Brian Warner’ın birçok sergisi bulunmaktadır.”²²⁸

²²⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Marilyn_manson#Biography

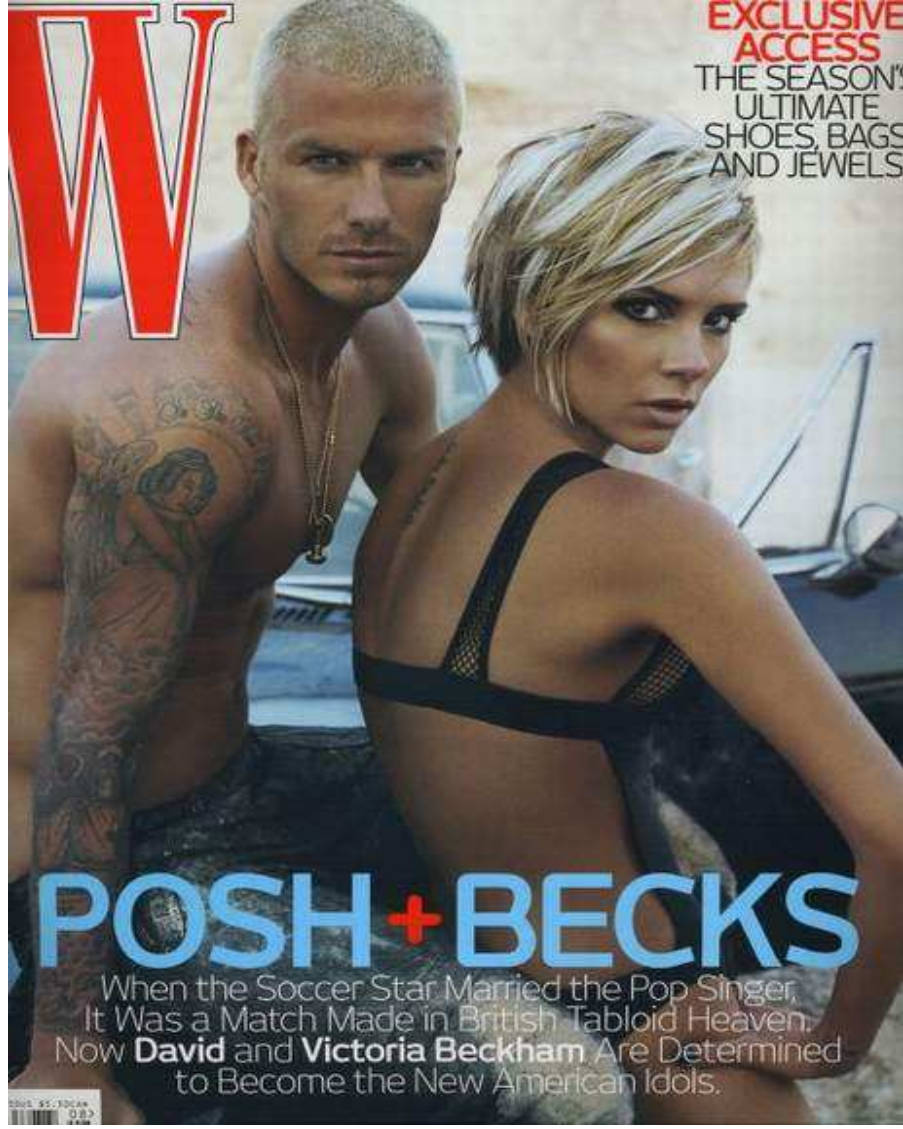
Ek 7

Ek7. Zenci doğup beyaz ölen ilk insan olacak olan Michael Jackson, sosyalleşirken kendi doğasını reddedip, yaşadığı toplumun baskın ırkıyla kendini özdeşleştirebilecek kadar yabancılaşmasının ardında elbette ki psikolojik sorunlar dışında sosyal sorunlar da mevcuttur. Michael Jackson, bu anlamda Jean Baudrillard'ın “Hepimiz transeksüeliz” cümlesinin en belirgin kanıtlarından biri ve estetik ameliyatla oluşturulan, yarı insan yarı sentetik canlı türünün nadide örneklerinden biridir. Belki de Jackson bu haliyle gelecek insan modelinin ilk modellerinden biridir. Cinsiyetsiz, monadlaşmadan dolayı döl üretemeyen ve türünün sonunu müjdeleyen.

Ek .7

1968 kuşaağının eylemleri ve kuşaağın görüşleri, toplumun her kesiminde yankı buluyordu. Buna en iyi örnek olabilecek olay ise 1968 Meksika Olimpiyatları’ndaki, olimpiyat tarihinin en radikal olaylarından biri olan “Black Power” eylemidir.

Ek. 8

Ek.8 David Beckham, piyasa ekonomisi için paha biçilmez özelliklere sahiptir ve bu özellikler, kitle iletişim araçlarının imkanlarıyla ve “imagemaker”lar tarafından yeniden üretilerek pazara sunulmaktadır.

Ek 10

Ek 10. 19990'ların sonunda ve 2000'li yıllarda alt kültürler itibariyle oluşturulan nişin ürünlerinden biri olan Slipknot, her plaklarında maskelerini değiştirmekte ve imajlarını farklılaştırmaktadırlar. İlk dönemler maskesiz çıkmayan grup üyeleri, farklı gruplarla yaptıkları çalışmalardan dolayı fotoğraflanmış durumdadır.

Ek 11

Ek 11. Marshal Bruce Matters, 1972 Detroit doğumludur. Şarkı sözlerinde ve konserlerinde, kendi izleyicileri de dahil olmak üzere öfkesinden bir sürü insanı nasıplendiren bir metadır.